

Tyrimo užsakovas: LR Švietimo ir mokslo ministerija

**PILIETINIŲ IR TAUTINIŲ VERTYBIŲ RAIŠKA SOCIALINIO
IR DORINIO UGDYMO VADOVĖLIUOSE**

Tyrimo ataskaita

Tyrimo grupės vadovas:
dr. Linas Jašinauskas

Vilnius, 2008

Užsakovas: Lietuvos Švietimo ir mokslo ministerija.

Atlikėjas: tikslinė tyrimo grupė (dr. Linas Jašinauskas (vadovas), dr. Mantas Adomėnas, dr. Aušra Birgelytė, Šarūnas Gerulaitis, Irena Jokūbauskienė, dr. Algimantas Kasparavičius, dr. Darius Kuolys, dr. Gediminas Lesmaitis, Ginta Orintienė, Vilma Pundienė, dr. Asta Ranonytė, Kornelijus Šleževičius, Mindaugas Tamošaitis, habil. dr. Irena Zaleckienė, Vilija Zeliankienė, Inga Zubrickaitė.

Tyrimo ataskaitą rengė: dr. Linas Jašinauskas, dr. Aušra Birgelytė, Šarūnas Gerulaitis, dr. Asta Ranonytė, Kornelijus Šleževičius, Ginta Orintienė, habil. dr. Irena Zaleckienė, Vilija Zeliankienė.

Ataskaita pateikta: 2008 m.

TURINYS

Įvadas	4
1. Tyrimo problema ir aktualumas	6
2. Pilietiškumo ir tautiškumo samprata šiuolaikiniame kontekste	7
3. Tyrimo tikslai, metodai ir atranka	10
3.1. Tyrimo tikslas ir uždaviniai	10
3.2. Tyrimo metodai ir atranka	10
4. Tyrimo rezultatai	12
4.1. Bendrieji pilietinių ir tautinių vertybių raiškos socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose rezultatai	12
4.2. Pilietinių ir tautinių vertybių raiška socialinio ugdymo vadovėliuose	18
4.2.1. <i>Istorijos vadovėliai</i>	18
4.2.2. <i>Pilietiškumo ugdymo vadovėliai</i>	31
4.2.3. <i>Geografijos vadovėliai</i>	41
4.2.4. <i>Ekonomikos ir verslumo vadovėliai</i>	47
4.2.5. <i>Religijotyros vadovėliai</i>	50
4.3. Pilietinių ir tautinių vertybių raiška dorinio ugdymo vadovėliuose	53
4.3.1. <i>Etikos vadovėliai</i>	53
4.3.2. <i>Katalikų tikybos vadovėliai</i>	60
Išvados	64
Rekomendacijos	66
Tyrime vartojamos sąvokos	67
Literatūra ir šaltiniai	68
Priedai	71

Įvadas

Mokinių pilietinis ir tautinis sąmoningumas bei jo ugdymas tapo aktualia tema, kuri dominuoja įvairių švietimo institucijų rengiamose programose ir įgyvendinamuose projektuose, žiniasklaidoje ir politinėse diskusijose. Pilietiškumo ir tautiškumo sąvokos, pilietinės ir tautinės vertybės ir jų turinio komponentai, jaunimo pilietinės apatijos apraiškos ir patriotizmo stoka tampa viešojo diskurso dalimi.

Konstatuojama, kad jaunoji karta vis garsiau deklaruoja abejingumą ir atsiribojimą nuo puoselėjamų pilietinių ir tautinių vertybių, visuomeninio gyvenimo. Kyla klausimas, ar tai sąmoningas jaunosios kartos atsiribojimas, ar tų pačių švietimo institucijų ir visos visuomenės veiklos padarinys? Švietimo sistemoje formaliai ugdomos pilietinės ir tautinės vertybės, kita vertus, jų ugdymo koncepcija ir priemonės kol kas netapo švietimo monitoringo politikos objektu.

Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje vadovėliai kaip ugdymo priemonė užima svarbią vietą, formuojant mokinių pilietines ir tautines vertybines nuostatas. Juose yra susistemintos naujos visuomenės idėjos, požiūriai, kaitos kryptys ir perteikiama informacija pagal esminius metodinius principus. Tyrinėtojai pabrėžia, kad mokykliniame vadovėlyje pateikta mokomoji medžiaga turi atitikti ne tik jai keliamus dalykinius ir pedagoginius reikalavimus, bet kartu objektyviai ir reprezentatyviai atspindėti visuomenės gyvenimą bei prisidėti prie demokratijos ir tuo metu visuomenei svarbių vertybių ugdymo (Mikk, 2000, 309-331, Skrzypczak, 2003, 12-13).

Deja, iki šiol Lietuvoje nėra vykdomi sisteminiai socialinio ir dorinio ugdymo vadovėlių tyrimai, kurie atskleistų kokie pilietiškumo ir tautiškumo vaizdiniai ir idėjos vyrauja mokomojoje medžiagoje, ar Lietuvos mokiniams perteikiama tautinių ir pilietinių vertybių samprata yra adekvati šiuolaikinės visuomenės kontekste, kokiais būdais ir kokiomis metodinėmis priemonėmis šios vertybės ir jų komponentai įsilieja į bendrą ugdymo filosofiją. Šią spragą tik šiek tiek užpildo atskiri straipsniai bei darbai, gvildenantys stereotipų bei atskirų vertybių raiškos problemas bendrojo lavinimo vadovėlių turinyje. Su šiuo tyrimu, nors ir netiesiogiai, siejasi keletas Evaldo Bakonio straipsnių „Ar „taikūs“ lietuviški istorijos vadovėliai? Taikos klausimas lietuviškame istorijos vadovėlyje“ (Bakonis, 2000) bei „Socialinių mokslų vadovėliai“ (Bakonis, 2001). Viena iš šių straipsnių nagrinėjama taikos istorijos vieta Lietuvos bendrojo lavinimo vadovėliuose ir pavyzdžiais įrodoma, kad vadovėliuose dominuoja karo tematika, bet ne taiką akcentuojantys tekstai. Autorius pagrįstai siūlo „demilitarizuoti“ istorijos vadovėlius ir pateikti juose kuo daugiau „taikingų“ tekstų (Bakonis, 2000, 60-65). Kitame straipsnyje nagrinėjami multikultūriškumo aspektai istorijos, pilietinio ugdymo ir geografijos vadovėliuose. Moterų, tautinių mažumų bei religinių konfesijų istorijos atspindžiai socialinio ugdymo vadovėliuose, autoriaus nuomone, suponuoja nemažai uždavinių vadovėlių autoriams, siekiantiems pateikti ne tik daugiaperspektyvų vaizdą apie visuomenę, kurioje mes gyvename, bet norintiems įgyvendinti multikultūrinio švietimo tikslus.

Atrodo, kad didžiausia problema išlieka taip parengti vadovėlių, kad „tas daugiakultūriškumas būtų tikrai veiksnus <...>“ (Bakonis, 2001, 11). Leidinyje „Multikultūrinių vertybių sklaida mokykliniuose vadovėliuose“ Gediminas Milašius multikultūrinio ugdymo aspektais nagrinėjo etikos ir tikybos vadovėlius (Milašius, 2001). Savo straipsnyje autorius apžvelgė multikultūrinio ugdymo problemas dorinio ugdymo vadovėliuose ir padarė išvadą, kad rengiant vadovėlius labai svarbus yra multikultūriškumo diegimo strategijos pasirinkimo klausimas. Socialinio ir dorinio ugdymo vertybių raiškos klausimai buvo patekę į tyrimo lauką 2005 m. Švietimo plėtotės centrui atliekant vadovėlių/vadovėlių komplektų kokybinį tyrimą. Šiame tyrime nagrinėjant 7-12 klasių vadovėlius buvo šiek tiek nagrinėjami vertybinių nuostatų ugdymo klausimai, t. y. buvo aiškinamasi: kaip vadovėlio medžiagoje atsispindi pilietiškumo, atsakomybės, sąžiningumo ir kitų vertybinių nuostatų ugdymas. Apibendrinus tyrimo duomenis konstatuota, kad 7-12 klasių socialinio ugdymo vadovėliuose pasigendama ryškiau akcentuojamų pilietiškumo, piliečio pozicijos, demokratinių vertybių sklaidos istorijoje nušvietimo. Dviejų etikos ir tiek pat tikybos vadovėlių analizė parodė, kad vienu atveju pasireiškia kryptinga ir išsami orientacija į pilietinių vertybių ugdymą, bet kartais yra ryški orientacija į loginio mąstymo ugdymą (Vadovėlių/vadovėlių komplektų kokybinis tyrimas, 2005). Baigiant šią trumpą apžvalgą, norėtusi akcentuoti, kad ne tik socialinio ir dorinio ugdymo, bet ir kitų ugdymo sričių mokyklinių vadovėlių tyrimai yra visiškai „pamiršta“ sritis. Šiandien svarstant ir priimant strateginio pobūdžio sprendimus dėl Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos vadovėlių turinio kokybės gerinimo yra labai svarbu identifikuoti esmines vadovėlių turinio problemas ir numatyti efektyvius jų sprendimo būdus.

1. Tyrimo problema ir aktualumas

Atsinaujinančios Lietuvos švietimo sistemos kontekste jaunimo pilietinis ir tautinis ugdymas buvo suvokiamas kaip valstybingumo išlikimo garantas, kaip ugdymo sritis, toli išeinanti už vieno dėstomo dalyko ribų, kuriai būtinas mąstymo bei veiksnių „kontekstualumas bei sąryšingumas“ (Lukšienė, 2000). Todėl jau pirmuosiuose dokumentuose mokyklinė bendruomenė apibūdinta kaip erdvė „pilietiniam sąmoningumui bręsti“ (*Integruojanti pilietinio ugdymo programa, 1994*); parengti ir patvirtinti dokumentai, reglamentuojantys formalųjį pilietiškumo ir tautiškumo ugdymo procesą ugdymo turinyje (*Bendroji pilietinės visuomenės pagrindų programa, 1997; Pilietinio išsilavinimo standartai, 1997; Bendroji programa ir išsilavinimo standartai, Pilietinis ugdymas, Pagrindinis ugdymas VIII ir X klasėms, 2004; Bendroji pilietiškumo ugdymo programa, 2008*) kuriasi ir stiprėja mokyklinių bendruomenių savivalda bei įvairios mokinių interesus atstovaujančios institucijos (Mokyklos taryba, Mokinių parlamentas, jaunimo organizacijos ir pan.). Bene reikšmingiausia sąmoningų pilietiškumo ir tautiškumo ugdymo pastangų apraiška galima laikyti privalomo dalyko „Pilietinės visuomenės pagrindai“ įgyvendinimą nuo 1998 metų (nuo 2004 metų dalykas vadinamas „Pilietiškumo pagrindai“). Tuo tikslu parengti ir išleisti originalūs pilietiškumo vadovėliai; pilietinis ir tautinis ugdymas integruotas į kitų dalykų vadovėlius.

Tačiau šiuolaikinis jaunimo pilietiškumo ir tautiškumo diskursas nėra palankus vertinant švietimo politikų, kūrėjų bei organizatorių pastangas, nes dažnu atveju konstatuojamas jaunimo visuomeninis pasyvumas, apatiškumas pilietinių ir tautinių vertybių atžvilgiu (Čiužaitė, 2007; Ranonytė, 2007; Zaleskienė, Kvieskienė ir kt., 2006; Ramonaitė, 2007). Tai rodo, jog pilietinių ir tautinių vertybių ugdymas dažnu atveju tėra vienakryptis, be ryškesnio grįžtamojo ryšio, be atsakotų, į kuriuos nukreiptas šis edukacinis procesas.

Todėl kyla klausimai, padedantys identifikuoti tyrimo problematiką:

1. Ar pilietinio ir tautinio ugdymo turinys bei organizavimo formos pakankamai atspindi švietimo politikų, nacionalinių dokumentų rengėjų idėjas?
2. Ar šiandien mokyklose naudojami vadovėliai padeda siekti pilietinio ir tautinio ugdymo rezultatų apibrėžtų ugdymo turinį reglamentuojančiuose dokumentuose?
3. Ar vadovėlių autoriai yra angažuoti pilietinių ir tautinių vertybių atžvilgiu?

Dėl šių iškilusių klausimų socialinio ir dorinio ugdymo vadovėlių tyrimas tampa ypač svarbus šiandieniniame ugdymo turinio atnaujinimo procese. Tikėtina, jog tyrimo rezultatai padės atsakyti į kai kuriuos visuomenę jaudinančius klausimus dėl jaunimo vertybių bei elgsenos, numatyti pilietiškumo ir tautiškumo ugdymo raidos perspektyvas bei suformuluoti tam tikras metodines rekomendacijas vadovėlių autoriams.

2. Pilietiškumo ir tautiškumo samprata šiuolaikiniame kontekste

Teoriniame pilietiškumo ir tautiškumo diskurse (ypač lietuviškajame) neretai pilietiškumas ir tautiškumas yra vartojami kaip sinonimai, plačiau neaptariant nei jų turinio nei jų tarpusavio sąryšio. Pasaulio akademiniam diskurse galima išvelgti, jog tautiškumo sąvokai priskiriamas ir *jungiamasis* (jungia vienos tautos atstovus) ir *skiriamasis* (išskiria visuomenėje tam tikrą grupę žmonių) vaidmuo. Taip pat akcentuojama, jog nauji politiniai, kultūriniai, socialiniai kontekstai dažniausiai įvardijami kaip globalizacija ir daugiakultūriškumas (Bauman, 2002; Tomlinson, 2002) reikalauja stabilios, socialiai palankios aplinkos visiems visuomenės nariams. O tokią aplinką gali garantuoti tik visus visuomenės narius bei jų grupes jungiantis tapatumas, t. y pilietinis tapatumas. Rečiau vartojamos „globalaus pilietiškumo“ ir „demokratinio pilietiškumo“ sąvokos. Tokiu būdu pilietiškumui yra priskiriamas išimtinai *jungiamasis vaidmuo*, padedantis kurti ir saugoti visų visuomenėje (atitinkamai ir pasaulyje) gyvenančių asmenų orumą ir ugdantis jungiamąjį – pilietinį identitetą. Nors kartais pastebima, jog „globališkai pilietybė saistanti kategorija, o lokaliai skirianti“ (Brubaker, 1998, 59). Pavyzdžiui, kalbant apie Europos Sąjungos pilietybę, aiškiai pasakoma, jog išskiriami visi asmenys, kurie gyvena valstybėse, neprisijungusiose prie šios bendrijos. Išdėstyti požūriai pabrėžia ne tik sąvokų turinio daugiamačiųumą, bet ir jos vartojimo problematiškumą, ypač kai tai susiję su sąvokų turinio įprasminimu. Pavyzdžiui, su edukacinio proceso modeliavimu – tautiniu ar pilietiniu ugdymu. Uždavinio nepalengvina ir specialiai edukacinėms bendruomenėms skiriami paaiškinimai. Vienas iš tokių bandymų yra mėginimas detaliau tautiškumo ir pilietiškumo sąvokų turinį atskleisti ir aptarti vyriausybėje „Ilgalaikėje tautinio ir pilietinio ugdymo programoje“ (2006). **Pilietiškumas** šioje programoje apibūdinamas „*kaip asmens savo teisių, atsakomybės ir pareigų demokratinei valstybei suvokimas, veikla visuomenės labui, bendrapiliečių teisių ir laisvių, demokratijos gynimas, gerovės Lietuvai siekimas*“. O **tautiškumas** „*kaip asmens savo tautos istorijos, kultūros savitumo suvokimas, tautos tapatumo puoselėjimas, įsipareigojimas Lietuvos tautai ir valstybei, lietuviškosios kultūrinės ir politinės tapatybės išlaikymas ir kūrimas*“. Nors šiame apibrėžime neatsiranda daugiau aiškumo, tačiau tikimasi, jog ugdytojai atsakingai atlieka jiems skirtą racionalų vaidmenį – ugdo tautiškai susipratusių ir pilietiškai atsakingus visuomenės narius.

Akivaizdu, jog pilietiškumo samprata ir jos interpretacija priklauso nuo politinės kultūros pobūdžio, ideologijos ir istorinės situacijos laiko bei erdvės kontekste. Paprastai ir vaizdžiai aptariamas sąvokas yra apibūdinęs ir palyginęs filosofas A. Šliogeris (1999: 26). Anot jo, tautiškumas yra pilietiškumo šaknys, o pilietiškumas visas medis: kamienas, šakos, lapai ir žiedai“. Racionalesnį apibūdinimą galime rasti kitų autorių (Janoski, 1998) darbuose, pažyminčiuose, jog šių sąvokų turinys apima požūrių, nuostatų ir veiksmų visumą: nuo sąmoningo tapatinimosi su

tauta ir valstybe, iki pozityviais arba negatyviais veiksmais išreikšto dalyvavimo tautoje ar valstybėje vykstančiuose politiniuose ir socialiniuose procesuose.

Kintanti pilietiškumo samprata yra vienas iš svarbiausių veiksnių, darančių įtaką ir pilietiškumo ugdymui. Ilgus šimtmečius pilietiškumo samprata buvo nusistovėjusi ir aiški. Tai vadinamasis *tradicinis (konvencinis pilietiškumas)*: pastangos kurti ir tausoti savo valstybę, paklusimas įstatymams, dalyvavimas rinkimuose, įvairių politinių partijų veikloje, politinėse diskusijose, peticijų, proklamacijų skelbimas ir pan. Tačiau jau keletą dešimtmečių socialiniame ir edukaciniame kontekste vis dažniau vartojama *socialiai orientuoto pilietiškumo samprata* (Torney – Purta, Lehmann R., Oswald H., Schulz. 2001) - tai sąžiningas savo pareigų atlikimas, ištikimybė savo šeimai, savo tautai, dalyvavimas socialinėse organizacijose, labdaringoje ar kitokioje bendruomenės veikloje. Kaip rodo minėtų autorių lyginamieji tyrimai (Torney – Purta, Lehmann R., Oswald H., Schulz. 2001), daugelyje šalių yra vertinama būtent šis pilietiškumas (Lietuva taip pat priklauso šių šalių kategorijai). Kiti autoriai (Kahne, Westheimer, 2001) savo tyrimų pagrindu yra sąlygiškai išskyrę keletą pilietiškumo kategorijų, kuriose akcentuojamos skirtingos pilietinės vertybės: a) asmeniškai atsakingas ir savo teises žinantis pilietis, kuris dirba ir sąžiningai moka mokesčius, paklūsta įstatymui, padeda kitiems ir pan.; b) dalyvaujantis pilietis, kuris telkia bendruomenę bendrai veiklai, žino valdžios institucijų funkcijas ir geba jas „pajungti“ bendruomeninių problemų sprendimui ir pan.); c) socialinio teisingumo siekiantis pilietis, kuris analizuoja socialinę politiką, pastebi ir stengiasi daryti įtaką socialinės nelygybės apraiškoms ir pan. Be jokios abejonės šis piliečio tipas gali būti pavadintas sąmoningu piliečiu, darančiu įtaką visai socialinei aplinkai. Trumpai aptarta pilietiškumo samprata, talpinanti savyje pilietines vertybes, skatina peržiūrėti ir pačią pilietiškumo ugdymo sampratą, skatina šalia iki šiol dominavusios kognityvinės bei afektinės dimensijos didesnę dėmesį skirti ir praktinių pilietiškumo kompetencijų ugdymui.

Tauta ir jos pagrindu sukurta valstybė paprastai traktuojama kaip pilietiškumo prielaida ir kaip jos ištakos. Valstybės lygmeniu tarsi sudaroma organiška tautiškumo ir pilietiškumo „sąjunga“ (Oomen, 1997). Šiuolaikinėje Vakarų Europoje tautiškumas yra vertinamas kaip pilietiškumo ir demokratijos kūrimo komponentas, kaip vienijanti bei harmonizuojanti jėga, kuri sutvirtina visuomenės socialinius ryšius. Lietuviškajame kontekste akcentuojama, jog tautiškumas išreiškia žmonių sugyvenimo būdą bei kultūrą, kuri grindžiama dvasinėmis vertybėmis, tradiciniais, istoriniais mitais, simboliais bei kitomis tautiškume akumuliuotomis kultūrinio elgesio bei sąveikavimo formomis. Taip pat pažymima, jog tautiškumas, užtikrindamas kultūros, ypač tradicinės, tęstinumą bei jos unikalumą, asmeniui suteikia individualumo bruožų, akumuliuoja vertybes, yra žmonių bendruomeninio sutarimo, jų kultūrinio integralumo, kartu ir socialinės tvarkos palaikymo priemonė, politinio lojalumo ir pilietinio veiksmo subordinacijos židinys

(Grigas, 2002, 2007). Šios tautos funkcijos pagrindžia jos gyvybingumą ir prasmingumą socialiniame kontekste, kuriame ryškėja konkurencija tarp tautiškumo bei pilietiškumo, jų dirbtinis priešinimas vienas kitam, išryškinant juos skiriančius, o ne jungiančius elementus. Bet ši konkurencija nepaneigia tautos kaip pilietinio solidarumo ir sąmoningumo šaltinio. Kita vertus, tautos funkcionalumas priklauso ir nuo ją puoselėjančių individų, jų vertybinių orientacijų. Formalus tautybės deklavimas neužtikrina tautos tęstinumo ir jos reikšmingumo kintančiame socialiniame kontekste. Be to, pilietinių ir tautinių vertybių formavimasi ir raišką konkrečioje socialinėje erdvėje lemia ne tik paties reiškinio turinio kompozicija, bet ir visuomenėje egzistuojanti demokratijos samprata.

Lietuvos istoriniame ir kultūriniame kontekste brėžiama savita tautiškumo, pilietinės kultūros ir pilietiškumo trajektorija. Demokratiškos tradicijų trapumas, tautos charakteringų bruožų specifika, šalies geopolitinė situacija bei kiti veiksniai lėmė, kad šiandieninėje visuomenėje besikurianti pilietinių ir tautinių vertybių samprata ir jų raiška patiria vis naujus iššūkius bei išbandymus ir vis atnaujinama. Viešosios erdvės aktualijos rodo, kad visuomenė neturi sukūrusi pilietinio imuniteto populizmo apraiškoms, piliečiai yra linkę rinktis pasyvaus stebėtojo, o ne aktyvaus dalyvio socialinį vaidmenį valstybės gyvenime. Ryškėja elitarinio modelio įsiviešpatavimo tendencija (Donskis, 2004), kai skelbiama, kad visuomenės gyvenimą lemia tik tam tikros kompetencijos, kurioms atstovauja specialistai, žinovai, galintys išugdyti žmones, įdiegti jiems vertybių ir idėjų.

Anksčiau aptartame kontekste ir buvo modeliuotas tyrimas: kelta problematika, formuluotas tikslas ir uždaviniai, kurtas tyrimo instrumentarijus. Taip pat remiantis analizuojamų autorių idėjomis, refleksijomis, šiuolaikinėmis pilietiškumo ir tautiškumo sampratomis, atliktų nacionalinių bei tarptautinių tyrimų vertybių klausimais, duomenimis bei Europos Sąjungos strateginėmis rekomendacijomis dėl pilietiškumo ugdymo šiuolaikinėse multikultūrinėse visuomenėse (All-European Study on Education for Democratic Citizenship Policines, 2004), buvo išskirtos ir suklasifikuotos šios pagrindinės pilietinės ir tautinės vertybės (laisvės ir teisės; pilietinės - politinės teisės; socialinės – ekonominės teisės; atsakomybė ir pareiga; atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams; garbė/orumas; aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas; demokratija; pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas; teisingumas asmens/valstybės; solidarumas su grupe, bendruomene arba valstybe; patriotizmas ir tautinė ištikimybė; tolerancija ir pagarba; nepriklausomybė ir savarankiškumas; įsisauganti tapatybė), kurios tapo šio tyrimo objektu (žr. priedą nr. 2)

3. Tyrimo tikslai, metodai ir atranka

3.1. Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Remiantis išsakytomis teorinėmis prielaidomis formuluojamas tyrimo tikslas – išanalizuoti pilietinių ir tautinių vertybių raišką Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos 5-12 klasių socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose.

Tyrimo uždaviniai:

1. apibrėžti teorinį pilietinių ir tautinių vertybių visumos turinį ir jų komponentų sampratą;
2. nustatyti pagrindinius pilietinių ir tautinių vertybių raiškos komponentus 5-12 klasių socialinio ir dorinio ugdymo dalykų vadovėliuose;
3. atskleisti pilietinių ir tautinių vertybių raiškos specifika atskirų 5-12 klasių socialinio ir dorinio ugdymo dalykų vadovėliuose;
4. atskleisti pilietinių ir tautinių vertybių kiekybinį ir kokybinį santykį analizuojamuose vadovėliuose;
5. pateikti rekomendacijas vadovėlių autoriams ir ekspertams kaip efektyvinti pilietinių ir tautinių vertybių raišką socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose.

3.2. Tyrimo metodai ir atranka

Empiriniai duomenys buvo renkami pasitelkiant mišrią kiekybinę ir kokybinę turinio analizę. Turinio analizė yra tyrimo metodas, skirtas sisteminiam komunikacijos turinio klasifikavimui ir aprašymui pagal tam tikras dažniausiai iš anksto numatytas kategorijas, tai gali būti kiekybinė, kokybinė arba mišri analizė.

Šis metodas leidžia atskleisti pagrindinę užrašytos informacijos turinio struktūrą ir vartojamos retorikos principus. Užrašytos informacijos turinys yra klasifikuojamas pagal iš anksto apibrėžtas kategorijas – analizės vienetus. Tokiu vienetu gali būti simboliai, žodžiai, žodžių grupės, sakiniai ir atskiri straipsniai (tekstai).

Taikant kontent analizės metodą, komunikacija tiriama ir analizuojama sistemiškai (atrenkama pagal tam tikrus principus ir taisykles; visi duomenys nagrinėjami pagal tuos pačius principus), objektyviai (subjektyvios tyrėjų nuostatos neturėtų daryti įtakos rezultatams; vis dėlto retai pasiekiamas absoliutus objektyvumas, nes vienetų išskyrimas nevienodas) ir kiekybiškai (tikslas – tikslios “užrašytos informacijos” struktūros reprezentacija).

1. Šio tyrimo atrankos vienetas pilietinės ir tautinės vertybės, kurių raiška vadovėliuose fiksuojama keliais aspektais (žr. priedas Nr. 2,3):

a) vertybės be vertinimo, kai vadovėlio medžiagoje pateikiama informacija, kurioje atsispindi išskirtos vertybės, bet autorius (-iai) nepateikia jokių jų vertinimo. Tai dažniausiai būna faktinio pobūdžio medžiaga;

b) vertybės su vertinimu, kai vadovėlio medžiagoje pateikiama informacija, kurioje atsispindi išskirtos vertybės bei autorius vertina jų pasireiškimą, nusako jų reikšmę, išsako savo nuomonę arba pateikia kitų nuomones šiuo klausimu ir pan.

2. Vadovėliuose aptiktos vertybės taip pat buvo fiksuojamos pagal kiekybinius ir kokybinius parametrus (žr. priedą Nr. 2):

a) kokybiniai parametrai (kokią idėją ar apibendrinančią tezę atspindi išskirtoji vertybė; per kokias istorines asmenybes, reikšmingus įvykius, reiškinius, procesus, tradicijas, šventes, papročius, simbolius ir vaizdinius ar kitus elementus ji išreiškiama; kokia yra vertybės komponento pateikimo vieta ir forma: tekstas (autorinis, papildomas tekstas, užduotis), vaizdinė medžiaga (ilustracija, lentelė, schema, diagrama, žemėlapis, nuotrauka), užduočių pobūdis - aprašoma, kam skirta užduotis - žinioms, gebėjimams ar nuostatoms ugdyti;

b) kiekybiniai parametrai (nurodoma komponentui aprašyti skiriama skaitinė apimtis (simboliais).

Šiame vadovėlių tyrime taikyta tokia atrankos sistema:

1. Iš Galiojančių bendrojo lavinimo dalykų vadovėlių 2007-2008 mokslo metais sąrašo atrinkti 76 socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliai, kurie yra aprobuoti Socialinio ir dorinio ugdymo ekspertų komisijos ir jiems suteikta patvirtinimo žyma. 74 vadovėlių pasirinkimą lėmė tai, kad šie vadovėliai yra įtraukti į Galimų įsigyti bendrojo lavinimo dalykų vadovėlių 2007 m. sąrašą (patvirtinta 2007 m. balandžio 5 d. LR Švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. ĮSAK-624). 2 socialinio ugdymo vadovėlių pasirinkimą lėmė tai, kad daugiau nei ketvirtadalis mokytojų dirba su šiais vadovėliais, nors jie ir nėra įtraukti į Galimų įsigyti bendrojo lavinimo dalykų vadovėlių 2007 m. sąrašą. Buvo tiriami šie vadovėliai (žr. priedą Nr. 1.):

1. 2. 61 socialinio ugdymo 5-12 klasių vadovėlis iš kurių 32 istorijos, 14 geografijos, 5 pilietiškumo ugdymo, 7 ekonomikos ir 2 religijotyros vadovėliai.

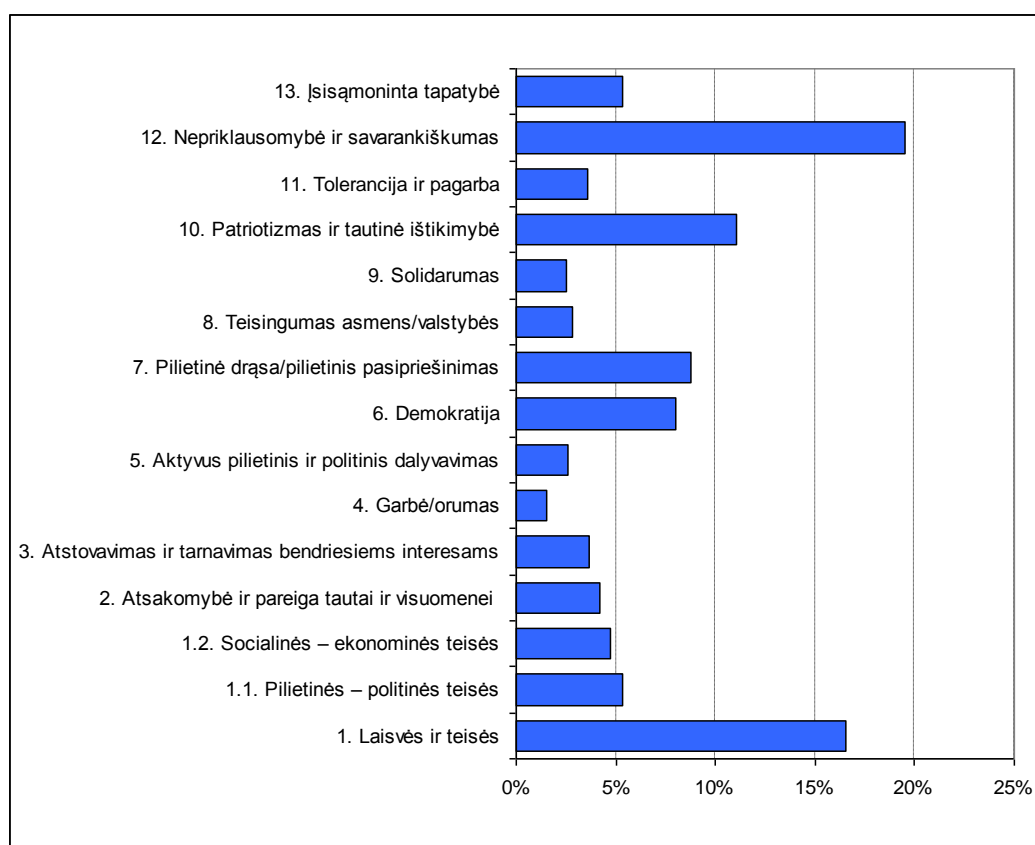
1. 3. 13 dorinio ugdymo 5-12 klasių vadovėliai, iš kurių 11 etikos ir 2 tikybos vadovėliai.

4. Tyrimo rezultatai

4.1. Bendrieji pilietinių ir tautinių vertybių raiškos socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose rezultatai

Gauti tyrimo duomenys atskleidė, kad socialinio ir dorinio ugdymo vadovėlių medžiagoje vyrauja keletas pagrindinių tiriamų vertybių. Pažvelgus į daugiau kaip penkiolikos metų nepriklausomos Lietuvos laikotarpį ir prisiminus idėjas bei vertybes, kuriomis gyveno didžioji dalis mūsų šalies visuomenės Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse ir po 1990 m. kovo 11 d., tampa aišku, kodėl šiandien istorijos, geografijos, pilietiškumo ugdymo bei ekonomikos vadovėliuose į labiausiai minimų vertybių trejetuką patenka nepriklausomybė ir savarankiškumas (19,5 proc.), laisvės ir teisės (16,5 proc.) bei patriotizmas ir tautinė ištikimybė (11,1 proc.) (žr. 1 pav.).

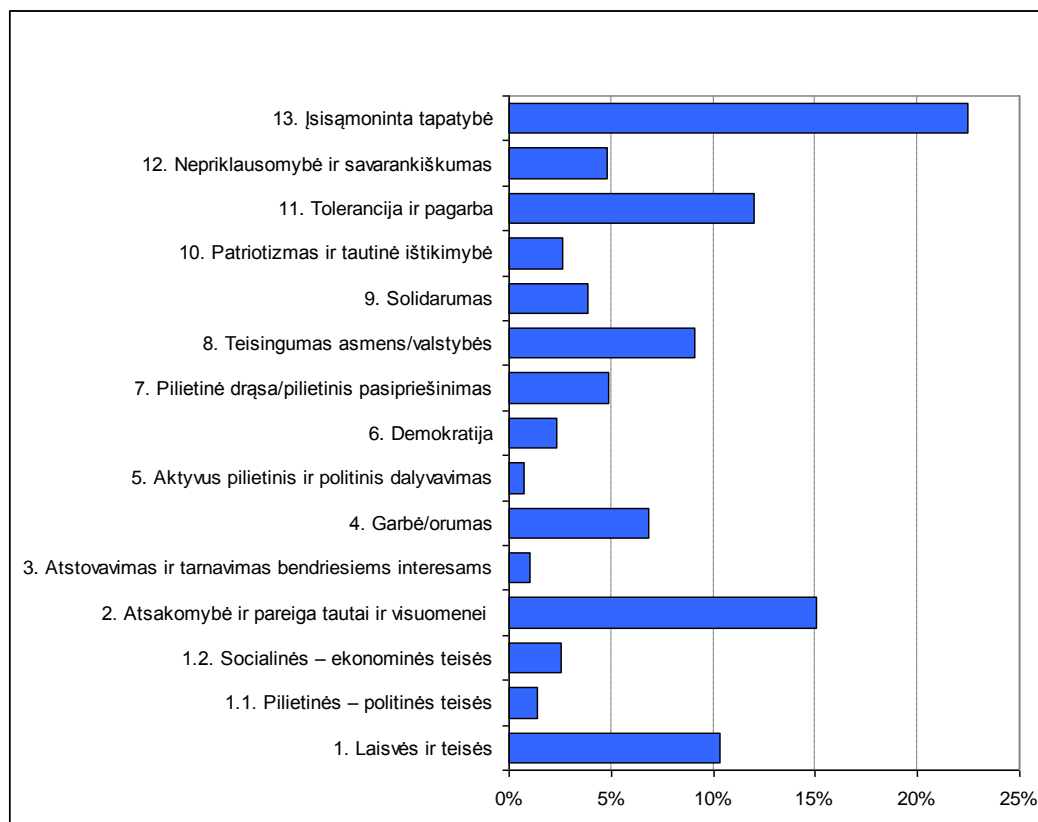
1 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas 5-12 klasių socialinio ugdymo vadovėliuose (%)

Kiek kitokia situacija su etikos ir tikybos vadovėliais, kuriuose dažniausiai yra randamos vertybės: įsisąmoninta tapatybė (22,4 proc.), atsakomybė ir pareiga (15 proc.) bei tolerancija ir pagarba (12 proc.) (žr. 2 pav.).

Socialinio ugdymo vadovėliuose retai aptinkamos atstovavimo ir tarnavimo bendriesiems interesams (3,7 proc.), tolerancijos (3,6 proc.), teisingumo asmens/valstybės (2,8 proc.), solidarumo (2,5 proc.) garbės/orumo (1,5) vertybėmis (žr. 1 pav.).

2 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas 5-12 klasių dorinio ugdymo vadovėliuose (%)

Dorinio ugdymo vadovėliuose retai minimos vertybės - patriotizmas ir tautinė ištikimybė (2,6 proc.), demokratija (2,3 proc.), pilietinės – politinės teisės (1,4 proc.), atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams (1 proc.) bei aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas (0,8 proc.). Šios sritys vadovėliuose kur kas didesnis dėmesys nei socialinio ugdymo vadovėliuose skiriamas atsakomybei ir pareigai (15 proc.), tolerancijai ir pagarbai (12 proc.), teisingumui (9,1 proc.) bei garbei ir orumui (apie 7 proc.). Tai yra vienos iš pamatinių vertybių etinio mąstymo ir krikščioniškos etikos tradicijoje.

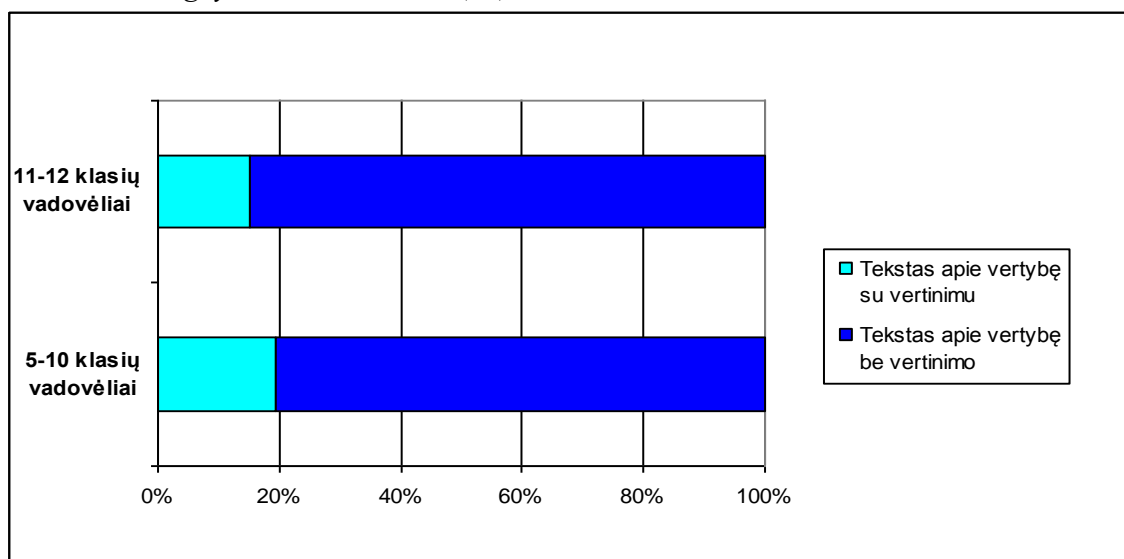
Lyginant vertybių raišką pagrindinio ir vidurinio ugdymo pakopose matyti, kad 5-10 klasių socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose kai kurioms pilietinėms ir tautinėms vertybėms yra skiriamas didesnis dėmesys nei 11-12 klasių tos pačios sritys vadovėliuose. Socialinio ugdymo vadovėliuose nepriklausomybė ir savarankiškumas bei patriotizmas ir tautinė ištikimybė dažniau aptinkama pagrindinio nei vidurinio ugdymo vadovėliuose (nepriklausomybė ir savarankiškumas 5-10 klasių vadovėliuose – 15,2 proc., 11-12 klasių – 21,4 proc., patriotizmas ir tautinė ištikimybė 5-10 klasių vadovėliuose - 13,7 proc., 11-12 klasių – 6 proc.). Be to, 11-12 klasių socialinio ugdymo vadovėliuose dažniau nei 5-10 klasių vadovėliuose randamos vertybės: laisvės ir teisės (11-12 klasių vadovėliuose – 21,6 proc., 5-10 klasių – 14,3 proc.), pilietinės – politinės teisės (11-12 klasių vadovėliuose – 7,8 proc., 5-10 klasių – 4,2 proc.), socialinės – ekonominės teisės (11-12

klasių vadovėliuose – 7, 8 proc., 5-10 klasių – 3,4 proc.). Kitoms tiriamoms vertybėms socialinio ugdymo 5-10 ir 11-12 klasių vadovėliuose yra skiriamas panašus dėmesys.

Dorinio ugdymo 5-10 klasių vadovėliuose daugiau nei 11-12 klasių vadovėliuose yra kalbama apie išsąmonintą tapatybę (5-10 klasių vadovėliuose - 25,11 proc., 11-12 klasių – 4,4 proc.), toleranciją ir pagarbą (5-10 klasių vadovėliuose – 13, 5 proc., 11-12 klasių – 2,2 proc.), garbę ir orumą (5-10 klasių vadovėliuose – 7,7 proc., 11-12 klasių – 1,5 proc.). Tačiau kitos vertybės žymiai dažniau randamos 11-12 klasių vadovėliuose: teisingumas asmens/valstybės (11-12 klasių vadovėliuose – 19 proc., 5-10 klasių – 7,7 proc.), atsakomybė ir pareiga (11-12 klasių vadovėliuose – 29,2 proc., 5-10 klasių – 13 proc.), laisvės ir teisės (11-12 klasių vadovėliuose – 32,9 proc., 5-10 klasių – 7 proc.).

Svarbu pažymėti, kad 5-12 klasių socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose daugiau ar mažiau atsispindi visos tyrimo autorių išskirtos pilietinės ir tautinės vertybės, bet, kaip matyti iš anksčiau pateiktų duomenų, jų pasiskirstymas vadovėlių medžiagoje yra ne vienodas.

3 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas 5-12 klasių socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose (%)*

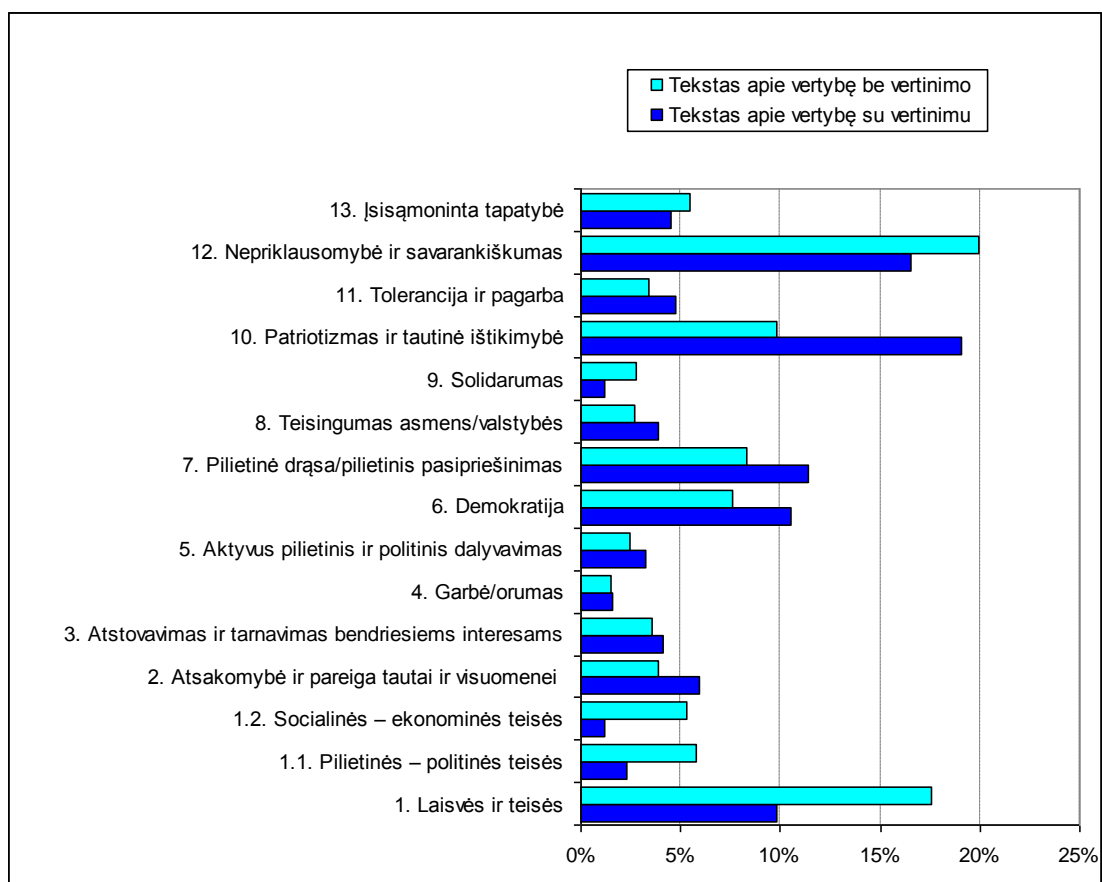

Tyrimo buvo siekta ne tik nustatyti išskirtų pilietinių ir tautinių vertybių kiekybinės raiškos parametrus socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose, jų pasiskirstymo proporcijas, bet ir panagrinėti šių vertybių kokybinį raiškos kontekstą. Pradžioje buvo tiriama, ar vadovėlių autoriai parengtose mokymo priemonėse pateikia tik informaciją, susijusią su pilietinių ir tautinių vertybių raiška, ar kartu su šia informacija pateikia jos vertinimus.

Nagrinėjant duomenis apie socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose pateikiamas vertybes su vertinimu ir be vertinimo išaiškėjo, kad tekstų apie vertybes su vertinimu yra žymiai mažiau (5-10 klasių vadovėliuose - 18,5 proc., 11-12 klasių – 14,5 proc.) nei tekstų apie vertybes be vertinimo (5-10 klasių vadovėliuose - 75,8 proc., 11-12 klasių – 82,2 proc.). Kartu šie duomenys parodo, kad

tekstų apie vertybes be vertinimo šiek tiek daugiau yra 11-12 klasių socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose (žr. 3 pav.)

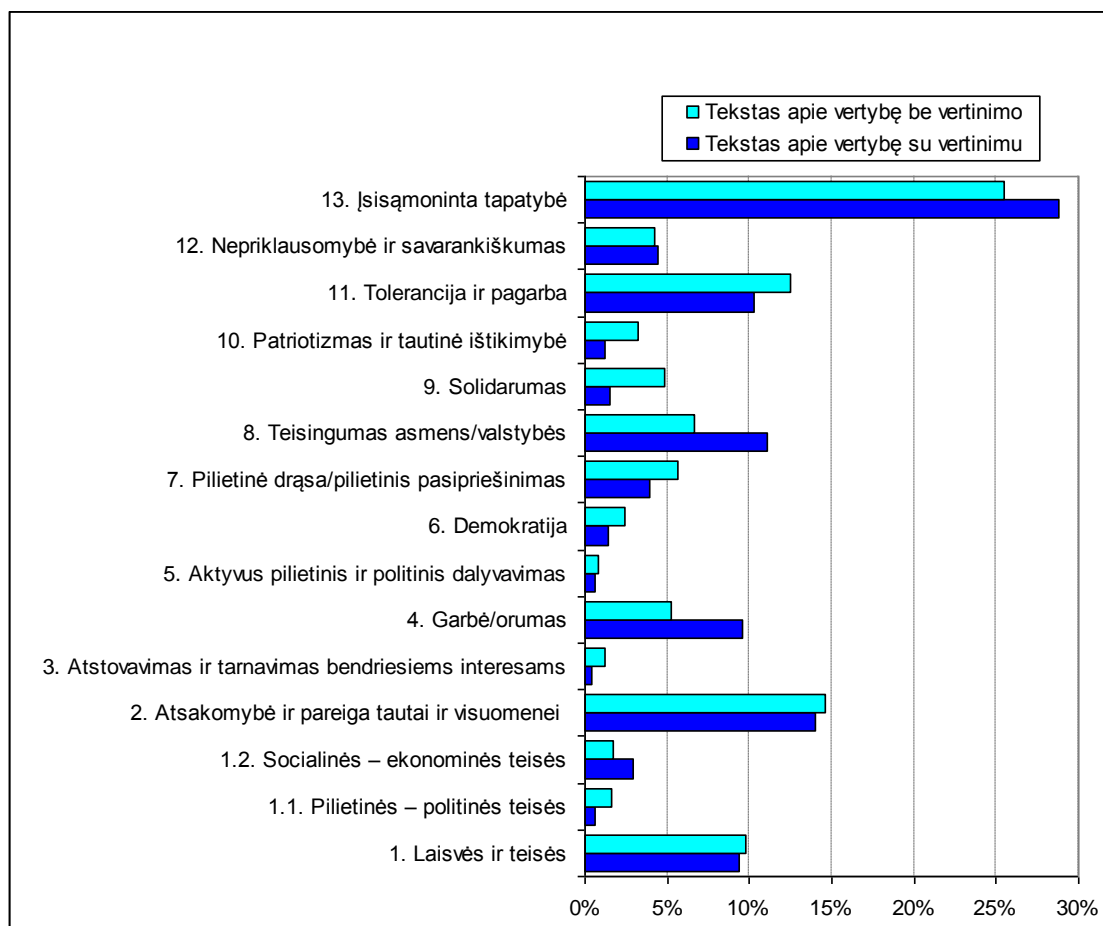
4 pav. *Tekstų apie pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas 5-12 klasių socialinio ugdymo vadovėliuose (%)*

Socialinio ugdymo vadovėliuose dažniausiai fiksuojama vertybė - nepriklausomybė ir savarankiškumas, šiek tiek daugiau mokymo medžiagoje minima be vertinimo (su vertinimu – 16, 6 proc., be vertinimo – 20 proc.). Faktinė informacija daugiau randama apie laisves ir teises, solidarumą bei įsąmonintą tarybę (žr. 4 pav.). Daugiau tekstų su vertinimu pateikiama apie patriotizmą ir tautinę ištikimybę bei pilietinę drąsą/pilietinį pasipriešinimą ir demokratiją, atsakomybę ir pareigą (žr. 4 pav.).

Dorinio ugdymo vadovėliuose šiek tiek daugiau randama tekstų su vertinimu apie įsisąmonintą tapatybę (su vertinimu – 28, 8 proc., be vertinimo – 25, 4 proc.), teisingumą (su vertinimu – 11,1 proc., be vertinimo – 6,6 proc.), garbę ir orumą (su vertinimu – 9,5 proc., be vertinimo – 5,3 proc.). Tekstų su vertinimu ir be vertinimo apie kitas vertybes proporcijos dorinio ugdymo vadovėliuose yra beveik panašios arba šiek tiek daugiau pasitaiko tekstų apie vertybes be vertinimo (žr. 5 pav.).

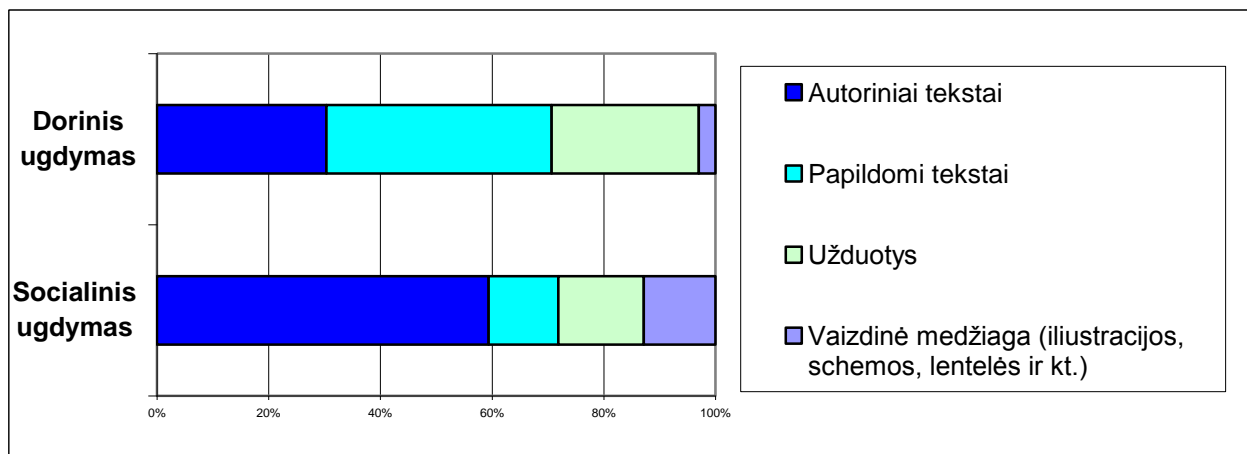
5 pav. Tekstų apie pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas 5-12 klasių dorinio ugdymo vadovėliuose (%)

Tyrimo metu buvo bandoma nustatyti pilietinių ir tautinių vertybių raiškos kontekstą. Gauti duomenys atskleidė, kad socialinio ugdymo vadovėliuose pilietinės ir tautinės vertybės dažniausiai atskleidžiamos pateikiant reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus (64 proc.), įvairaus pobūdžio informaciją (apibrėžimus, institucijų, organizacijų veiklos aprašymus, informaciją apie įvairias visuomenės gyvenimo sritis ar problemas ir kt.) (21,8 proc.), istorinių asmenybių veiklą (10,9 proc.), simbolius ir vaizdinius (2 proc.) bei tradicijas ir šventes (1 proc.).

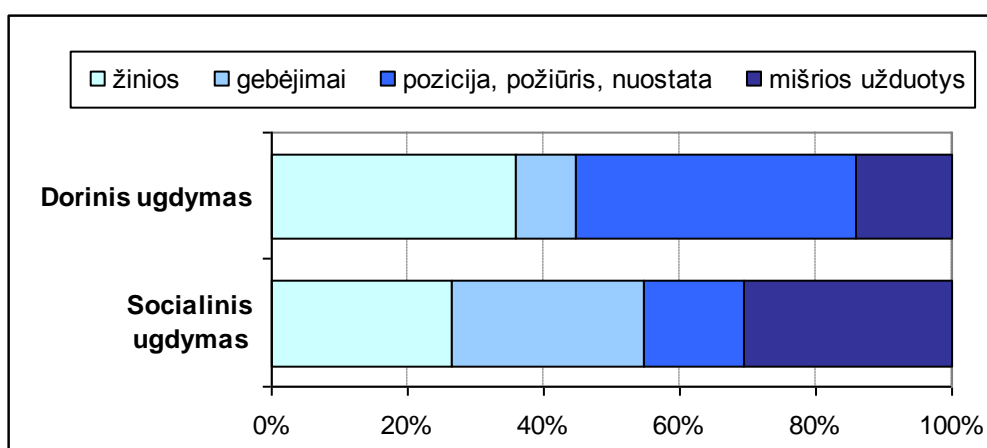
Dorinio ugdymo vadovėliuose dažniausiai pilietinės ir tautinės vertybės išreikštos pateikiant įvairių gyvenimiškų situacijų aprašymus (48,2 proc.), asmenybių veiklos pavyzdžius (33 proc.), aprašant reikšmingus visuomenės gyvenimo įvykius (7,5 proc.), perteikiant simbolius ir vaizdinius (6,2 proc.) bei supažindina su tradicijomis, šventėmis ir papročiais (5,2 proc.).

6 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių pateikimo vietos bei formos pasiskirstymas 5-12 klasių socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose (%)*

Tyrimo autoriams taip pat rūpėjo, ir kokio pobūdžio medžiaga pasitelkiama išreiškiant pilietines ir tautines vertybes socialinio ugdymo vadovėliuose. Iš tyrimo duomenų matyti, kad socialinio ugdymo vadovėliuose vertybės dažniausiai randamos autoriniame tekste (60 proc.) bei žymiai mažiau papildomuose tekstuose ir vaizdinėje medžiagoje (žr. 6 pav.). Kitokia situacija dorinio ugdymo vadovėliuose. Didžioji dalis vertybių perteikiama papildomų tekstų (ištraukų iš įvairių kūrinų) pagalba (40, 3 proc.), nemaža dalis vertybių atsispindi autoriniame tekste bei užduotyse ir tik labai maža dalis vertybių išreikšta vaizdinės medžiagos pagalba.

6 pav. *Užduočių procentinis pasiskirstymas 5-12 klasių socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose (%)*

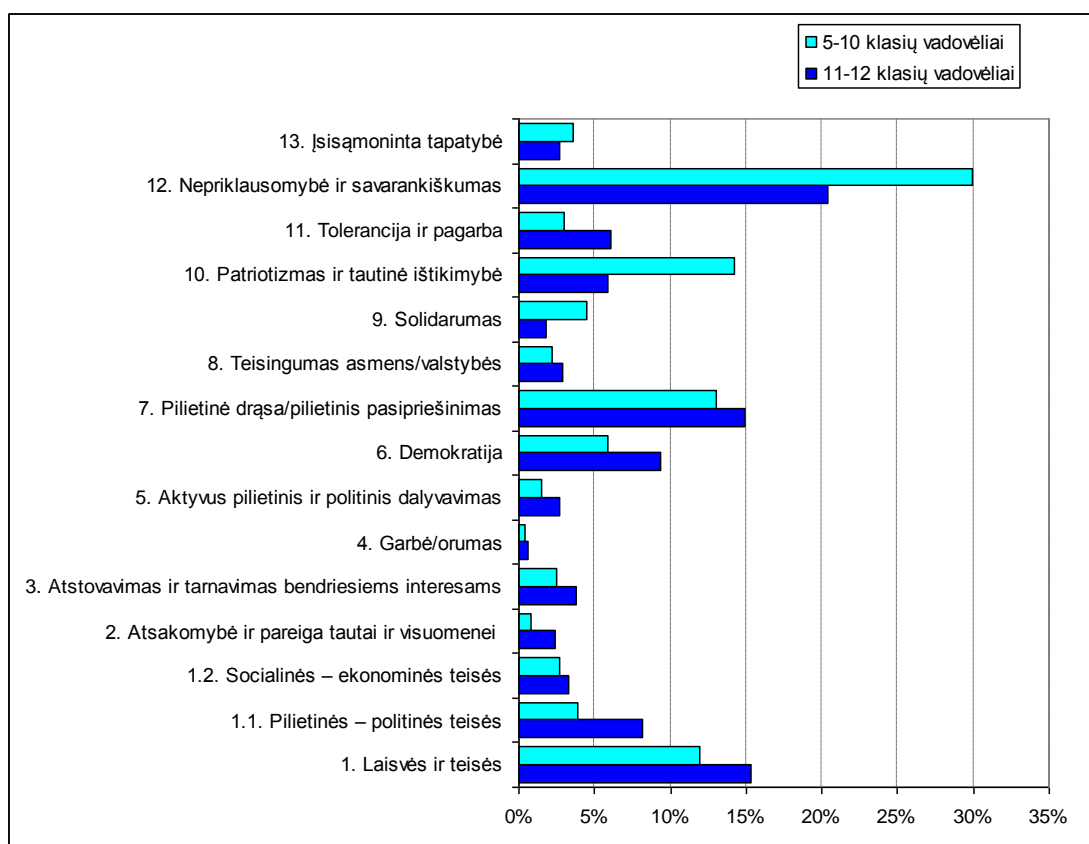
Nagrinėjant tyrimo duomenis apie vadovėliuose pateikiamas su pilietinėmis ir tautinėmis vertybėmis susijusias užduotis, išryškėjo tendencija, kad dorinio ugdymo vadovėliuose žymiai daugiau nei socialinio ugdymo vadovėliuose yra pateikta užduočių, reikalaujančių vertinti vertybes, pateikti savo požiūrį ar išvadas. Proporcijos tarp atskirų grupių užduočių, reikalaujančių nagrinėti pilietines ir tautines vertybes, pateiktos 6 paveikslėlyje.

4.2. Pilietinių ir tautinių vertybių raiška socialinio ugdymo vadovėliuose

4.2.1. Istorijos vadovėliai

Išnagrinėjus tyrimo duomenis apie pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymą 5-10 klasių istorijos vadovėlių medžiagoje, matyti, kad didžiausias dėmesys skiriamas nepriklausomybei ir savarankiškumui. Ši vertybė pagrindinio ugdymo istorijos vadovėliuose sudaro 29,9 proc. visų tiriamų pilietinių ir tautinių vertybių. 14,3 proc. vadovėliuose tenka patriotizmui ir tautinei ištikimybei. Kitos vertybės aptinkamos rečiau - pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas (13 proc.), laisvės ir teisės (12 proc.).

7 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas 5-12 klasių istorijos vadovėliuose (%)

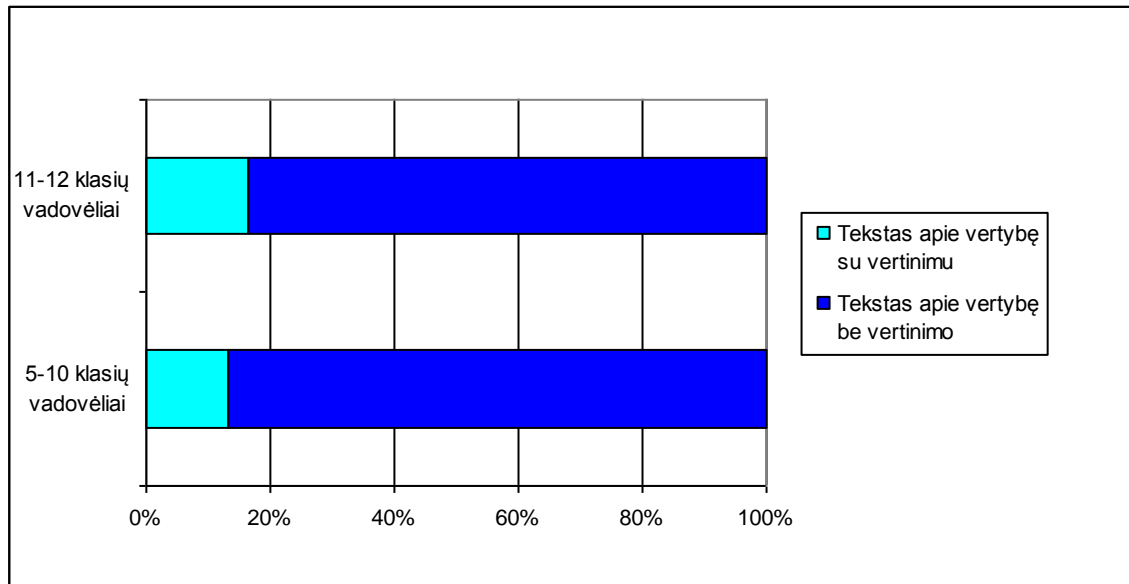

Mažiausiai vadovėliuose pateikiama medžiagos apie tokias vertybes, kaip solidarumas (4,4 proc.), tolerancija ir pagarba (3,0 proc.), atsakomybė (0,8 proc.), garbė/orumas (0,4 proc.) (žr.7 pav.).

Panašios pilietinių ir tautinių vertybių raiškos tendencijos vidurinio ugdymo istorijos vadovėliuose. Tyrimų duomenys rodo, kad daugiausiai dėmesio 11-12 klasių istorijos vadovėliuose yra skiriama nepriklausomybei ir savarankiškumui. Ši vertybė vadovėliuose sudaro 20,3 proc. visų tiriamų pilietinių ir tautinių vertybių. 15,3 proc. vadovėliuose skiriama laisvėms ir teisėms, 14,5 proc. pilietinei drąsai/pilietiniam pasipriešinimui. Kitos vertybės tekstuose randamos rečiau, kaip demokratija (9,3 proc.), pilietinės – politinės teisės (8,2 proc.), tolerancija ir pagarba (6 proc.) bei patriotizmas ir tautinė ištikimybė (5,8 proc.). Vadovėlių autoriai retai pateikia medžiagą, kurioje

atsispindi tokios vertybės, kaip teisingumas asmens/valstybės (2,9 proc.), aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas (2,6 proc.), atsakomybė ir pareiga (2,4 proc.), solidarumas (1,8 proc.) bei garbė ir orumas (0,6 proc.) (žr. 7 pav.).

8 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas 5-12 klasių istorijos vadovėliuose (%)*

Lyginat pilietinių ir tautinių vertybių raišką pagrindinio ir vidurinio ugdymo istorijos vadovėliuose matyti, kad abiejų ugdymo pakopų vadovėliuose daugiausiai dėmesio yra skiriama nepriklausomybei ir savarankiškumui. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad šiai vertybei 11-12 klasių vadovėliuose yra skiriamas didesnis dėmesys nei pagrindinio ugdymo vadovėliuose. Taip pat vidurinio ugdymo istorijos vadovėliuose daugiau dėmesio skiriama laisvėms ir teisėms, pilietinėms-politinėms bei socialinėms – ekonominėms teisėms, pilietinei drąsai/pilietiniam pasipriešinimui, demokratijai, tolerancijai ir pagarbai. Pagrindinio ugdymo vadovėliuose šiek tiek dažniau nei vidurinio ugdymo vadovėlių medžiagoje aptinkama patriotizmo ir tautinės ištikimybės, solidarumo bei išamontintos tapatybės raiškos. Kitų vertybių raiškos proporcijos pagrindinio ir vidurinio ugdymo vadovėliuose yra gana panašios (žr. 7 pav.).

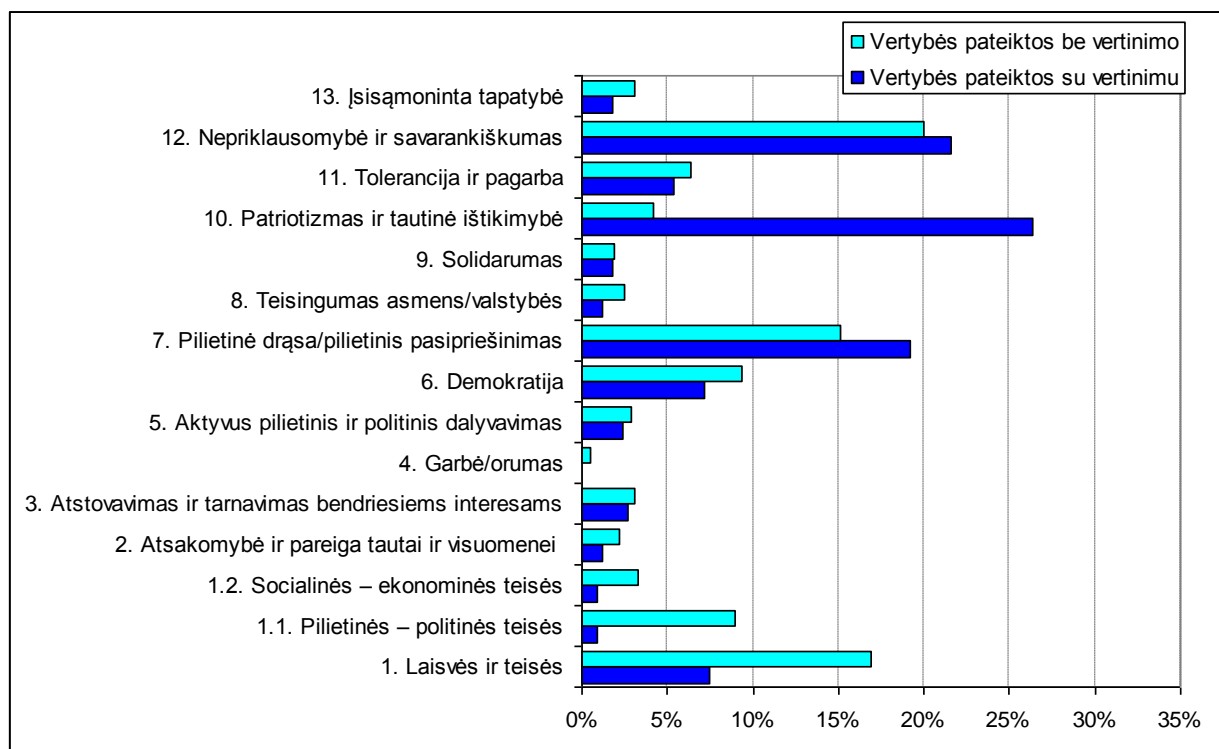
Tyrimo metu buvo siekta išsiaiškinti, kiek istorijos vadovėliuose yra pateikta pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu, o kiek be vertinimo. Tyrimo duomenys rodo, kad 5–10 klasių istorijos vadovėliuose dominuoja tekstai apie vertybes be vertinimo. Tik 11,8 proc. vadovėlyje pateikiamų tekstų yra apie vertybes su vertinimu. Pavyzdžiui: „*Tai buvo didinga asmenybė (Kęstutis – aut.), kurios charakterio bruožus vertino net priešai, <...> visuomet laikydavosi duoto žodžio ir, prieš pradėdamas karą, pranešdavo priešams apie savo žygi.*“ (Banys, Jankūnienė, Pobedinska, Skardžiukienė, Istorija, I., 2006, 102,105). „*Tautų pavasaris buvo teigiamas reiškinys*

Europos istorijoje. Tautos siekė išsivaduoti, domėjosi savo kultūra, istorija.“ (Gečas, Gečienė, 2003, 115)).

88,2 proc. tekstų sudaro vertybės be vertinimo, pavyzdžiui, autorių kolektyvo parengtame aštuntos klasės istorijos vadovėlio skyrelyje rašoma: „*Miestų privilegija ir nepriklausomybė*“ nurodoma: „*Nuo priešų - kaimynų ar savų feodalo - antpuolių miestus saugojo gynybinė siera. <...> Sienos buvo ne tik saugumo, bet ir nepriklausomybės simbolis. Teisė apjuosti miestą siena buvo ilgų kovų su feodalu, kurio žemėje miestai iškilo, padarinys. Miestiečiai stengėsi iš senjoro feodalo gauti miesto privilegiją <...>. Ši privilegija miesto gyventojams reiškė ir asmens laisvę.*“ (Banys, Jankūnienė, Pobedinska, Skardžiukienė, Istorija, I., 2006, 102). Šeštos klasės istorijos vadovėlyje nurodoma: „*Švietėjų iškeltos laisvės, lygybės idėjos tapo Šiaurės Amerikos nepriklausomybės karo ir Didžiosios Prancūzijos revoliucijos pagrindu.*“ (Gečas, Gečienė, 2003, 94).

Išanalizavus tyrimo duomenis apie pilietinių ir tautinių vertybių raišką 11-12 klasių vadovėliuose nustatyta, kad šios ugdymo pakopos vadovėliuose taip pat vyrauja tekstai apie vertybes be vertinimo. 16, 4 proc. pateikiamų tekstų šios ugdymo pakopos vadovėliuose yra apie vertybes su vertinimu. Pavyzdžiui: „*Partizanų kova baigėsi jų sunaikinimu, tačiau laisvės karių pasiaukojimas, nepaisant jų ilgame kare su okupantais pasitaikiusių klaidų, turėjo didžią prasmę. Be šio tragiško etapo lietuvių tauta nebūtų prisikėlusį laisvam gyvenimui po ilgų sovietinės okupacijos dešimtmečių.*“ (Makauskas, 2 kn., 2006, 194); „*Totalitarizmo žlugimas buvo neabejotinai svarbiausias pasaulio istorijos įvykis XX a. pabaigoje.*“ (Pivoras, 2003, 190); „*Baltijos kelias*“ *parodė trijų šalių solidarumą ir bendrus laisvės siekius.*“ (Galinis, Gerulaitis, Jurkevičius, Sapožnikovas, Šetkus, 1 d., 2003, 298). 83, 3 proc. vadovėlyje pateikiamų tekstų yra apie vertybes be jų vertinimų. Pavyzdžiui, B. Makausko vadovėlio „Lietuvos istorija“ skyrelyje „Lietuvos Respublikos atkūrimas 1990 m. kovo 11 d.“ nurodoma: „*1990 m. kovo 11 d. <...>. Parlamentas priėmė Lietuvos valstybės tęstinumo juridinį faktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo“. Lietuvių kalbai sugrąžintos valstybinės kalbos teisės. Įgaliotų deputatų grupė vyko į Maskvą pranešti apie šiuos svarbius nutarimus*“ (Makauskas, 2 kn., 2006, 217). S. Pivoro vadovėlyje „Modernaus pasaulio istorija XIX-XX a.“ rašoma: „*1988 m. vasarą prasidėjo streikai Lenkijoje. Juose buvo reikalaujama legalizuoti nepriklausomą profsąjunginę organizaciją „Solidarumas“, įkurtą 1980 m. ir greitai uždraustą. „Solidarumas“ buvo legalizuotas 1989 m. pavasarį. 1989 m. Lenkijoje pradėta organizuoti apvaliojo stalo diskusijas, kuriose dalyvavo Lenkijos komunistų partijos ir „Solidarumo“ atstovai. 1989 m. vasarą įvyko rinkimai į Seimą ir buvo sudaryta pirmoji pokario metais Lenkijoje nekomunistinė vyriausybė.*“ (Pijoras, 2003, 185).

9 pav. Tekstų apie pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas 5-10 klasių istorijos vadovėliuose (%)

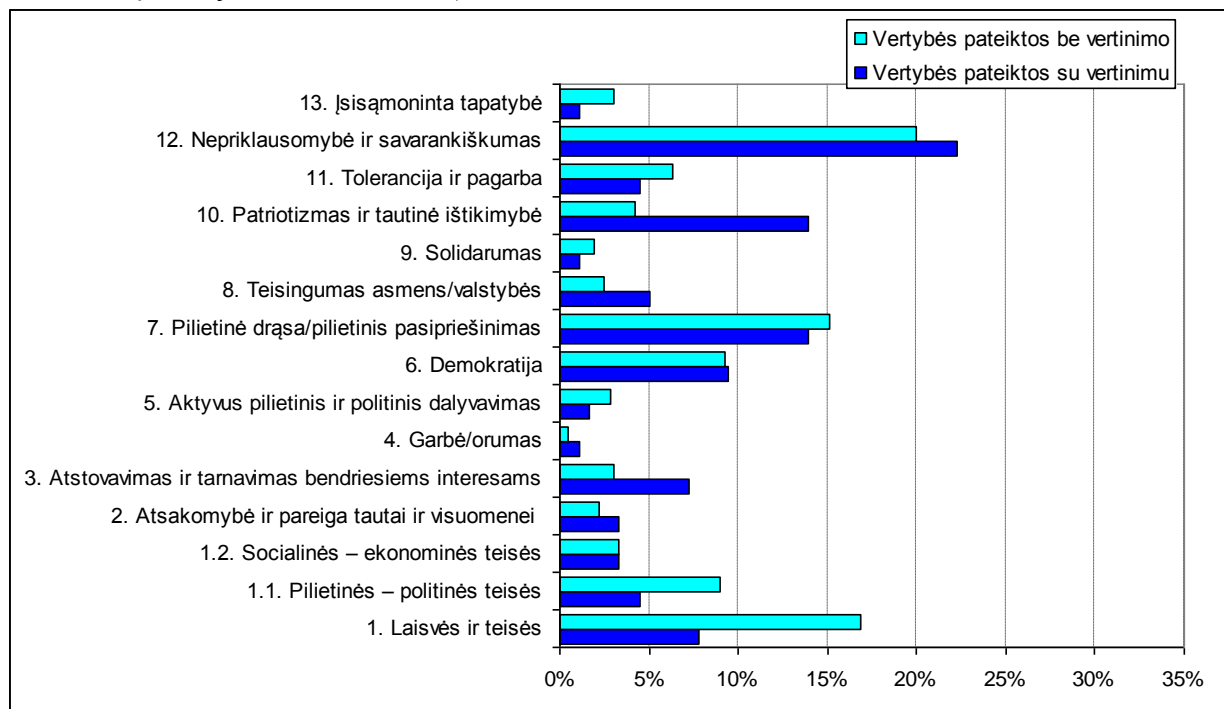
Kitas pavyzdys iš autorių kolektyvo parengto vadovėlio „Žemė ir laikas“, kuriame nepriklausomybės kovoms skiriamas atskiras skyrelis ir jame nurodomi faktai apie vykusias kovas: „Iš savanorių ir buvusių caro armijos karių sudarytai kariuomenei netrukus teko susiremti su priešais. Pirmiausia Lietuvos kariuomenė susikovė su Raudonosios armijos daliniais, kurie veržėsi į mūsų šalį paskui atsitraukiančią Vokietijos kariuomenę. <...> Nors ir menkai ginkluotiems, neturintiems pakankamo parengimo, Lietuvos kariams pavyko sustabdyti sovietų puolimą. <...> 1919 m. vasarą atsirado naujas Lietuvos priešas -bermontininkai. <...> Lapkričio mėn. lietuvių kariuomenė pradėjo prieš juos lemiamą puolimą. <...>. Bermontininkai buvo priversti trauktis, o 1919 m. gruodį Lietuvoje jų nebeliko. <...> Pavojų Lietuvai kėlė ir Lenkija. <...> Lietuvos kariuomenė prie Širvintų ir Giedraičių užkirto kelią tolimesniam lenkų veržimuisi.“ (Galinis, Gerulaitis, Jurkevičius, Sapožnikovas, Šetkus, 1 d, 2003, 279-280).

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad istorijos vadovėliuose pateikti tekstai, nors ir be vertybių vertinimo, neabejotinai atspindi praecityje gyvenusių žmonių nepriklausomybės, savarankiškumo, laisvės bei lygybės siekius, tačiau autoriai neįvardija minimų faktų reikšmės ir net nebando vadovėlyje mokiniam padėti suvokti, kodėl minimus dalykus svarbu žinoti ar suvokti.

Tad 5-12 klasių istorijos vadovėlių autoriai linkę labiau pateikti tik tam tikrą su vertybės pasireiškimu susijusią informaciją (žr. 8 pav.). Lyginat tekstus apie vertybes su vertinimu ir be vertinimo pagrindiniame ir viduriniame ugdyme matyti, kad tekstų apie vertybes su vertinimu

abiejų ugdymo pakopų vadovėliuose yra labai mažai. Tik 11-12 klasių vadovėliuose (16,4 proc.) yra šiek tiek daugiau nei 5-10 klasių vadovėliuose (11,8 proc.) pateiktų tekstų, kuriuose vertybės pateiktos su vertinimu (žr 8 pav.).

10 pav. Tekstų apie pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas 11-12 klasių istorijos vadovėliuose (%)

Analizuojant, kaip 5–10 klasių istorijos vadovėliuose pasiskirsto atskiros vertybės su vertinimu ir be jo, matyti, kad pagrindinio ugdymo istorijos vadovėliuose dažniausiai minima vertybė - nepriklausomybė ir savarankiškumas - beveik apie 30 proc. atvejų fiksuojama kaip vertybė su vertinimu ir 21,6 proc. kaip vertybė be vertinimo. 5-10 klasių vadovėliuose pateiktoje medžiagoje apie patriotizmą ir tautinę ištikimybę, pilietinę drąsą/pilietinį pasipriešinimą, demokratiją ir toleranciją bei pagarbą autoriai pateikė daugiau tekstų su vertinimu, nei tekstų apie šias vertybes be vertinimo (žr. 9 pav.).

Nagrinėjant tyrimo duomenis apie laisvės ir teisių, solidarumo, įsisąmonintos tapatybės ir kitų vertybių raišką 5-10 klasių vadovėliuose matyti, kad tekstai apie šias vertybes yra pateikiami dažniau be šių vertybių vertinimo, nei su vertinimu (žr. 9pav.).

Vidurinio ugdymo istorijos vadovėliuose dažniausiai minima vertybė - nepriklausomybė ir savarankiškumas - apie 22,2 proc. atvejų aprašoma kaip vertybė su vertinimu ir 20 proc. kaip vertybė be vertinimo. 11-12 klasių vadovėliuose autoriai pateikdami medžiagą apie nepriklausomybės ir savarankiškumo, patriotizmo ir tautinės ištikimybės, atstovavimo ir tarnavimo bendriesiems interesams apraiškas pateikė daugiau tekstų su vertinimu, nei tekstų apie šias vertybes be vertinimo. Tuo tarpu tekstai apie laisvės ir teises, pilietines – politines teises, toleranciją ir

pagarbą 11-12 klasių vadovėliuose dažniausiai pateikiami be šių vertybių vertinimo, nei su vertinimu (žr. 10 pav.).

5 – 12 klasių istorijos vadovėliuose dažniausiai tiriamos pilietinės ir tautinės vertybės buvo atskleidžiamos pateikiant reikšmingus įvykius, reiškinius arba procesus (pagrindinio ugdymo istorijos vadovėliuose - 77,6 proc., vidurinio ugdymo – 79,8 proc.). Pavyzdžiui: „*V a. pr. Kr. Atėnai buvo iš tikrųjų demokratiškas polis. <...> Atėnų „demokratija pripažino didelę diskusijų svarbą ir sudarė galimybę daugumai piliečių aktyviai dalyvauti tautos susirinkime, arba eklesijoje.*“ (Braunstein, Phan. 2000, 21).

Taip pat vertybės išreiškiamos per istorinių asmenybių veiklą (pagrindinio ugdymo istorijos vadovėliuose – 14,7 proc., vidurinio ugdymo – 19,6 proc.). Pavyzdžiui, „Vienas iš valstybės vienytojų (Garibaldi – aut.), pasižymėjęs drąsa, kovingumu, nevengęs rizikuoti. Jo vadovaujami „raudonmarškiniai“ narsiai puolė daug didesnes priešų pajėgas ir jas nugalėjo.“ (I. Kapleris, A. Laužikienė, A. Meištas, K. Mickevičius, R. Ramanauskas, Ž. Tamkutonytė-Mikailienė, 1 d. IX kl., 2006, 112). Kiti vertybių raiškos elementai vadovėliuose yra labai mažai panaudoti. Pavyzdžiui, per kitus elementus (sąvokų apibrėžimus, paaiškinimus prie iliustracijų, paragrafų medžiagos apibendrinimus ir pan.) pagrindinio ugdymo istorijos vadovėliuose išreikšta – 4,9 proc. vertybių, o vidurinio ugdymo – 0,5 proc. vertybių. Tuo tarpu simbolių ir vaizdinių pagalba pagrindinio ugdymo vadovėliuose išreikšta tik 2,2 proc. vertybių, o vidurinio ugdymo vadovėliuose - 0,1 proc. vertybių (žr. 11 pav.).

Vertybės be vertinimo daugiausiai išreikštos per istorinius įvykius, reiškinius bei procesus 5 – 10 klasėse (79,3 proc.), o 11 -12 klasėse (82,3 proc.). Pavyzdžiui: „*Pagrindinė Žmogaus ir piliečių teisių deklaracija priimta 1789 m.*“ (Braunstein, Phan. 2000, 200).

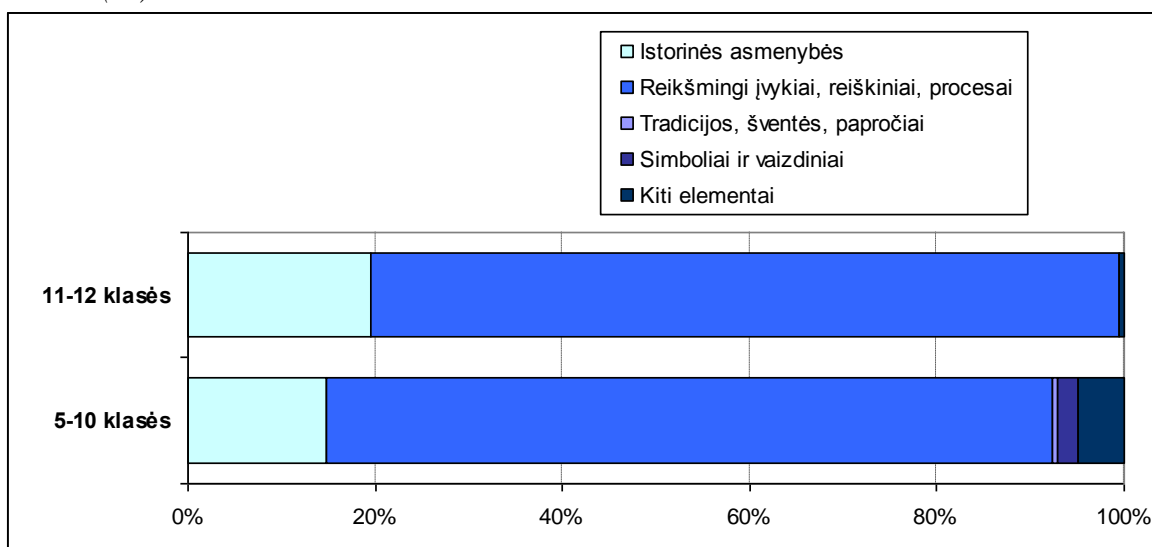
Vertybės be vertinimo mažiau išreikštos per istorines asmenybes 5 – 10 klasėse 12,7 proc., o 11 -12 klasėse 17,3 proc., pavyzdžiui: „*Lietuvių tautinio atgimimo žadintojas Jonas Basanavičius. <...>. Daugelis jo mokslo darbų ir tyrinėjimų skatino tautinę savimonę, žadino tėvynės meilę. J.Basanavičius aukštino Lietuvos praeitį, domėjosi lietuvių kalbos ištakomis, rinko lietuvių tautosaką.*“ (Kapleris, Laužikienė, Meištas, Mickevičius, Ramanauskas, Tamkutonytė-Mikailienė. 1 d., 2006, 188).

Panašūs rezultatai ir vertybių išraiškos su pateiktu vertinimu. Tik šios vertybės yra kiek mažiau išreikštos per istorinius įvykius (5 – 10 klasėse - 66,7 proc., o 11 -12 klasėse - 67,8 proc. Pavyzdžiui: „*Revoliucionierių priimta Žmogaus ir piliečių teisių deklaracija skelbė visų žmonių laisvę, lygybę ir brolybę, įtvirtino žodžio, spaudos laisvę. Didžiąja pavadinta Prancūzijos revoliucija pakeitė visą žemyną.*“ (Kapleris, Laužikienė, Meištas, Mickevičius, Ramanauskas, Tamkutonytė-Mikailienė. 1 d., 2006, 8).

Nemaža dalis vertybių su vertinimu yra išreikšta pasitelkiant istorinių asmenybių veiklą (5 – 10 klasėse - 27,9 proc., o 11 -12 klasėse - 30,6 proc.), pavyzdžiui: „*Martyno Mažvydo neįkainojamas darbas lietuvių tautai – pirmoji lietuviška knyga, šviesuomenės vadovėlis, kurio tikslas – prusinti lietuvių liaudį. Martynas Mažvydas lietuvių šnekamąją kalbą pavertė rašytine, aukštesnės pakopos literatūrine kalba.*“ (Brazauskas, Makauskas, 1-oji kn., VII–VIII kl., 2003, 115).

Iš tyrimo duomenų matyti, kad pagrindinio ir vidurinio ugdymo istorijos vadovėliuose per reikšmingus įvykius, reiškinius bei procesus dažniausiai yra pateikiamos šios vertybės: pilietinės – politinės teisės (90,2 proc.), demokratija (89,4 proc.) solidarumas (87,8 proc.), socialinės – ekonominės teisės (86,4 proc.) tolerancija ir pagarba (82,1 proc.), nepriklausomybė ir savarankiškumas (80,6 proc.) bei laisvė ir teisės (79,8 proc.), tačiau ir kitos vertybės daugiau kaip 50 proc. išreikštos per reikšmingus įvykius, reiškinius bei procesus. Istorinių asmenybių veiklos pavyzdžiai daugiausiai pasitelkiami atskleidžiant patriotizmą ir tautinę ištikimybę (37, 8 proc.), atsakomybę ir pareigą (24, 4 proc.), pilietinę drąsą/pilietinį pasipriešinimą, įsisąmonintą tapatybę (20 proc.) bei garbę ir orumą (18,8 proc.).

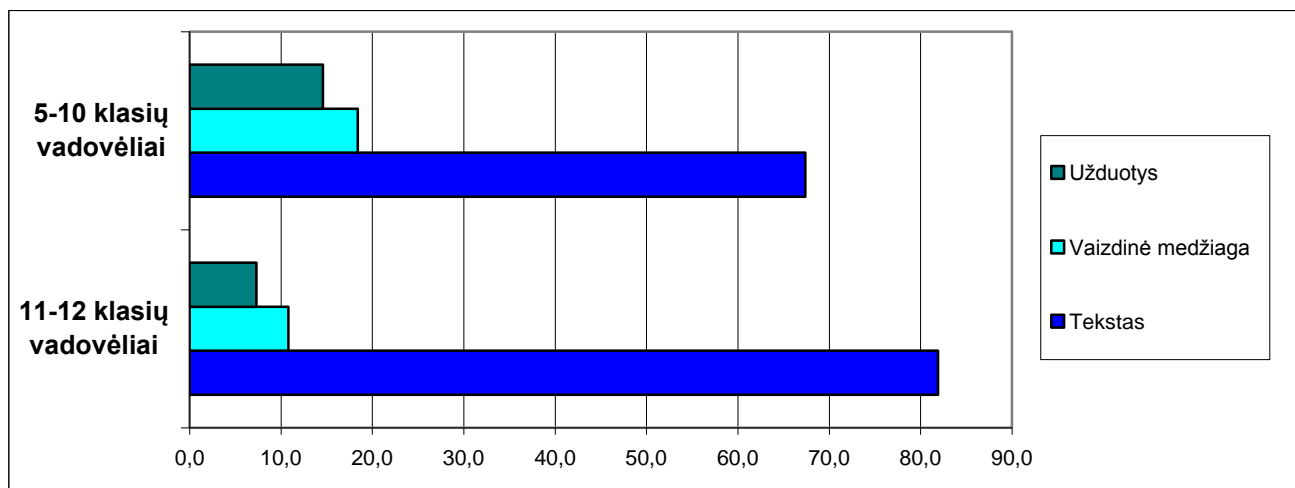
11 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių išraiškos pasiskirstymas 5-12 klasių istorijos vadovėliuose (%)*

5-10 klasių vadovėlių tekstuose daugiausiai aptikta vertybių - 67, 4 proc., iš kurių autoriniame tekste - 55 proc., papildomuose tekstuose (pvz., ištraukose iš istorijos šaltinių) - 12,4 proc. Vadovėlių vaizdinėje medžiagoje vertybių aptikta tik 11,7 proc., daugiausia jų rasta pateikiamose iliustracijose. 14,6 proc. vertybių rasta vadovėlių pateikiamose užduotyse. Taip pat daugiausiai 11-12 klasių vadovėliuose vertybės atsispindi tekste (82 proc.), iš kurio autoriniame tekste - 73,4 proc., papildomuose tekstuose - 8,6 proc. Pateikiamose vadovėlių iliustracijose vertybių aptikta - 16,3

proc., daugiausia aptinkame iliustracijose (10 proc.) Vadovėliuose esančiose užduotyse vertybių aptikta tik 7,3 proc. (žr. 12 pav.).

12 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių pateikimo vietos bei formos pasiskirstymas 5-12 klasių istorijos vadovėliuose (%)*

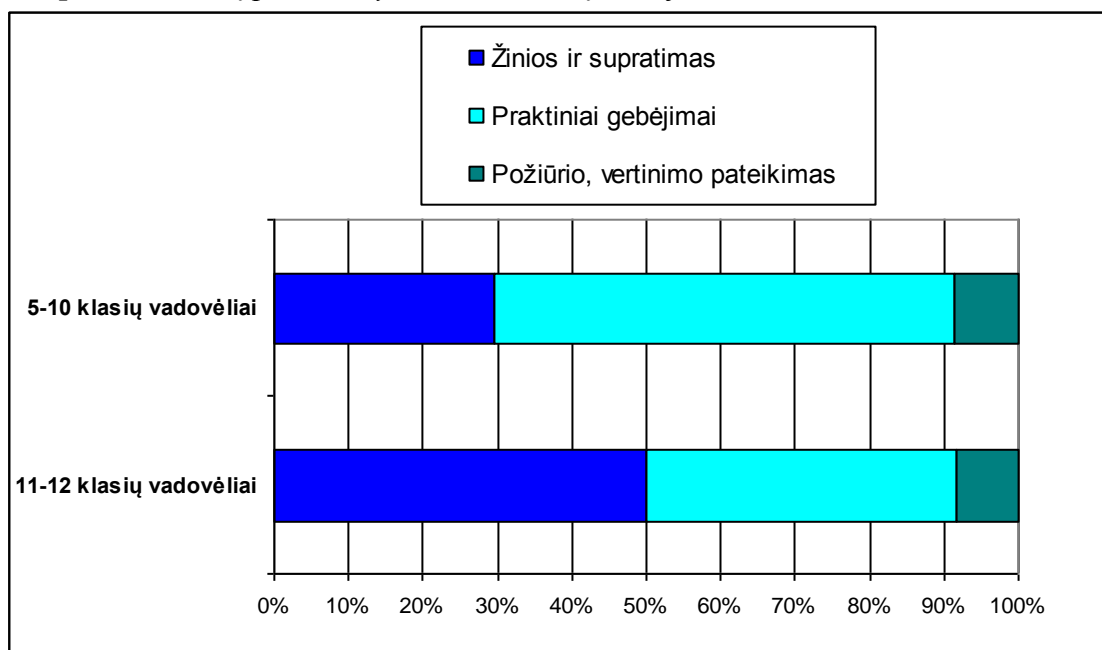
Iš 5-10 klasių istorijos vadovėliuose pateiktų užduočių matyti, kad šios ugdymo pakopos mokymo priemonėse nemaža dalis užduočių reikalauja iš mokinių žinių ir supratimo apie vadovėlio medžiagoje pateiktas vertybes (20,3 proc.). Pavyzdžiui: „*Kas sudarė sąlygas kilti lietuvių tautiniam sąjūdžiui?*“ (Jurkynas, Jurkynienė, Visockis, 2003, 155), „*Kaip romėnai vertino imperatoriaus Augusto valdymą?*“ (Kapleris, Meištas, Mickevičius, Šalna, 1 d, 2004, 197).

Užduotys, kurios tikrina mokinių gebėjimus nagrinėti vertybių raišką, sudaro 42,5 proc. Pavyzdžiui: „*Kodėl Rusijoje kilo pilietinis karas?*“ (Kasperavičius, Jokimaitis 2004, 18), „*Raskite teisingumo pažeidimų 1794 m. Konvento įstatyme (A šaltinis).*“ (Jurkynas, Jurkynienė, Visockis, 2003, 29).

Tik 6,0 proc. užduočių 5 - 10 klasių istorijos vadovėliuose iš mokinių reikalavo pateikti savo nuomonę, požiūrį apie vadovėlio medžiagoje pateiktas vertybes, pavyzdžiui: „*Kodėl XIX amžius vadinamas Tautų pavasariu? Kaip istorikai vertina šį judėjimą?*“ (Gečas, Gečienė, 2003, 115), „*Pasvarstykite ar įstatymai visiems suteikia lygias teises?*“ (remkitės pateiktais šaltiniais) (Kapleris, Meištas, Mickevičius, Šalna, 1 d, 2003, 151) (žr. 13 pav.).

11-12 klasių istorijos vadovėliuose taip pat vyrauja užduotys, reikalaujančios iš mokinių žinių ir supratimo apie vadovėlio medžiagoje pateiktas vertybes (39 proc.), pavyzdžiui: „*Kas rodo, kad luomų atstovai buvo įtraukiami į valstybės valdymą?*“ (Mackevičius, Morozoviene, Stukienė, 2007, 231), „*Nurodykite priešingosi Rusijos okupacinei valdžiai formas?*“ (Galinis, Gerulaitis, Jurkevičius, Sapožnikovas, Šetkus, 1 d., 2003, 321).

13 pav. Užduočių pasiskirstymas 5-12 klasių istorijos vadovėliuose (%)

Vidurinio ugdymo istorijos vadovėliuose pateikiama mažiau užduočių nei pagrindinės mokyklos istorijos vadovėliuose, kurios reikalauja iš mokinių pritaikyti istorijos žinias nagrinėjant su pilietinių ir tautinių vertybių raiška susijusią medžiagą (32,5 proc.). Pavyzdžiui: „Iš ko <...> dokumente matyti besiformuojančios atstovaujamosios demokratijos užuomazgos? (Makauskas, 2 kn., 2006, 83), „Įdėmiai perskaitykite Kovo 11-osios Nepriklausomos Lietuvos Valstybės Atkūrimo Akto santrumpą ir paaiškinkite, kuo skiriasi nepriklausoma valstybė nuo okupuotos?“ (Galinis, Gerulaitis, Jurkevičius, Sapožnikovas, Šetkus, 1 d., 2003, 118).

11-12 klasių istorijos vadovėliuose kaip ir 5-10 istorijos vadovėliuose klasių tik 6,5 proc. pateikta užduočių, kurios iš mokinių reikalauja pateikti savo nuomonę, požiūrį apie vadovėlio medžiagoje pateiktas vertybes, pavyzdžiui: „Ar tapusi respublika Anglija buvo laisvesnė nei monarchijos laikotarpiu? Pagrįskite savo atsakymą?“ (Mackevičius, Morozoviene, Stukienė, 2007, 158), „Pagrįskite nuomonę, kad konstitucija yra reikalinga demokratinėje valstybėje. O gal galėtumėte pagrįsti priešingą nuomonę?“ (Galinis, Gerulaitis, Jurkevičius, Sapožnikovas, Šetkus, 1 d., 2003, 151) (žr.13 pav.).

Tyrimo duomenys parodė, kad pagrindinio ugdymo istorijos vadovėliuose daugiausiai dėmesio skiriama nepriklausomybei ir savarankiškumui, patriotizmui ir tautinei ištikimybei bei pilietinei drąsai/pilietiniam pasipriešinimui.

5 – 10 klasių vadovėlių tekstai apie nepriklausomybę ir savarankiškumą pateikiami be vertinimo dažniau nei su vertinimu. Analizuojant tekstus apie šią vertybę su vertinimu išryškėjo, kad nepriklausomybės ir savarankiškumo apraiškos Lietuvos ir pasaulio istorijoje dažniausiai yra apibūdinamos pasitelkiant istorijos įvykius, reiškinius ar procesus (52,3 proc.), pavyzdžiui: „Pilėnų

apgultis – aut., „Pilėnų gynėjų pasipriešinimas - tai išdidus lietuvių didvyriškumas ir nenoras vergauti <...>.“ (Laužikas, Mackevičius, Mickevičius, 2000, 25). Taip pat vadovėliuose yra pateikiama nemažai tekstų, kuriuose šios vertybės raiška atskleidžiama pasitelkiant istorinių asmenybių veiklos faktus (46,6 proc.), pavyzdžiui: *„Napoleono I žygis per Lietuvą atnešė didžiulių nuostolių. Valstybingumas nebuvo atkurtas“* (Jurkynas, Jurkynienė, Visockis, 2003, 63). Jeigu pažvelgsime į atskiriems istorijos koncentrams skirtus vadovėlius, tai 5-6 klasėse nepriklausomybės ir savarankiškumo vertybei su vertinimu tenka beveik 35,8 proc., tai didžiausia procentinė išraiška iš visų nagrinėjamų koncentrų istorijos vadovėliuose, 7-8 klasėse šiai vertybei tenka tik 27,7 proc., o 9 – 10 kl. procentinė išraiška yra mažiausia ir sudaro tik 13,6 proc. Galima daryti prielaidą, kad 5-6 kl. ypač Lietuvos istorijos kurse nemažą dalį užima temos, susijusios su nepriklausomybės kovomis, sukilimais ir pan. Nagrinėjant tekstus apie šią vertybę be vertinimo matyti, kad dažniausiai ši vertybė atskleidžiama per reikšmingus istorijos įvykius, reiškinius ar procesus (83,5 proc.), pavyzdžiui: *„1988 m. rugpjūčio 23 d. protesto mitinge prieš sovietinę okupaciją dalyvavo per 200 tūkst. žmonių“* (Gečas, Gečienė, 2003, 122).

5–10 klasių vadovėliuose pateikiamų tekstų apie patriotizmą ir tautinę ištikimybę su vertinimu yra santykinai daugiau negu be vertinimo. Šią vertybę su vertinimu vadovėlių autoriai dažniausiai perteikia per reikšmingus istorinius įvykius, reiškinius ar procesus (52,3 proc.), pavyzdžiui: *„Nelaukdami toliau nė valandos, kas myli Lietuvą, kas trokšta laisvės, kas pajėgia valdyti ginklą, stokime visi į Lietuvos Krašto apsaugą. (...) eikime iš visų Lietuvos kraštų laisvės ir Tėvynės ginti.“* (Kasperavičius, Jokimaitis, 2004, 21). Patriotizmą ir tautinę ištikimybę kaip vertybę su vertinimu autoriai rečiau perteikia per istorinių asmenybių veiklą (46,6 proc.), pavyzdžiui: *„Vytautas vienas galingiausių valdovų to meto Europoje. Jam buvo pavykę daug nuveikti, stiprinant Lietuvos valstybę, o pergalės prieš kryžiuočius ir Aukso ordą ilgam garantavo taiką.“* (Laužikas, Mackevičius, Mickevičius, 2000, 36). Be vertinimo ši vertybė taip pat dažniau pateikiama per reikšmingus istorinius įvykius, reiškinius ar procesus (64,8 proc.), pavyzdžiui: *„1920 m. rudens mūšiais su Želigovskio armija baigėsi Nepriklausomybės kovos. Kovose su bolševikais, bermontininkais, lenkais žuvo ar ligoninėse mirė daugiau kaip trys su puse tūkstančio karių dar daugiau buvo sužeista. Lietuvos kariai apgynė savo valstybės nepriklausomybę.“* (Kasperavičius, Jokimaitis, 2004, 26). Patriotizmą ir tautinę ištikimybę kaip vertybę be vertinimo autoriai rečiau pateikia per istorinių asmenybių veiklą (32,6 proc.), pavyzdžiui: *„Martyno Mažvydo „Katekizmo“ išleidimas. "<...> pirma lietuviška knyga ir elementorius. <...> Martyno Mažvydo „Katekizmui“ pasirodžius, lietuvių kalba iš šnekamosios virto rašytine, literatūrine kalba“* (Laužikas, Mackevičius, Mickevičius, 2000, 43).

Išnagrinėjus atskirų koncentrų vadovėlius, matyti, kad 5-6 klasių vadovėliuose patriotizmui ir tautinei ištikimybei kaip vertybei su vertinimu tenka beveik 28,4 proc., 7-8 klasių vadovėliuose ši

procentinė išraiška yra mažiausia ir sudaro tik - 13,8 proc., o 9 – 10 klasių vadovėliuose šiai vertybei skiriamas didžiausias dėmesys – jai tenka 30,3 proc.

Iš tyrimo duomenų matyti, kad 5-6 klasėse mokantis Lietuvos istorijos kurso galima surasti nemažai įvykių ir reiškinių, kuriuose dominuoja patriotizmas ir tautinė, ištikimybė kaip vertybė. 7-8 klasėse mokantis senovės istorijos, vidurinių amžių bei ankstyvųjų naujųjų laikų istorijos ši vertybė mažiausiai akcentuojama. 9 – 10 klasių vadovėliuose daug informacijos apie tautų kovą, nacionalinių valstybių kūrimąsi ir pan. XIX - XX a. todėl ir pateikiamų vertybių procentinė išraiška tampa didžiausia.

Apie pilietinę drąsą/pilietinį pasipriešinimą daugiau pateikiama tekstų pagrindinio ugdymo vadovėliuose su vertinimu nei be vertinimo. Šią vertybę su vertinimu vadovėlių autoriai dažniausiai perteikia per reikšmingus istorinius įvykius, reiškinius ar procesus (75 proc.), pavyzdžiui: „*Tačiau kryžiuočiai nesugebėjo įsigalėti lietuvių žemėse. Jie susidurdavo su vis didesniu lietuvių pasipriešinimu*“. (Brazauskas, Makauskas, 1-oji kn., IX, 2003, 69). Pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas kaip vertybė su vertinimu rečiau pateikiama per istorinių asmenybių veiklą (25 proc.), pavyzdžiui: „*Apie Emiliją Pliaterytę sakoma: „Tarp sukilimo dalyvių drąsa ir ryžtingumu pagarsėjo lietuvių Žana d'Ark – grafitė Emilija Pliaterytė. <...> kartu su pusbroliu ji sutelkė Dusetų apylinkių sukilėlius <...>.*“ (Kapleris, Laužikienė, Meištas, Mickevičius, Ramanauskas, Tamkutonytė-Mikailienė, 1 d, 2006, 81). Be vertinimo ši vertybė pateikiama per reikšmingus istorinius įvykius, reiškinius ar procesus (84,6 proc.) pavyzdžiui: „*LLKS tikslai buvo kovoti su okupantais, atkurti Lietuvos nepriklausomybę, ginti dvasines vertybes.*“ (Brazauskas, Makauskas, 3-oji kn, 2004, 117).

Pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas kaip vertybė be vertinimo rečiau pateikiama per istorinių asmenybių veiklą (15,4 proc.), pavyzdžiui: „*Jugoslavijos Liaudies išsivadavimo armijos vadovas J. Broz-Tito, vadovavęs partizaninei kovai <...>.*“ (Kasperavičius, Jokimaitis, 2003, 148).

Analizuojant tyrimų duomenis apie pagrindinio ugdymo istorijos vadovėlius pastebėta, kad 5-6 klasių vadovėliuose pilietinei drąsai/pilietiniam pasipriešinimui skiriama labai mažai dėmesio, 7-8 klasių vadovėliuose šiai vertybei tenka 10,8 proc., o 9 – 10 klasių - 28,8 proc. Sunku daryti kokią nors prielaidą, kodėl 5-6 klasių vadovėliuose stokojama temų, susijusių su šia vertybe, nors istorijos Bendrosiose programose nurodomi įvykiai ir reiškiniai, kurie turėtų atspindėti tokias vertybes.

Vidurinio ugdymo istorijos vadovėliuose dažniausiai randamos vertybės yra nepriklausomybė ir savarankiškumas, laisvės ir teisės bei pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas. Apie nepriklausomybę ir savarankiškumą 11-12 klasių istorijos vadovėliuose tik šie tiek daugiau yra pateikta tekstų su šios vertybės vertinimu, nei tekstų be jos vertinimo. Nagrinėjant tekstus apie šią vertybę su vertinimu išryškėjo, kad nepriklausomybės ir savarankiškumo apraiškos visuomenės gyvenime dažniausiai yra apibūdinamos pasitelkiant istorinių asmenybių veiklos faktus (tai sudaro

55 proc. atvejų), pavyzdžiui: „*Vytauto epochos svarbiausias rezultatas būtent ir per vėlesnes kartas tautos sąmonėje įtvirtintas suvokimas, kad lietuviai sukūrė valstybę, kurios likimas – jų atsakomybės reikalas.*“ (Makauskas, 1 kn., 2006, 80), „*Mahatma Gandis buvo iškiliausias kovos už nepriklausomybę simbolis <...>.*“ (Svėnas ir kt., 1999, 311) bei reikšmingus istorijos įvykius reiškinius ar procesus (40 proc.), pavyzdžiui: „*Sukilimas (1863-1864 m. - aut.) padarė nemažą įtaką tiek tolesniam valstiečių, tiek apskritai nacionalinio išsivadavimo judėjimui Lietuvoje. Jis buvo europinė revoliucijos sudedamoji dalis <....>.*“ (Makauskas, 2 kn., 2006, 34), „*Tado Kosciuškos sukilimas – paskutinis bandymas gelbėti valstybę.*“ (Morozovienė, Stukienė, Mackevičius, 2 d., 2007, 213)). Tik 5 proc. sudaro atvejų, kai vertybei atskleisti naudojami kiti išraiškos elementai. Nagrinėjant tekstus apie šią vertybę be vertinimo matyti, kad dažniausiai ši vertybė atskleidžiama per reikšmingus istorijos įvykius, reiškinius ar procesus (83,5 proc.), pavyzdžiui: „*Buvo dedamos (Ketverių metų seimo – aut.) pastangos išsivaduoti iš Rusijos, Prūsijos ir Austrijos priklausomybės.*“ (Morozovienė, Stukienė, Mackevičius, 2 d., 2007, 204).

Pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas vidurinio ugdymo vadovėliuose apibūdinamas pateikiant tik šiek tiek daugiau tekstų be vertinimo, nei su vertinimu. Ši vertybė tekstuose daugiausiai perteikiama per reikšmingus istorijos įvykius, reiškinius ar procesus (82,7 proc.). Pavyzdžiui, S. Pivoro vadovėlyje „*Modernaus pasaulio istorija (XIX – XX a.)*“ skyriuje „*Prancūzų revoliucija*“ nušviečiamas *Prancūzijos liaudies pasipriešinimas prieš karaliaus valdžią, absoliutizmo tvirtovės – Bastilijos – šturmas*“ (Pivoras, 2003, 42) arba B. Makauskos vadovėlio „*Lietuvos istorija*“ antroje knygoje rašoma apie pasyviąją rezistenciją sovietų okupacijos metais. (Makauskas, 2 kn., 2006, 203, 205-211). 17,3 proc. pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas išreikštas per istorinių asmenybių veiklą. Pavyzdžiui, A. Sveeno vadovėlyje „*Pasaulis II*“ nušviečiama Martyno Liuterio Kingo, Nelsono Mandelos bei Malkomo Little veikla prieš juodaodžių diskriminaciją (Svėnas, 1999, 232-233, 309).

11-12 klasių vadovėliuose tekstų apie laisves ir teises be vertinimo yra daugiau negu su vertinimu, pavyzdžiui: „*Asmens laisvių garantavimas ir konstitucinės monarchijos įtvirtinimas poliniu lygmeniu išvedė Angliją į pirmaujančias valstybes pasaulyje.*“ (Galinis, Gerulaitis, Jurkevičius, Sapožnikovas, Šetkus, Žemė ir laikas., 1 d, 2003, 87). Ši vertybė dažniausiai perteikiama pasitelkiant reikšmingus istorinius įvykius, reiškinius ar procesus (90,1 proc.), kur kas rečiau per istorinių asmenybių veiklą (8,6 proc.).

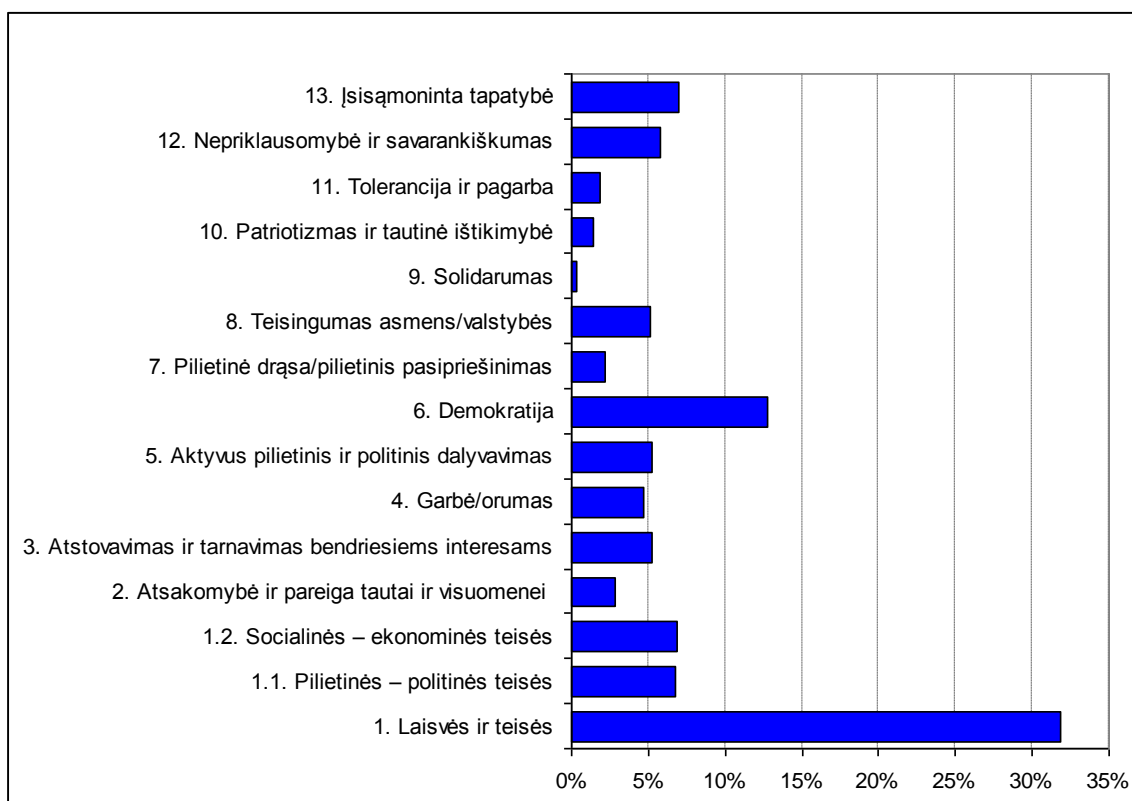
Tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, kad autoriai linkę vadovėliuose labiau pateikti su pilietinių ir tautinių vertybių raiška visuomenės gyvenime susijusius faktus ir laikosi pozicijos, kad mokiniam tereikia susipažinti su šia medžiaga ir jie savaime suvoks vienų ar kitų istorinių įvykių, reiškinių ar procesų reikšmingumą. Pateikti duomenys rodo, kad vadovėlių autoriai neabejotinai supranta, kad labai svarbu istorijos vadovėliuose pateikti medžiagą apie nepriklausomybę ir

savarankiškumą, laisvę ir teises, pilietinę drąsą/pilietinį pasipriešinimą, demokratiją. Apie šias vertybes yra daugiau pateikta faktų nei tekstų, kuriuose tie faktai yra įprasminami ar įvertinami nusakant jų reikšmę to meto visuomenės gyvenime. Autorius vadovėlyje pateikdamas tik sausus faktus išvengia kritikos, kad neobjektyviai vertina praeityje vykusius įvykius, reiškinius ar procesus. Autoriaus taip pat negalima kaltinti, kad jis mokiniams primeta savo nuomonę ar formuoja klaidingus ir stereotipiškus pasaulio ir Lietuvos praeities vertinimus. Kita vertus, vadovėlio autorius, nepateikdamas savo požiūrio, neįvardindamas istorinių asmenybių, įvykių, reiškinių ar procesų reikšmės pasaulio ir Lietuvos istorijoje, mažai prisideda prie mokinio tautinio ir pilietinio sąmoningumo ugdymo per istorijos pamokas.

4.2.2. Pilietiškumo ugdymo vadovėliai

Pilietiškumo ugdymo vadovėliuose daugiausia dėmesio (45,4 proc.) skiriama laisvėms ir teisėms. Tyrimo duomenys parodė, kad 6,7 proc. šios vertybės turinio sudaro pilietinės-politinės teisės ir beveik tiek pat (6,9 proc.) – socialinės-ekonominės teisės. Antroji dažniausiai tekste aptinkama vertybė yra demokratija, kuri sudaro 12,8 proc. visų pilietinių ir tautinių vertybių. 7 proc. pilietiškumo ugdymo vadovėliuose skiriama įsisąmonintai tapatybei, apie 6 proc. – nepriklausomybei ir savarankiškumui, šiek tiek daugiau nei 5 proc. – atstovavimui ir tarnavimui bendriesiems interesams, aktyviam pilietiniam ir politiniam dalyvavimui, asmens/valstybės teisingumui, 4,6 proc.– garbei ir orumui. Rečiausiai vadovėliuose kalbama apie tokias pilietines ir tautines vertybes kaip atsakomybė ir pareiga (2,9 proc.), pilietinė drąsa ir pilietinis pasipriešinimas (2,2 proc.), tolerancija ir pagarba (1,8 proc.), patriotizmas ir tautinė ištikimybė (1,5 proc.), solidarumas (0,4 proc.) (žr. 14 pav.).

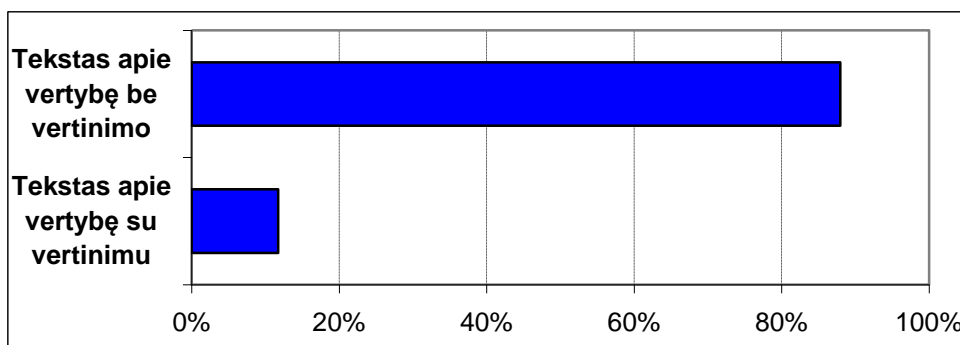
14 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas pilietiškumo ugdymo vadovėliuose (%)

Siekiant pilietiškumo ugdymo vadovėliuose užfiksuoti, kiek pilietinių ir tautinių vertybių yra su vertinimu, o kiek be vertinimo, išaiškėjo, kad tekstų apie vertybę su vertinimu yra daug mažiau (11,7 proc.) (pvz., „Lietuvos rinkimų įstatymai pasižymi dideliu liberalumu. Daugelyje Rytų Europos valstybių aktyvioji rinkimų teisė nesuteikiama nuteistiesiems, kaltinamiems įvykdžius nusikaltimus, visiems, esantiems laisvės atėmimo vietoje. Lietuvoje kaip rinkėjai gali dalyvauti ir nuteistieji, ir kiti asmenys, kuriems rinkimų teisė kitose valstybėse nebūtų suteikta.“ (Bakonis, XI–

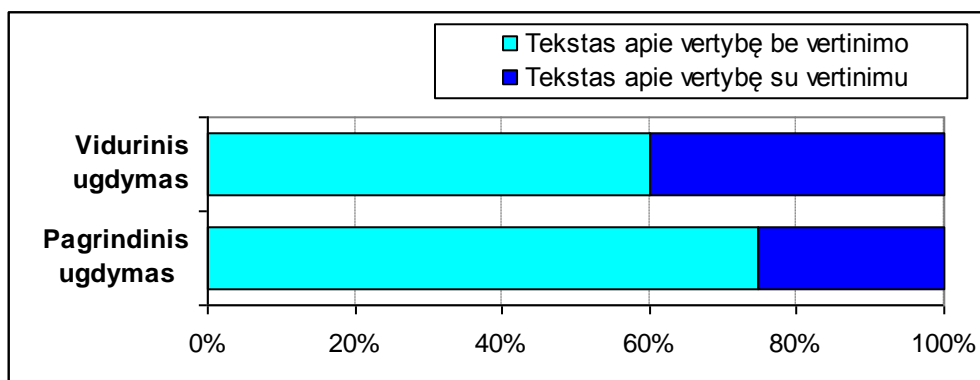
XII kl., 2006, 46), „Didžiuodamiesi savo valstybės praeitimi, kartais sakome, kad Lietuva pirmoji Rytų Europoje tapo teisine valstybe.“ (Bakonis, XI–XII kl., 2006, 62), „Tik aktyviai dalyvaudami rinkimuose, balsuodami už mums patikimus žmones ir pažangias politines partijas, kurios skelbia realias programas, rūpinasi gyventojų poreikiais, galime tikėtis geresnės ateities.“ (Bakonis, XI–XII kl., 2006, 90), „Tautinio tapatumo išsaugojimas tampa mums visiems svarbiu rūpesčiu. Tik nuo mūsų priklauso, ar tautinis tapatumas stiprės, ar nyks. <...>Kuo mes būtume didūs, jei prarastume savo tautiškumą? Mūsų pokalbiai apie tautinį tapatumą yra rūpinimasis tautos išlikimu, todėl kalbėkime apie tai, kas mums brangu.“ (Letukienė, 2005, 56), „Vis daugiau žmonių pasaulyje mano, kad atstovaujamoji demokratija išgyvena tam tikrą krizę, nes didėja piliečių nepasitenkinimas savo vyriausybėmis, kurios, jų nuomone, paiso tik siaurų partinių interesų, o ne siekia pagrindinio atstovaujamosios demokratijos tikslo – rūpintis visuotine piliečių gerove.“ (Zaleskienė, X klasė, 2004, 209) nei tekstų apie vertybę be vertinimo (88 proc.) (pvz., „Lietuvos Taryba 1918 02 16 paskelbė Nepriklausomybės Aktą ir atkūrė valstybingumą.“ (Narmontienė, Punelis, Visockis, 2005, 47), „Šiuolaikinės valstybės požymiai: visų piliečių dalyvavimas valstybės reikaluose“, (Bakonis, XI–XII kl., 2006, 14), „Demokratija gali būti atstovaujamoji, kai interesams atstovauja demokratiškai išrinkti atstovai. Viena tokių institucijų – Lietuvos moksleivių parlamentas.“ (Letukienė, 2005, 25) (žr. 15. pav.)).

15 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas pilietiškumo ugdymo vadovėliuose (%)

Lyginant tekstą apie vertybes su vertinimu ir be vertinimo pagrindiniame ir viduriniame ugdyme išaiškėjo, kad vertybių su vertinimu tiek pagrindinio, tiek vidurinio ugdymo vadovėliuose yra žymiai mažiau. Pagrindinio ugdymo vadovėliuose tekstai apie vertybę su vertinimu sudaro 25,41 proc., be vertinimo – 74,6 proc., o vidurinio ugdymo vadovėliuose tekstai apie vertybę su vertinimu sudaro 39,8,1 proc., be vertinimo – 60,1 proc. (žr. 16 pav.).

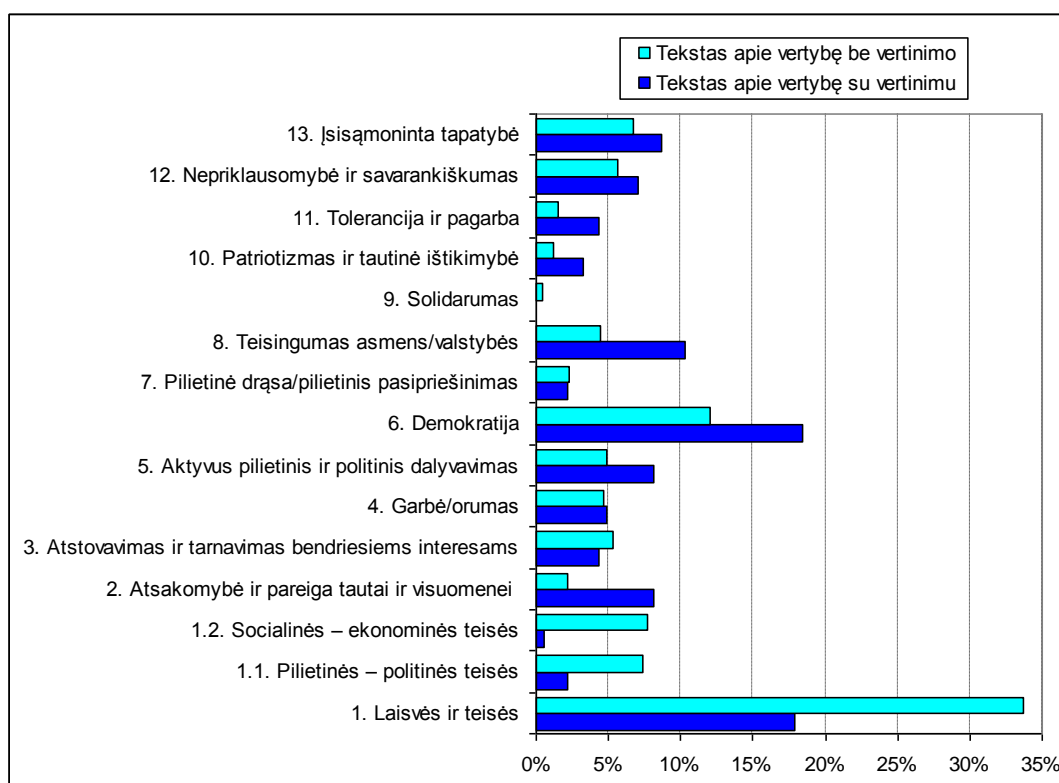
16 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas pilietiškumo ugdymo vadovėliuose (%)*

Analizuojant, kaip pilietiškumo ugdymo vadovėliuose pasiskirsčiusios vertybės su vertinimu ir be vertinimo, matyti, kad dažniausiai vadovėliuose minima vertybė – laisvės ir teisės. 48,7 proc. atvejų tekste aprašoma kaip vertybė be vertinimo, t. y. konstatuojant faktinę medžiagą, ir gerokai mažiau (20,5 proc.) – kaip vertybė su vertinimu. Nagrinėjant kitas pilietines ir tautines vertybes, tokias kaip įsisąmoninta tapatybė, nepriklausomybė ir savarankiškumas, patriotizmas ir tautinė ištikimybė, aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas, matyti, kad tekstas apie vertybę su vertinimu aptinkamas šiek tiek dažniau nei tekstas apie vertybę be vertinimo. Daug dažniau aptinkamas tekstas su vertinimu šių vertybių: atsakomybė ir pareiga (tekstas apie vertybę su vertinimu sudaro 8,1 proc., be vertinimo – 2,2 proc.), demokratija (su vertinimu – 18,4 proc., be vertinimo – 12,0 proc.), teisingumas asmens/valstybės (su vertinimu – 10,3 proc., be vertinimo – 4,4 proc.), tolerancija ir pagarba (su vertinimu – 4,3 proc., be vertinimo – 1,5 proc.). Vertybių garbė ir orumas bei pilietinė drąsa ir pilietinis pasipriešinimas teksto su vertinimu ir be vertinimo santykis yra labai panašus. Solidarumas, kuriam pilietiškumo ugdymo vadovėliuose yra skiriama labai mažai dėmesio, aptiktuose tekstuose apibūdinamas kaip vertybė be vertinimo (žr. 17 pav.).

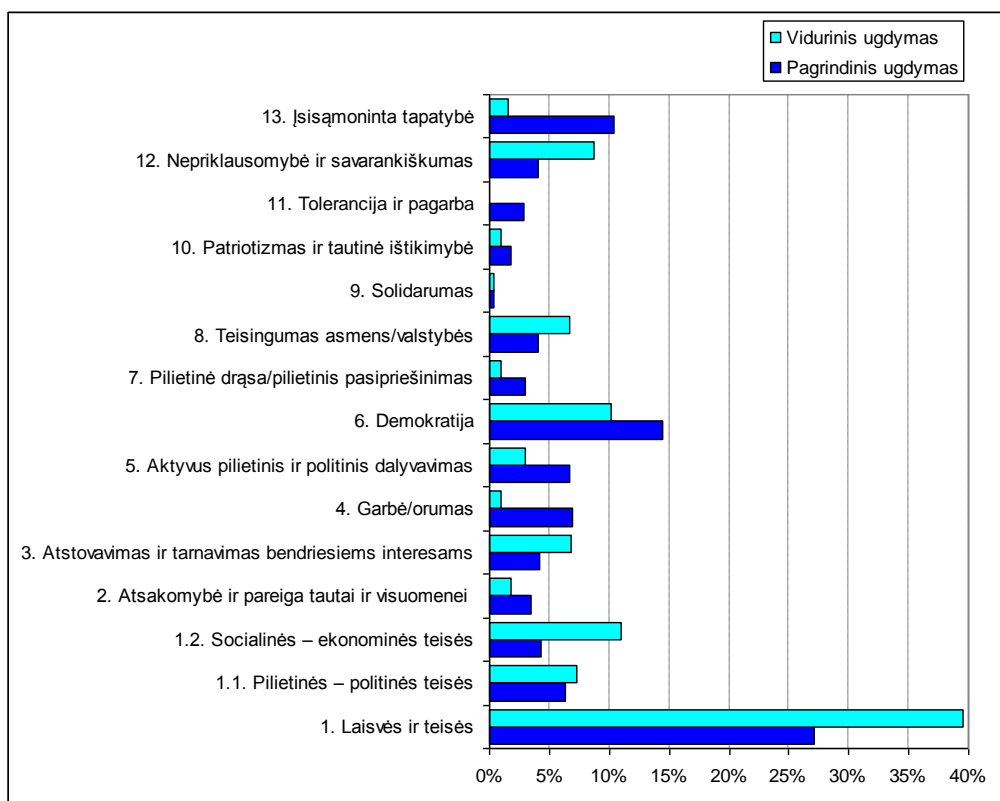
Tiek pagrindinio, tiek vidurinio ugdymo pilietiškumo vadovėliuose daugiausiai dėmesio skiriama laisvėms ir teisėms (pagrindiniame ugdyme – 37,8 proc., viduriniame – 37,8 proc.). 6,4 proc. šios vertybės pagrindiniame ugdyme sudaro pilietinės-politinės teisės, 4,3 proc. – socialinės-ekonominės teisės, o viduriniame ugdyme 7,3 proc. – pilietinės-politinės teisės ir 11,0 proc. – socialinės-ekonominės teisės. Vidurinio ugdymo vadovėliuose daugiau dėmesio skiriama socialinėms - ekonominėms teisėms (11 proc.) nei pagrindinio ugdymo vadovėliuose (4,3 proc.). Taip pat vidurinio ugdymo vadovėliuose šiek tiek dažniau nei pagrindinio ugdymo randamos vertybės nepriklausomybė ir savarankiškumas (vidurinio ugdymo vadovėliuose – 8,7 proc., pagrindinio ugdymo – 4,0 proc.), teisingumas asmens/valstybės (vidurinio ugdymo vadovėliuose – 6,7 proc., pagrindinio – 4,1 proc.), atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams (vidurinio ugdymo vadovėliuose – 6,8 proc., pagrindinio – 4,2 proc.).

17 pav. Tekstų apie pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas pilietiškumo ugdymo vadovėliuose (%)

Tačiau tik pagrindinio ugdymo vadovėliuose aptinkama vertybė tolerancija ir pagarba, dažniau pagrindinio ugdymo vadovėliuose kalbama apie įsisąmonintą tapatybę (pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 10,4 proc., vidurinio – 1,7 proc.), garbę ir orumą (pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 6,9 proc., vidurinio – 1,0 proc.) bei šiek tiek dažniau apie demokratiją, pilietinę drąsą ir pilietinį pasipriešinimą, aktyvų pilietinį ir politinį dalyvavimą, atsakomybę ir pareigą (žr.18 pav.).

18 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas pagrindinio ir vidurinio ugdymo pilietiškumo vadovėliuose (%)

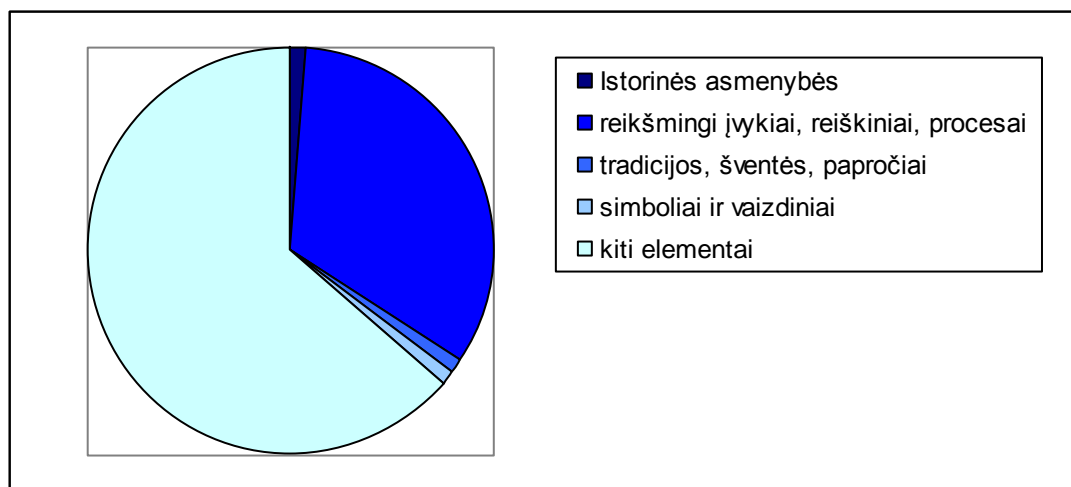

Kadangi privalomas atskiras pilietiškumo pagrindų kursas yra pagrindinėje mokykloje, plačiau aptarsime dažniausiai minimos laisvės ir teisės vertybės turinio kontekstą pagrindinio ugdymo pilietiškumo vadovėliuose. Tyrimo rezultatai parodė, kokią šios vertybės dalį sudaro pilietinės-politinės ir socialinės-ekonominės teisės, todėl jų turinys detaliau nebus aptariamas.

Laisvės ir teisės vertybės didžiąją dalį sudaro tekstas apie vertybę be vertinimo. Nagrinėjant laisvės ir teisės vertybės be vertinimo turinio kontekstą pagrindinio ugdymo pilietiškumo vadovėliuose išryškėjo, kad daug dėmesio yra skiriama žmogaus teisių raidos istorijai aptarti (organizacijų kūrimasis, teisės aktų priėmimas ir kt.), vaiko teisėms, tarptautinėms institucijoms, ginančioms žmogaus teises. Nemažą šios vertybės teksto dalį sudaro žmogaus ir vaiko teisių dokumentų ištraukos, kurios dažniausiai yra pateikiamos papildomame vadovėlio tekste. Mažesnę teksto dalis yra skiriama žmogaus teisių sąvokai apibūdinti (pvz., žmogaus teisės apibrėžiamos kaip vertybės ir etniniai principai, žmogaus teisės išreiškia visuotines vertybes, žmogaus teisės kaip demokratinės visuomenės pagrindas ir kt.), piliečių teisėms ir laisvėms, savivaldai kaip teisės saviraiškai, teisinių sąvokų apibrėžimams. Dar vieną teisės ir laisvės vertybės be vertinimo dalį sudaro labai reti ir pavieniai turinio kontekstai, pavyzdžiui, asmeninė ir kolektyvinė teisė, žmogaus teisių apsaugos sistema, paprotinė teisė, prigimtinių teisės, tautinių mažumų teisės ir kt. Kitą nedidelę teisės ir laisvės vertybės dalį sudaro tekstai, turintys vertinamąjį pobūdį. Vertybės su vertinimu apima *pagarbą žmogaus teisėms ir kitam žmogui* (pvz., „Žmogaus teisės taikomos

visiems, kad ir kokia jo šalis, odos spalva, lytis, religija, turtingumas, todėl negalima išmesti tam tikrų teisių vien dėl to, jog skiriasi kultūros ar ekonomikos išsivystymo lygis. Niekam nevalia reikalauti sau išskirtinių teisių negerbiant kitų žmonių taip kaip savęs. Norėdamas naudotis teisėmis, kiekvienas privalo suteikti kitiems tokių pat teisių ir laisvių. Žmogaus teisės padeda bendruomenės nariams gyventi kartu, spręsti kilusius nesutarimus, todėl kiekvienas turi siekti sau ir kitiems žmogaus teisių visumos, nes jų nepaisymas kuria tik blogį, kartu kiekvienas žmogus turi moralinę teisę smerkti asmenis, pažeidusius žmogaus teises.“, “Tik reikia žinoti viena: nepuoselėkite vilties būti gerbiami, jei negerbsite kito žmogaus. Ir nors kiti asmenys yra kitokie nei mes, vis tiek visi esame lygūs, todėl privalome gerbti jų laisvę tiek, kiek pripažįstame savo laisvę.“ (Letukienė, 2005, 67), laisvę kaip vertybę (pvz., „Trečiojo Lietuvos Statuto pratarėje rašoma: „protingi žmonės visais laikais pabrėždavo, kad doram kiekvienos valstybės žmogui nėra nieko brangesnio už laisvę“ <...> Tad visų teisynei pasaulyje paskirtis yra ir turėtų būti tokia, kad kiekvieno geras vardas, sveikata ir turtas būtų neliečiami ir kad niekas jokio nuostolio nepatirtų.“ (Letukienė, 2005, 76), žmogaus teisių istoriją (pvz., tekste pateikiama nuostata kovoti už vaikų teises, kad jos būtų pripažintos visame pasaulyje) (Letukienė, 2005, 84), teises ir pareigas (pvz., „Yra tikrai vienas kelias į žmogų, ir tas kelias vadinasi Pareiga. Užtat aš ir sakau pabandykime suprasti gyvenimą kaip Pareigą. Kaip žmogaus pareigą žmogui, kaip žmogaus pareigą visuomenei, kaip pareigą tėvynei <...>.“ (Letukienė, 2005, 83), žodžio ir spaudos laisvę (pvz., „Mes naudojames žodžio laisve, todėl turime suprasti, kad esame atsakingi ne tik už savo poelgius, bet ir už pasakytus žodžius. Apie vieną ir tą patį reiškinį ar žmogų mąstome skirtingai, dažnai mūsų nuomonė priklauso nuo aplinkybių, kito žmogaus elgesio ir mūsų vertinimų. Apie vieną žmogų sakome, kad jis kuklus, sąžiningas, darbštus, o kitas mums yra savanaudis, nejautrus, akiplėša. Tačiau žmonių negalima skirstyti į gerus ir blogus, nes kiekvienas turi ir gerų ir blogų savybių, mes galime juos vertinti pagal poelgius. Tik ar visada susidarome teisingą nuomonę apie žmogų? Praėjus šiek tiek laiko, mūsų nuomonė gali pasikeisti, todėl ne visada galime sakyti tai, ką galvojame. Kiekvienas žmogus tiek kalbėdamas, tiek rašydamas turi jausti didžiulę atsakomybę <...>“ (Letukienė, 2005, 116), lygybę kaip vertybę (pvz., „Lygybė taip pat yra vertybė, idealas žmonėms, kurie gyvena sunkų kasdieninį gyvenimą kamuojami ekonominės nelygybės. Laisvė ir lygybė yra būtinos. Lygybė, kaip visuotinė vertybė.“ (Zaleskienė, X kl., 2004, 172).

19 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių išraiškos pasiskirstymas pilietiškumo ugdymo vadovėliuose (%)

Didžiąją dalį vertybių raiškos konteksto pilietiškumo ugdymo vadovėliuose sudaro kiti, tyrime nepaminėti elementai (pvz., sąvokų apibrėžimai, informacija apie žmogaus teises, institucijų funkcijas ir kt.) (žr. 19 pav.). Pilietinės ir tautinės vertybės vadovėliuose buvo apibūdinamos pateikiant reikšmingus įvykius, reiškinius arba procesus (32,8 proc.). Kitų tirtų vertybių raiškos kontekstas pilietiškumo ugdymo vadovėliuose panaudotas labai mažai. Tik 1,3 proc. vertybių apibūdinamos per simbolius ir vaizdinius bei istorines asmenybes, 1,0 proc. vertybių apibūdinamos per tradicijas, šventes, papročius (žr. 19 pav.).

Šios vertybių raiškos tendencijos būdingos tiek pagrindinio, tiek vidurinio ugdymo pilietiškumo vadovėliams. Vertybės su vertinimu ir be vertinimo pagal vertybių raiškos kontekstą pasiskirsčiusios labai panašiai.

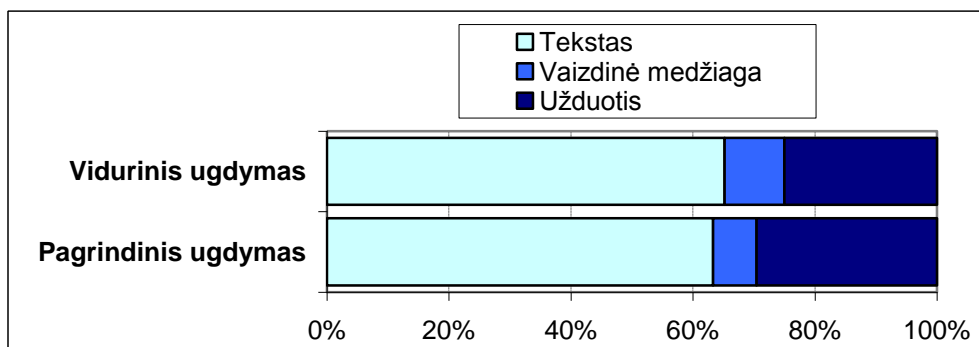
Tyrimo rezultatai rodo, kad per reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus dažniausiai pateikiamos vertybės yra pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas (62,9 proc.), laisvės ir teisės (60,3 proc.), demokratija (52,7 proc.), nepriklausomybė ir savarankiškumas (46,2 proc.), patriotizmas ir tautinė ištikimybė (39,1 proc.), teisingumas asmens/valstybės (35,0 proc.) bei aktyvus pilietinis/politinis dalyvavimas (31,3 proc.). Palyginus su kitomis vertybėmis, pilietinės drąsos ir pilietinio pasipriešinimo vertybė yra dažniau išreiškiama per istorines asmenybes. O per tradicijas, šventes ir papročius, per simbolius ir vaizdinius dažniau nei kitos vertybės yra apibūdinama vertybė įsisąmoninta tapatybė.

Vidurinio ugdymo vadovėliuose šiek tiek daugiau vertybių pateikta per reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus nei pagrindinio ugdymo (vidurinio ugdymo vadovėliuose 41,4 proc., pagrindinio – 29,0 proc.) bei per istorines asmenybes (vidurinio ugdymo vadovėliuose – 7,1 proc., pagrindinio – 0,9 proc.). O pagrindinio ugdymo vadovėliuose šiek tiek daugiau vertybių išreiškta per įvairius kitus elementus (pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 66,5 proc., vidurinio – 47,5 proc.).

Analizuojant vertybių be vertinimo ir su vertinimu raiškos kontekstą pagrindinio ir vidurinio ugdymo vadovėliuose taip pat išryškėjo panaši situacija. Tiek pagrindinio, tiek vidurinio ugdymo vadovėliuose didžioji dauguma vertybių su vertinimu ir be vertinimo išreikštos per reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus bei per įvairius kitus elementus.

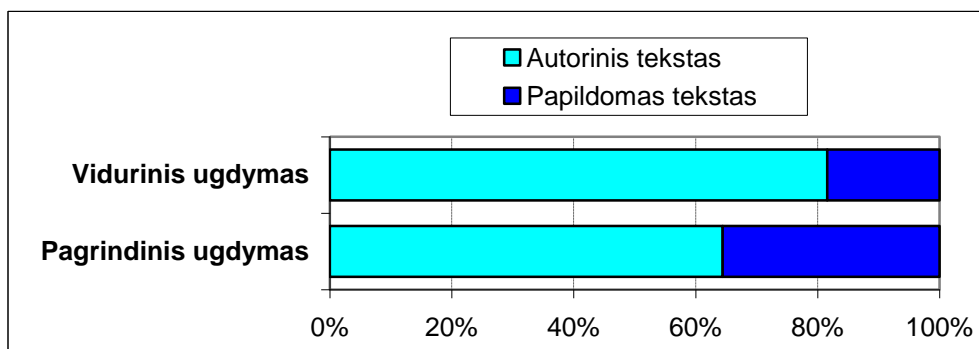
Nagrinėjant pilietinių ir tautinių vertybių pateikimo vietą ir formą išryškėjo, kad 64,0 proc. vertybių yra pateikiamos tekste, 8,1 proc. – vaizdinėje medžiagoje ir 27,8 proc. – užduotyse. Tiek pagrindinio, tiek vidurinio ugdymo vadovėliuose didžioji dalis vertybių aprašomos tekste. Vertybių pateikimo vieta ir forma pagrindinio ir vidurinio ugdymo vadovėliuose yra panaši. Pagrindinio ugdymo vadovėliuose šiek tiek daugiau vertybių pateikiama užduotyse (29,6 proc.) nei vidurinio ugdymo vadovėliuose (25,0 proc.). Tuo tarpu vidurinio ugdymo vadovėliuose šiek tiek daugiau vertybių užfiksuota vaizdinėje medžiagoje (9,8 proc.) nei pagrindinio (7,1 proc.) (20 pav.).

20 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių pateikimo vietos bei formos pasiskirstymas pilietiškumo ugdymo vadovėliuose (%)*

Pagrindinio ugdymo vadovėliuose šiek tiek daugiau vertybių aptinkama papildomame tekste (35,6 proc.) nei vidurinio ugdymo vadovėliuose (18,4 proc.), tačiau viduriniame ugdyme šiek tiek didesnė vertybių dalis randama autoriniame tekste (vidurinio ugdymo vadovėliuose – 81,6 proc., pagrindinio – 64,4 proc. (žr. 21 pav.).

21 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių pateikimo tekste pasiskirstymas pilietiškumo ugdymo vadovėliuose (%)*

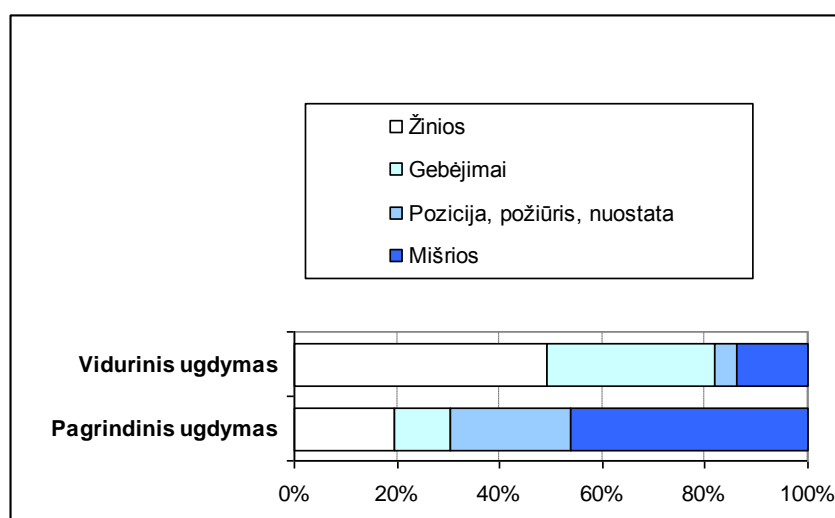

Pakankamai retai vertybės aptinkamos vadovėlių vaizdinėje medžiagoje (pagrindinio ugdymo vadovėlių nuotraukose – 4,4 proc., iliustracijose – 1,5 proc., lentelėse – 0,7 proc., schemose – 0,3 proc., diagramose – 0,1 proc., vidurinio ugdymo vadovėlių nuotraukose – 7,3 proc., iliustracijose – 1,3 proc., lentelėse – 1,0 proc., schemose – 0,2 proc.) lyginant su vertybių pateikimo dažnumu tekste ir užduotyse.

Analizuojant, kaip vertybės pasiskirsčiusios vaizdinėje medžiagoje, matyti, kad tiek pagrindinio, tiek vidurinio ugdymo vadovėliuose daugiausiai vertybių užfiksuota nuotraukose (pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 62,3 proc., vidurinio – 74,6 proc.). Pagrindinio ugdymo vadovėliuose, lyginant su vidurinio ugdymo, daugiau vertybių užfiksuota iliustracijose (pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 21,7 proc., vidurinio – 13,6 proc.). Schemose šiek tiek daugiau vertybių užfiksuota pagrindinio ugdymo vadovėliuose (4,3 proc.) nei vidurinio ugdymo (1,3 proc.).

Tarp visų vertybių pateikimo formų 29,6 proc. vertybių aptinkamos pagrindinio ugdymo vadovėlių užduotyse, 25,0 proc. – vidurinio. Analizuojant vertybių pateikimą užduotyse matyti, kad pagrindinio ugdymo vadovėliuose vertybių, pateiktų per užduotis, kurios skirtos mokinių nuostatoms ir požiūriams formuoti, yra gerokai daugiau (23,6) nei vidurinio ugdymo vadovėliuose (4,0 proc.). Tuo tarpu vidurinio ugdymo vadovėliuose žymiai daugiau vertybių pateikta per užduotis, reikalaujančias žinių (vidurinio ugdymo vadovėliuose – 49,3 proc., pagrindinio – 19,4 proc.) ir užduotis, ugdančias gebėjimus (vidurinio ugdymo vadovėliuose – 32,7 proc. pagrindinio – 10,8 proc.). Pagrindiniame ugdyme nemažą dalį užduočių (46,2 proc.) sudaro mišrios užduotys, t.y. įvairios užduočių variacijos – žinių, gebėjimų ir nuostatų, žinių ir gebėjimų, gebėjimų ir nuostatų, žinių ir nuostatų (žr. 22 pav.).

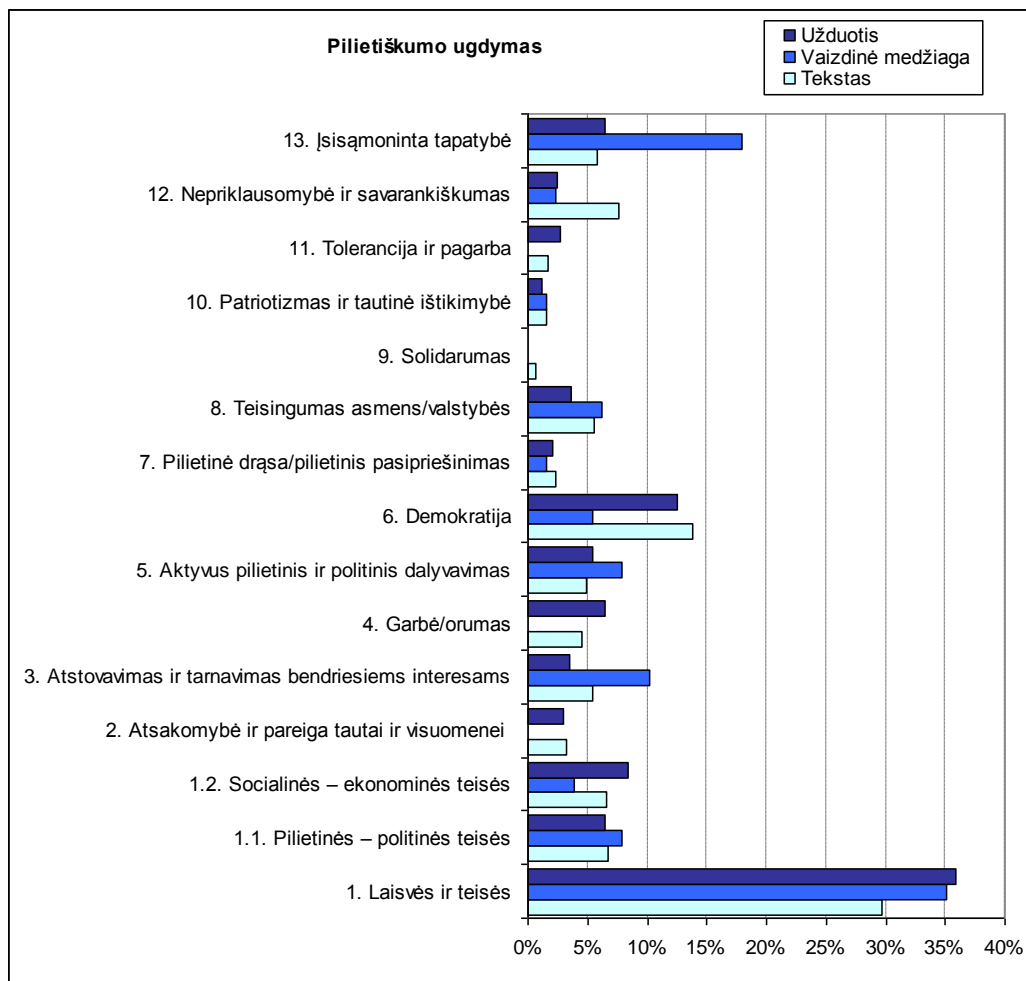
22 pav. Užduočių pasiskirstymas pilietiškumo ugdymo vadovėliuose (%)

Dažniausiai pilietiškumo ugdymo vadovėlių vaizdinėje medžiagoje užfiksuotos vertybės yra laisvės ir teisės, atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams, aktyvus pilietinis

ir politinis dalyvavimas, teisingumas asmens/valstybės, įsisaŃmoninta tapatybė, demokratija. Dažniausiai vadovėlių tekste užfiksuotos vertybės yra laisvės ir teisės, atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams, demokratija, teisingumas asmens/valstybės, nepriklausomybė ir savarankiškumas, įsisaŃmoninta tapatybė, užduotyse – laisvės ir teisės, garbė/orumas, aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas, demokratija, įsisaŃmoninta tapatybė (žr. 23 pav.).

23 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas pilietiškumo ugdymo vadovėlių užduotyse, vaizdinėje medžiagoje ir tekste (%)*

Laisvės ir teisės vertybė šiek tiek dažniau užfiksuota vaizdinėje medžiagoje (35,2 proc.) ir užduotyse (35,8 proc.) nei tekste (29,7 proc.). Socialinės-ekonominės teisės vertybė dažniau randama tekste (6,6 proc.) ir užduotyse (8,4 proc.). Vertybėms atsakomybė ir pareiga, garbė/orumas, solidarumas, tolerancija ir pagarba pilietiškumo vadovėliuose vaizdinės medžiagos skirta nėra. Atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams dažniausiai fiksuojamas vaizdinėje medžiagoje, garbė/orumas – užduotyse, aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas – vaizdinėje medžiagoje, demokratija – tekste ir užduotyse, teisingumas asmens/valstybės – vaizdinėje medžiagoje, nepriklausomybė ir savarankiškumas – tekste, įsisaŃmoninta tapatybė – vaizdinėje medžiagoje (žr. 24 pav.).

Pilietiškumo ugdymo vadovėlių tyrimo duomenys parodė, kad šiuose vadovėliuose ypač mažai dėmesio yra skiriama tokioms vertybėms kaip atsakomybė ir pareiga tautai bei visuomenei, pilietinė drąsa ir pilietinis pasipriešinimas, tolerancija ir pagarba, patriotizmas ir tautinė ištikimybė bei solidarumas. Taip pat nepakankamas dėmesys yra skiriamas tokioms pilietinėms ir tautinėms vertybėms kaip atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams, garbė/orumas, aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas, teisingumas asmens/valstybės, nepriklausomybė ir savarankiškumas bei įsisąmoninta tapatybė.

Iš tyrimo duomenų matyti, kad didžiąją dalį (88,0 proc.) vadovėliuose užfiksuoto pilietinių ir tautinių vertybių teksto sudaro vertybės be vertinimo, t.y. medžiaga, kurioje pateikiama tik informacija apie pilietinių ir tautinių vertybių raišką. Vertybių su vertinimu t.y. akcentuojant požiūrius ir nuostatas tiek pagrindinio, tiek ir vidurinio ugdymo pilietiškumo vadovėliuose yra žymiai mažiau.

Pilietiškumo ugdymo vadovėliuose tiriamos pilietinės ir tautinės vertybės dažniausiai buvo apibūdinamos per reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus bei kitus šiame tyrime neišskirtus elementus. Retai vertybės buvo pateikiamos per simbolius ir vaizdinius, istorines asmenybes, taip pat tradicijas, šventes ir papročius.

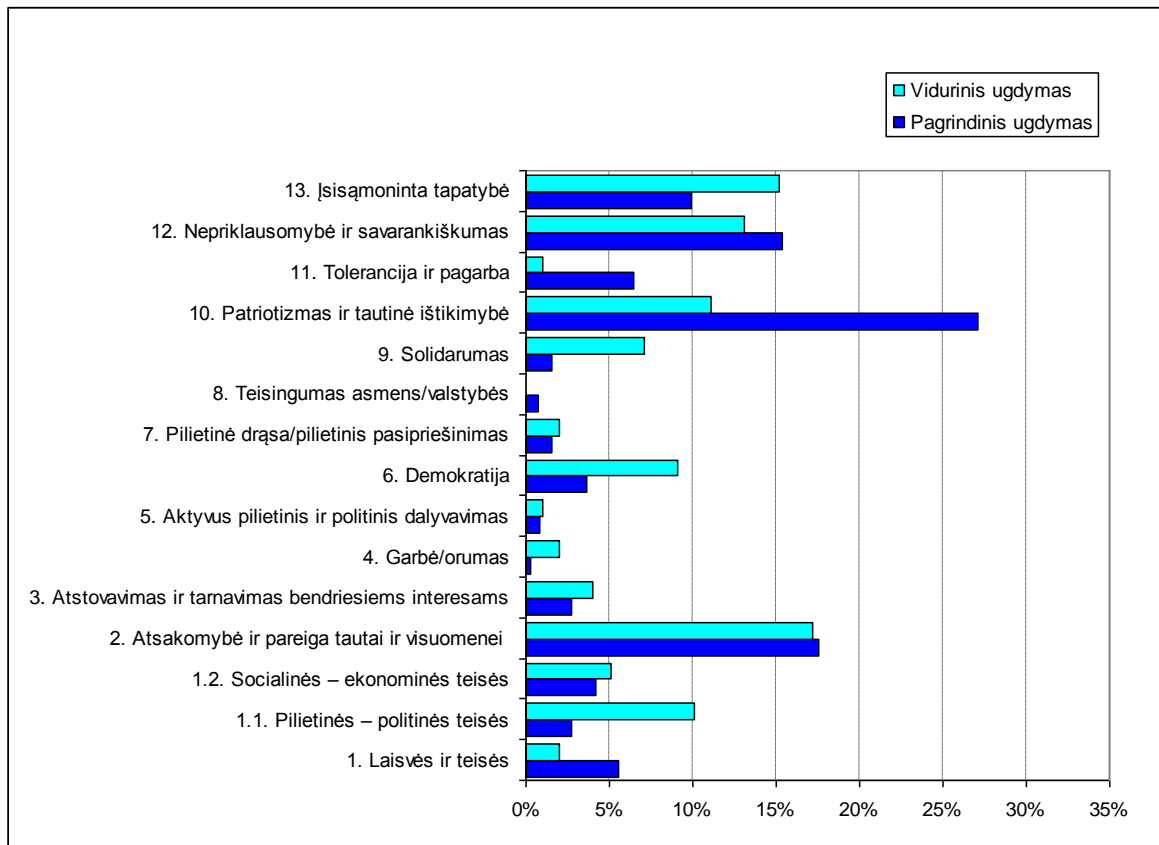
Nagrinėjant pilietinių ir tautinių vertybių pateikimo vietą bei formą išryškėjo, kad 64,0 proc. vertybių yra pateikiamos tekste, 27,8 proc. – užduotyse ir 8,1 proc. – vaizdinėje medžiagoje. Tiek pagrindinio, tiek ir vidurinio ugdymo vadovėliuose didžioji dalis vertybių yra aprašomos tekste. Analizuojant vertybių pateikimą užduotyse matyti, kad pagrindinio ugdymo vadovėliai yra labiau orientuoti į praktinių gebėjimų ir vertybinių nuostatų ugdymą, o vidurinio ugdymo - žinių perteikimą.

4.2.3. Geografijos vadovėliai

Atlikus pilietinių ir tautinių vertybių geografijos vadovėliuose raiškos tyrimą pastebėta, kad dažniausiai 6-10 klasių vadovėliuose yra minima patriotizmo ir tautinės ištikimybės (27,1 proc.) vertybė. Kiek mažiau, 17,5 proc. – atsakomybė ir pareiga, 15,3 proc. – nepriklausomybė ir savarankiškumas. Rečiausiai aptinkama vertybė – garbė ir orumas (0,6 proc.) (žr. 24 pav.).

11–12 klasių geografijos vadovėliuose dažniausiai minimos vertybės yra atsakomybė ir pareiga (27,1 proc.), įsisąmoninta tapatybė (15,2 proc.) bei nepriklausomybė ir savarankiškumas (13,1 proc.). Rečiausiai vidurinio ugdymo geografijos vadovėliuose aptiktos vertybės – tolerancija ir pagarba bei aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas (apie 1 proc.). Vidurinio ugdymo geografijos vadovėliuose nepavyko aptikti tekstų, kuriuose būtų kalbama apie asmens ir valstybės teisingumą (žr. 24 pav.).

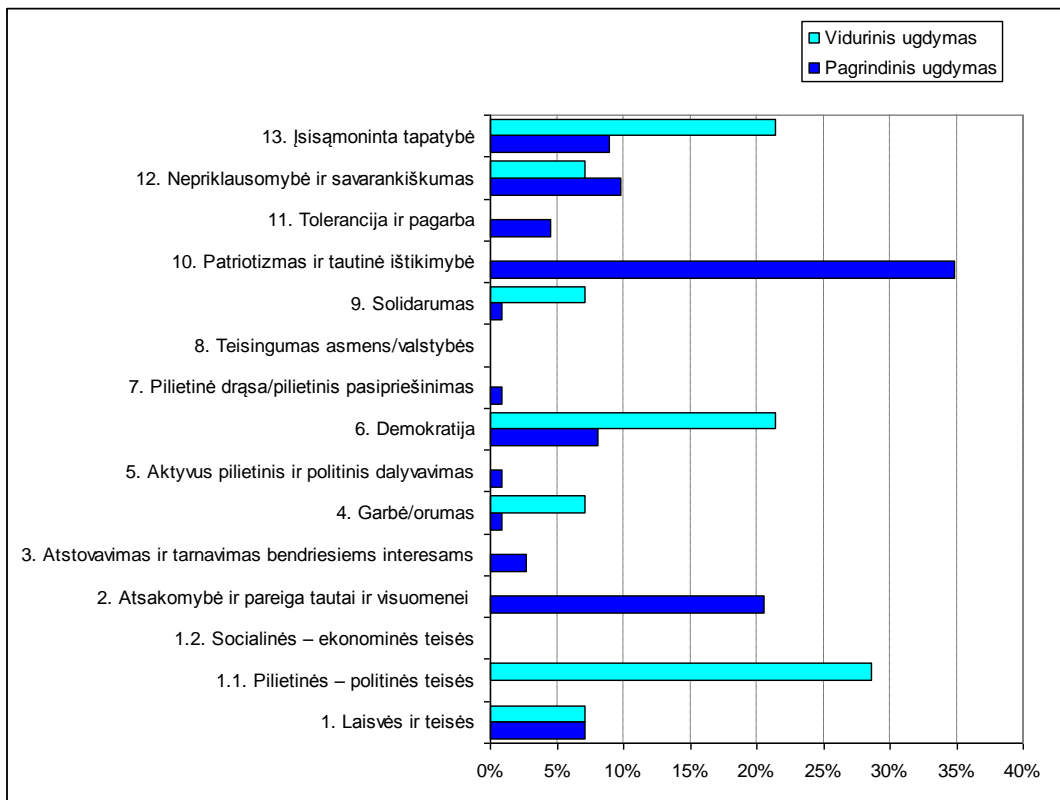
24 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas geografijos vadovėliuose (%)

Apibendrinus atlikto tyrimo statistinius duomenis išaiškėjo, kad geografijos vadovėliuose daugiausiai užfiksuota pilietinių ir tautinių vertybių be vertinimo – 86,5 proc. pagrindinio ir 87,4 proc. – vidurinio ugdymo vadovėliuose.

Analizuodami pagrindinio ugdymo geografijos vadovėlių duomenis pagal tai, kokių tiriamų pilietinių ir tautinių vertybių dažniausiai pateikta su vertinimu, matome, kad vadovėliuose 25,7 proc. tekstų su vertybės vertinimu buvo apie patriotizmą ir tautinę ištikimybę (pvz., „*Lietuvio širdžiai brangi ir miela gintarinė Baltija.*“ (Ader, Butautienė, Januškis, pirmoji knyga, 2005, 94)). 17,0 proc. – apie atsakomybę ir pareigą, 16,3 proc. – apie nepriklausomybę ir savarankiškumą. Mažiausiai pagrindinio ugdymo geografijos vadovėliuose rasta šių vertybių su vertinimu: garbė ir orumas (0,2 proc.), teisingumas asmens/valstybės, aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas (apie 1 proc.) (žr. 25 pav.).

25 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu pasiskirstymas geografijos vadovėliuose (%)

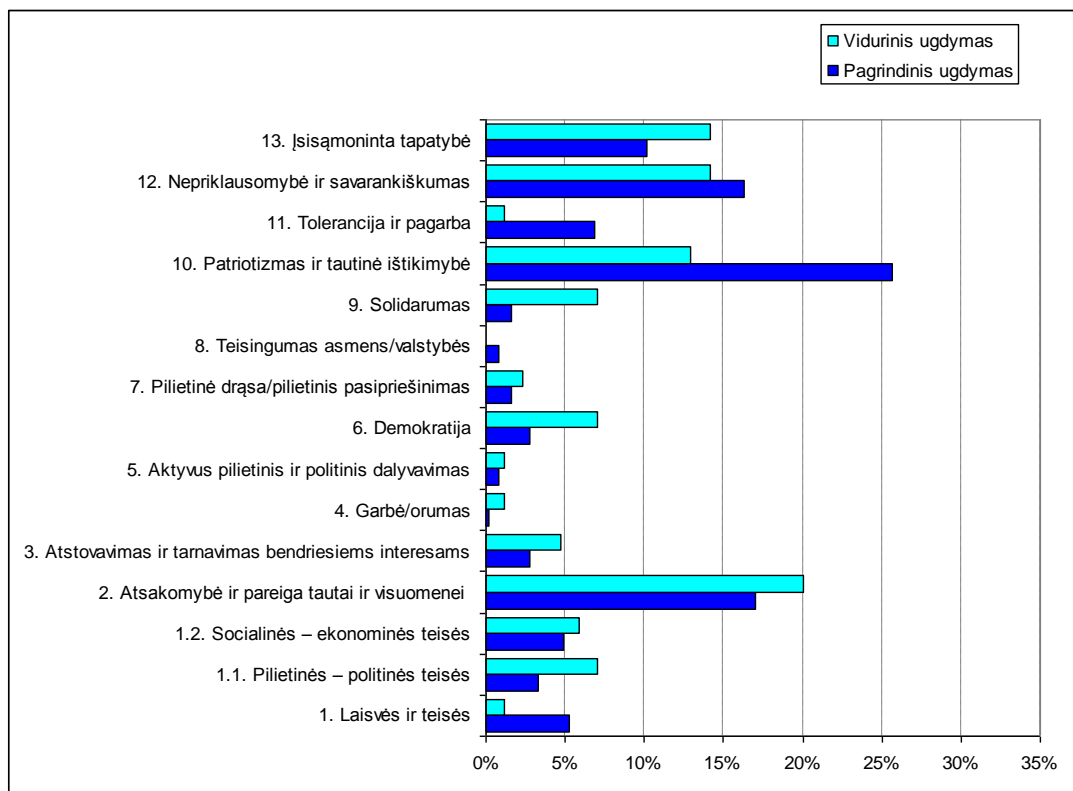

Vidurinio ugdymo geografijos vadovėliuose daugiausiai pateiktų tekstų su vertinimu yra apie pilietines-politines teises (28,6 proc.) (pvz., „*Gibraltaras vis labiau linksta į nepriklausomybę ir nuo dabar valdančios Didžiosios Britanijos, ir nuo pretenduojančios Ispanijos.*“ (Baubinas, 2002, 96)), kiek mažiau – apie demokratiją ir įsisąmonintą tapatybę (21,4 proc.) (žr. 25 pav.).

Lyginant pagrindinio ugdymo vadovėlių tyrimo duomenis pagal tai, kurios vertybės apibūdinamos vadovėliuose be vertinimo, matosi, kad dažniausiai pateikiama faktinė medžiaga, kuri netiesiogiai skatina mokinių patriotizmą ir tautinę ištikimybę (34,8 proc.) (pvz., „*1989 m. Prancūzijos geografijos institutas nustatė, kad Europos geografinis centras yra Lietuvoje – 23 km į šiaurę nuo Vilniaus.*“ (Šalna, Sapožnikovas, I dalis, Briedis, 2006, 135)), mažiausiai – apie garbę ir orumą (0,3 proc.), aktyvų pilietinį ir politinį dalyvavimą (0,8 proc.), pilietinę drąsą/pilietinį pasipriešinimą bei solidarumą (1,5 proc.) (žr. 26 pav.).

26 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių be vertinimo pasiskirstymas geografijos vadovėliuose

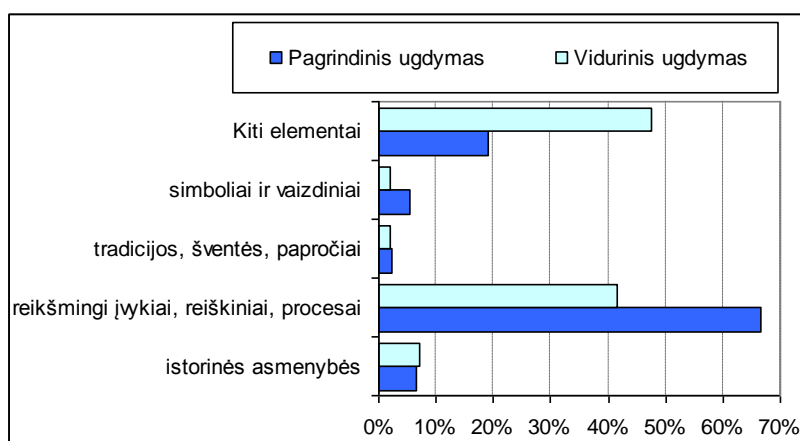
(%)

Vidurinio ugdymo geografijos vadovėliuose be vertinimų dažniausiai minimos tokios vertybės kaip atsakomybė ir pareiga – 20,0 proc. (pvz., „Šiuo metu Anglijoje ir Velse nėra vienos valstybinės įstaigos, kuriai atitektų visa atsakomybė už krantų apsaugą“ (Waugh, I dalis. Alma littera, 2002, 359)), nepriklausomybė ir savarankiškumas (14,2 proc.) bei įsisąmoninta tapatybė (14,2 proc.) (žr. 26 pav.).

Išanalizavus pagrindinio ugdymo geografijos vadovėlių vertybių tekstų procentines išraiškas pastebima, kad dažniausiai (66,7 proc.) vertybės išreikštos per reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus (pvz., „Nepriklausoma Gudijos valstybė pasaulio politiniame žemėlapyje atsirado 1991 m., subyrėjus Sovietų Sąjungai.“ (Šalna, Sapožnikovas, II dalis, 2006, 100)). 19,1 proc. vertybių išreiškiamos per kitus elementus (pvz., „Sankt Peterburgas – kultūros lobynas.“ (Šalna, Sapožnikovas, II dalis, 2006, 100)), „Nemuno užterštumą sumažinti galime tik bendromis Lietuvos, Rusijos ir Baltarusijos pastangomis.“ (Vaitiekūnas, Valančienė, Lietuvos geografija 9 klasei, 2004, 167)). Mažiausiai (2 proc.) vertybių tekstuose reiškiami per tradicijas, šventes ir papročius (žr. 27 pav.).

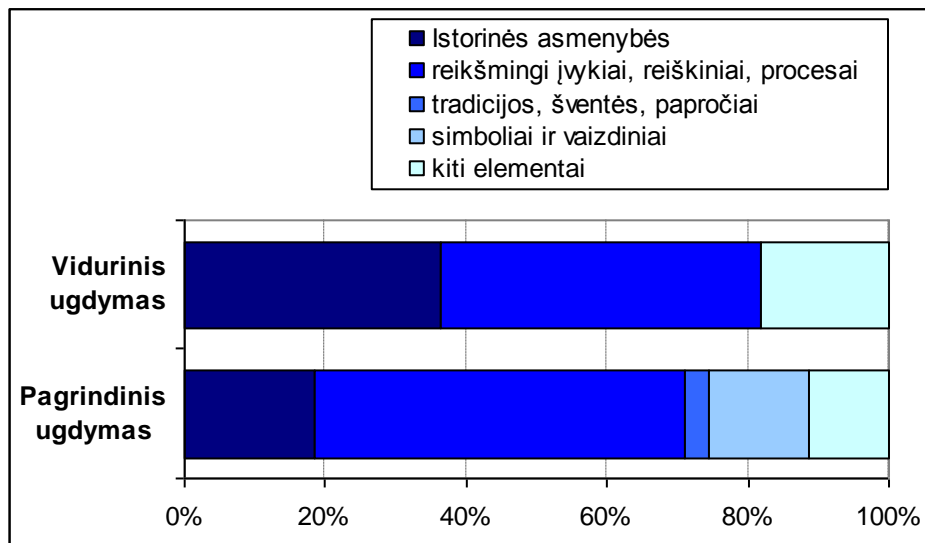
27 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių išraiškos pasiskirstymas pagrindinio ir vidurinio ugdymo geografijos vadovėliuose (%)

Nagrinėdami vidurinio ugdymo geografijos vadovėliuose rastas vertybes matome, kad jos dažniausiai (47,5 proc.) išreiškiamos ne per tyrime apibrėžtus raiškos vienetus, o per kitus elementus (pvz., „*San Franciskui netrūko lėšų, leidžiančių imtis atsargumo priemonių ir sumažinti žemės drebėjimo padarinius, reikiamą pagalbą suteikė gerai aprūpintos bei apmokytos avarinės tarnybos.*“ (Waugh, I dalis, 2002, 359)). Taip pat dažnai vertybės išreiškiamos per reikšmingus įvykius, reiškinius bei procesus (44,1 proc.) ir rečiau – per istorines asmenybes (7,1 proc.) bei tradicijas, papročius ar simbolius (2 proc.) (žr. 27 pav.). Tiriant, kaip geografijos vadovėliuose išreiškiama dažniausiai randama vertybė – patriotizmas ir tautinė ištikimybė, išaiškėjo, kad ji dažniausiai (52 proc.) perteikiama pasitelkiant reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus (žr. 28 pav.). Pvz., „*Lietuvos geografų tyrimai suintensyvėjo po 1918 m. atkurtos nepriklausomybės.*“ (Vaitiekūnas, Valančienė, 2004, 167).

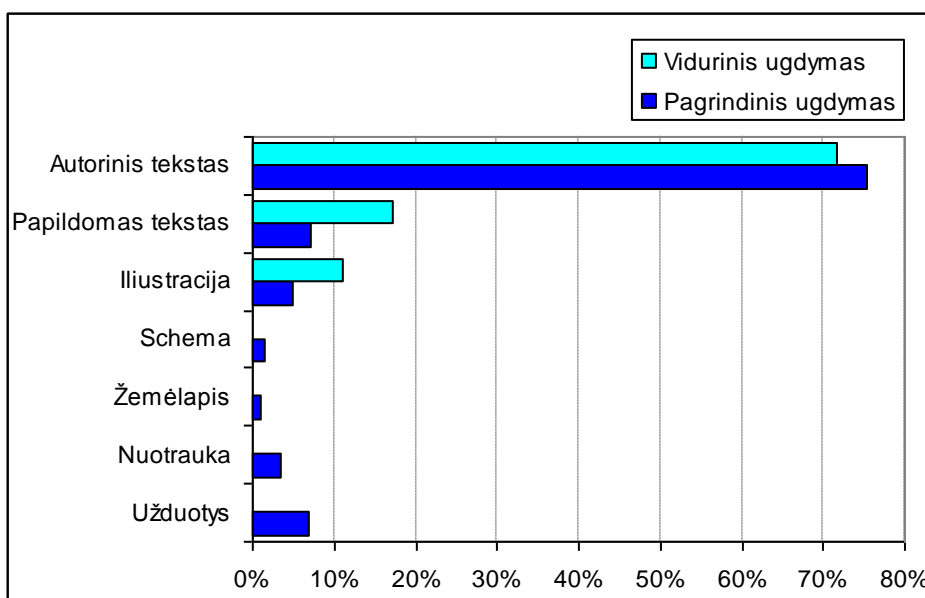
Nagrinėdami vidurinio ugdymo vadovėliuose dažniausiai aptinkamą vertybės (atsakomybė ir pareiga) išraišką, matome, kad ji daugiausiai išreiškiama taip, kaip ir pagrindinio ugdymo vadovėliuose per reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus (52 proc.) (žr. 28 pav.). Vidurinio ugdymo geografijos vadovėliuose visiškai nebuvo aptikta vertybių išreikštų per simbolius ir vaizdinius bei tradicijas, šventes ir papročius.

28 pav. Patriotizmo ir tautinės ištikimybės išraiškos pasiskirstymas pagrindinio ir vidurinio ugdymo geografijos vadovėliuose (%)

Tyrimo duomenys rodo, kad geografijos vadovėliuose pilietinės ir tautinės vertybės dažniausiai pateikiamos autoriniame tekste (pagrindinio ugdymo vadovėliuose - 82,3 proc., vidurinio ugdymo - 88,9 proc.). Kur kas mažiau jos pateiktos papildomuose tekstuose, iliustracijose, žemėlapiuose ir kitoje vadovėlio medžiagoje. Tačiau pastebima, kad pagrindinio ugdymo vadovėliuose vertybės pateikiamos pasitelkiant įvairesnę medžiagą (žr. 29 pav.).

29 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas geografijos vadovėlių užduotyse, vaizdinėje medžiagoje ir tekste (%)

Išnagrinėjus ir palyginus atskirų pagrindinio ugdymo koncentrų geografijos vadovėliuose tautinių ir pilietinių vertybių statistinius duomenis matyti, kad jos atskiruose centruose išreikštos nevienodai. Nagrinėdami vertybių statistines išraiškas matome, kad dauguma vertybių išreikšta be

vertinimo (75,9 proc. – 7–8 klasių geografijos vadovėliuose, 73,8 proc. – 9–10 klasių ir 62,5 proc. – 5–6 klasių vadovėliuose). Rastų vertybių su vertinimu 5–6 klasių vadovėliuose buvo 12,5 proc., 7–8 klasių ir 9–10 klasių vadovėliuose – 15,4 proc.

Rezultatai išsiskyrė analizuojant skirtingų koncentrų geografijos vadovėlius pagal tai, kokia dažniausiai aptinkama vertybė. 5–8 klasių vadovėlių tekstuose dažniausiai minima vertybė – nepriklausomybė ir savarankiškumas (5–8 klasių vadovėliuose – 38,5 proc., 7–8 klasių – 32,6 proc.), o 9–10 klasių vadovėliuose daugiausiai dėmesio skiriama atsakomybei ir pareigai (25 proc.).

Analizuojant gautus tyrimo rezultatus paaiškėjo, kad 5–6 klasių koncentre vertybių su vertinimu buvo rasta labai mažai. 7–10 klasių vadovėliuose daugiausiai pateikta tekstų su vertinimu apie patriotizmą ir tautinę ištikimybę (7–8 klasių vadovėliuose – 30,6 proc., o 9–10 klasių – 40,4 proc.). Lygindami, kaip vertybių tekstai buvo išreiškiami skirtingų koncentrų vadovėliuose, matome, kad 5–6 klasių vadovėliuose vertybės dažniausiai reiškiamos per kitus elementus (69,2 proc.), o 7–8 ir 9–10 klasių vadovėliuose daugiausiai vertybių išreiškiami reikšmingais įvykiais, reiškiniais, procesais (7–8 klasių vadovėliuose – 74,3 proc., 9–10 klasių – 56,3 proc.).

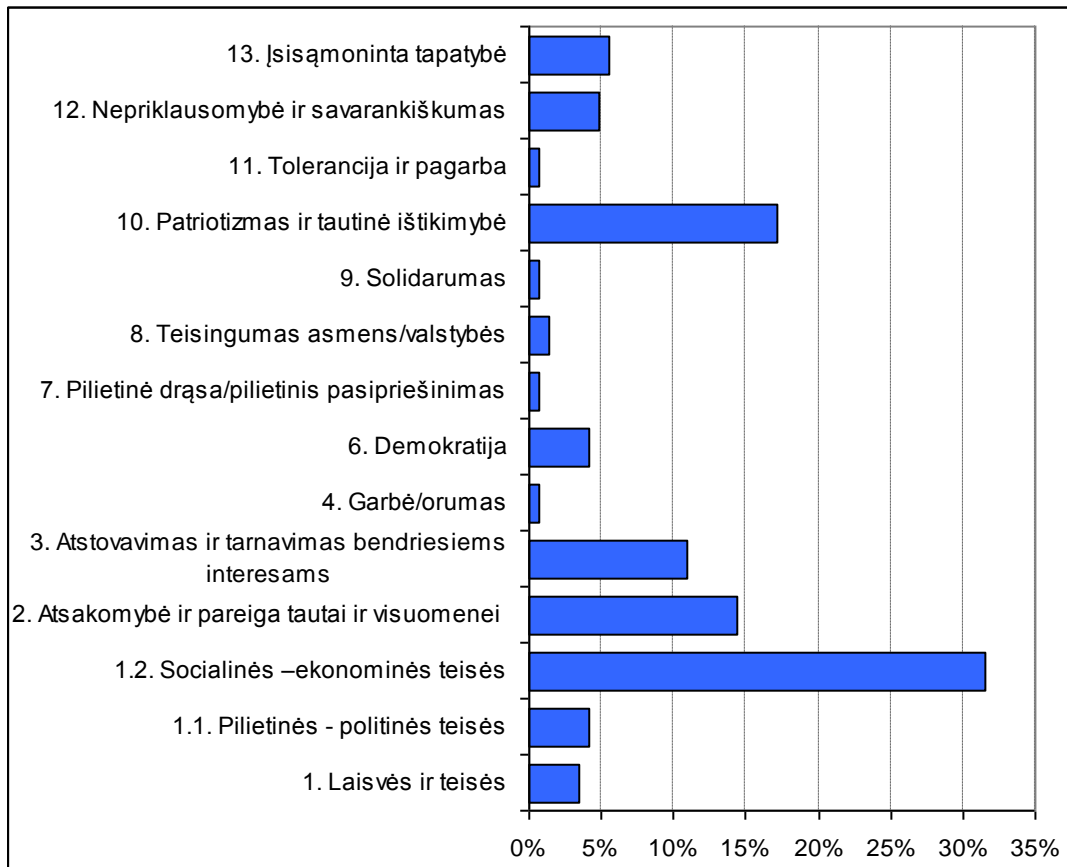
Atlikta geografijos vadovėlių turinio analizė parodė, kad šio dalyko 6-12 klasių ištirtų vadovėlių turinys – tekstai, vaizdinė medžiaga, klausimai ir užduotys – mažai iliustruotas nagrinėtomis pilietinėmis ir tautinėmis vertybinėmis nuostatomis. Dažniausiai geografijos vadovėliuose minima vertybė yra patriotizmas ir tautinė ištikimybė. Visuose geografijos vadovėliuose – ir pagrindinio ugdymo, ir vidurinio ugdymo centruose - turinio požiūriu iš 15 tiriamų vertybių minimos kelios panašios – atsakomybė ir pareiga, teisingumas asmens/valstybės, nepriklausomybė ir savarankiškumas. Kitų rastų vertybių dalis nėra didelė arba labai maža.

4.2.4. Ekonomikos ir verslumo vadovėliai

Analizuojant pagrindinio ugdymo ekonomikos ir verslumo vadovėliuose tiriamų pilietinių ir tautinių vertybių procentinį pasiskirstymą matyti, kad daugiausiai dėmesio ekonomikos vadovėliuose skiriama patriotizmui ir tautinei ištikimybei (38,1 proc.) bei socialinėms-ekonominėms teisėms (23,8 proc.). Vidurinio ugdymo, ekonomikos ir verslumo vadovėliuose dažniausiai rasta vertybė yra socialinės-ekonominės teisės (32,8 proc.) bei atsakomybė ir pareiga (14,4 proc.).

Tyrimas parodė, kad ekonomikos vadovėlių tekstuose labai mažai dėmesio skiriama šioms tiriamoms vertybėms: garbė ir orumas, pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas, solidarumas, tolerancija ir pagarba, demokratija, laisvės ir teisės, pilietinės-politinės teisės, nepriklausomybė ir savarankiškumas bei įsisąmoninta tapatybė. Visiškai neaptikta aktyvaus pilietinio ir politinio dalyvavimo apraiškų ekonomikos vadovėliuose (žr. 30 pav.).

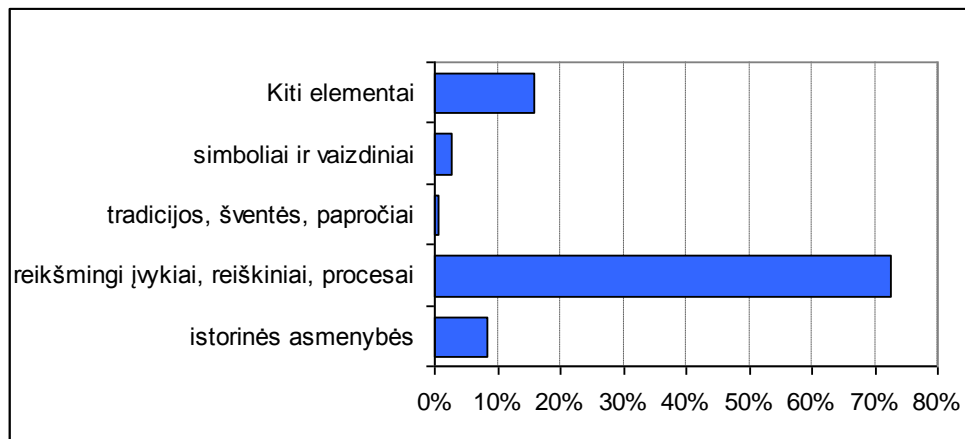
30 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas ekonomikos vadovėliuose (%)

Lygindami ekonomikos ir verslumo vadovėlių tekstuose esančių vertybių išraiškas su vertinimu ar be jo, iš gautų statistinių duomenų matome, kad abiejų tirtų ugdymo pakopų vadovėlių tekstuose vyraavo vertybės be vertinimo (pagrindinio – 98,6 proc., vidurinio ugdymo – 72,4 proc.) (pvz., „Aplinkosaugos ministerija pritaria žaliams, reikalaujantiems griežčiau riboti automobilių išmetamąsias dujas.“ (Lipinskis, Poškienė, Stičkienė, Jončorienė, 2003, 135)).

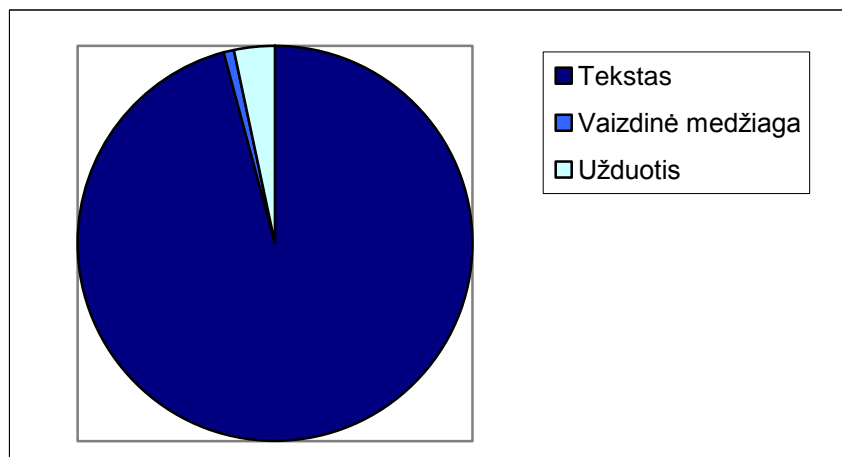
Analizuodami pagrindinio ugdymo ekonomikos ir verslumo vadovėlių tekstuose fiksuotas vertybių išraiškas pastebime, kad daugiausiai jų (76,2 proc.) išreikšta pasitelkiant reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus (pvz., „Norėdama garantuoti deramą gyvenimo lygį visiems savo nariams, Švedija sukūrė visuotinos gerovės valstybę.“ (Maldeikienė, 2004, 178)). Vadovėliuose labai mažai vertybių, išreikštų simboliais ir vaizdiniais bei mūsų ar kitų kraštų tradicijomis, šventėmis, papročiais (žr. 31 pav.).

31 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių išraiškos pasiskirstymas ekonomikos vadovėliuose (%)*

Dauguma pilietinių ir tautinių vertybių ekonomikos vadovėliuose randamos autoriniame tekste (žr. 32 pav.) ir tik nedidelė jų dalis – užduotyse (3,4 proc.) bei vaizdinėje medžiagoje (1 proc.).

32 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas ekonomikos vadovėlių užduotyse, vaizdinėje medžiagoje ir tekste (%)*

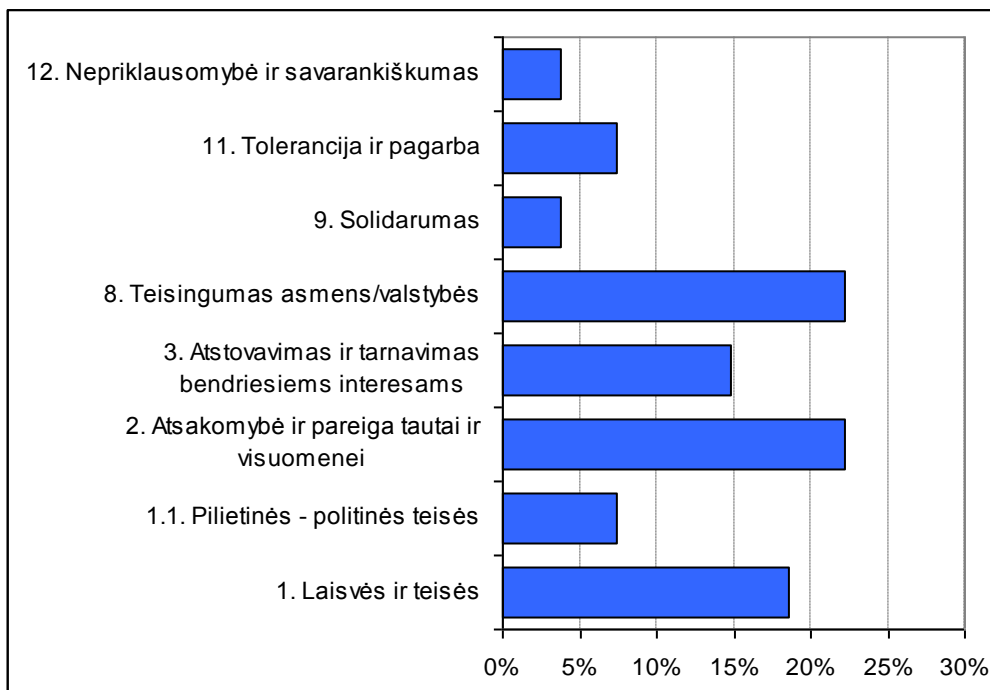

Apibendrinus ekonomikos vadovėlių analizės duomenis galime teigti, kad 9 ir 12 klasėse ekonomikos ir verslumo vadovėliuose pilietinių ir tautinių vertybių raiška yra labai maža. Tirtuose vadovėliuose dažniausiai minima vertybė – socialinės ir ekonominės teisės. Dauguma rastų vertybių yra pateikiama autoriniame tekste be vertinimo. Kitų rastų vertybių dalis nėra didelė arba labai maža.

4.2.5. Religijotyros vadovėliai

Buvo tyrinėti du religijotyros vadovėliai, kurie priskiriami prie socialinio ugdymo srities vadovėlių (Beresnevičius, XI Lk., 2003; Beresnevičius, XII kl., 2003). Nagrinėjant šių religijotyros vadovėlių turinį aptikta labai nedaug pilietinių ir tautinių vertybių: iš viso jų užfiksuota 27 kartus sumuojant abiejų minėtų vadovėlių turinyje. Daugiausiai aptikta teisingumo (22,2 proc.) ir tiek pat – atsakomybės ir pareigos vertybių raiškos. Taip pat išryškėjo dėmesys laisvėms ir teisėms (18,5 proc.), pavyzdžiui, aptariama Toros teisė, asmenų grupių – vyskupų teisės, taip pat užfiksuota pilietinė – politinė teisė išpažinti kurią nors religiją (7,4 proc. atvejų), tačiau visai nepaminėtos socialinės-ekonominės teisės. Aptariant įvairias religijos apraiškas atkreipiamas dėmesys į atstovavimą ir tarnavimą bendriesiems interesams (14,8 proc.). Užsimenama apie krikščionybės skatinamą toleranciją ir pagarbą (7,4 proc.). Tačiau nedaug užfiksuota solidarumo (3,7 proc.) ir nepriklausomybės/savarankiškumo (3,7 proc.) raiškos elementų, o kitų tiriamų pilietinių ir tautinių vertybių, pavyzdžiui, atsakomybės ir pareigos, asmens garbės ir orumo, patriotizmo ir tautinės ištikimybės, pilietinės drąsos/pilietinio pasipriešinimo, demokratijos, aktyvaus pilietinio ir politinio dalyvavimo – raiškos šiuose religijotyros vadovėliuose neaptinkama (žr. 33 pav). Tyrimo duomenys atskleidė, kad religijotyros vadovėlių turinyje neaptikta įsisažonintos tapatybės refleksija, kurią turėtų skatinti dorinio ugdymo (ypatingai etikos) vadovėliai.

33 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas religijotyros vadovėliuose (%)

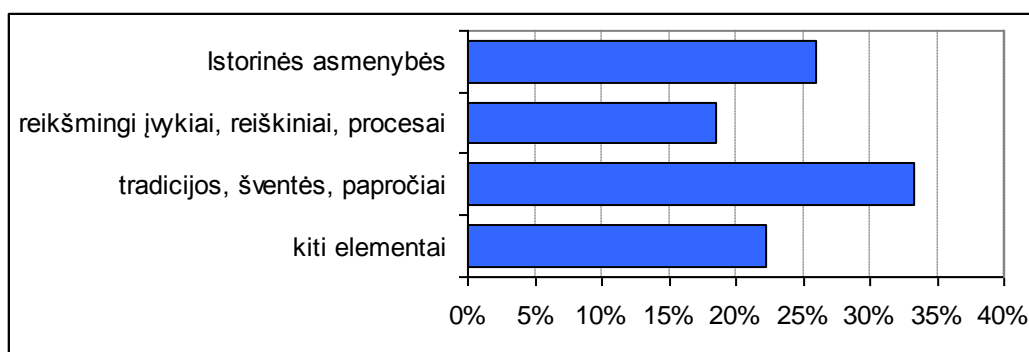

Analizuojant konstatuojamąjį arba vertinamąjį tekstų pobūdį religijotyros vadovėliuose vyrauja istorinis aprašomojo pobūdžio tekstas be vertinimo. Tik tie tekstai, kurie vienaip ar kitaip kalba apie teisingumą, yra vertinamojo pobūdžio. Pavyzdžiui, teisingumas apibūdinamas kaip socialinė dorybė, kuri svarbi valstybėje reglamentuojant valdovo ir žmonių santykius. Šiuo požiūriu

religijotyros vadovėliai skiriasi nuo 11-12 klasių istorijos ir etikos vadovėlių, kuriuose žymiai daugiau užfiksuota tekstų apie vertybes su tam tikra nuostata, požiūriu, vertinimu.

Religijotyros vadovėliuose dažniausiai vertybės pateikiamos **autoriniame tekste** aprašant tradicijas, šventes ir papročius (33,3 proc. atvejų). Žinome, kad tradicijos ir ritualai bei papročiai labai reikšmingi aprašomose Rytų religijose (konfucionizmas, induizmas, budizmas), taip pat judaizme ir kitose religijose. Taip pat svarbų vaidmenį perteikiant vertybes atlieka istorinės asmenybės (25,9 proc.) – šventieji autoritetai ir valdovai. Mažiau dėmesio nei istorijos ar katalikų tikybos vadovėliuose skiriama reikšmingiems įvykiams, reiškiniams ir procesams (istorijos vadovėliuose – 78,3 proc., katalikų tikybos – 42,4 proc., religijotyros – 18,5 proc.). Vertybės dažnai pateikiamos per tyrime nefiksuotus kitus elementus. Tirtuose religijotyros vadovėliuose pilietinių ir tautinių vertybių raiškos visai nefiksuotos simbolių arba vaizdinių pavidalu (žr. 34 pav.), nors šie elementai kiekvienoje religijoje vaizdingai perteikia daug svarbių reikšmių ir prasmų.

34 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių išraiškos pasiskirstymas religijotyros vadovėliuose (%)

Nagrinėjant religijotyros vadovėlių užduotis pastebėta, kad 50 proc. užfiksuotų užduočių reikalauja iš mokinių tikrai žinių, o kitos 50 proc. – tam tikrų kognityvinių informacijos paieškos, palyginimo, apibendrinimo gebėjimų. Skirtingai nuo kitų socialinio ir dorinio ugdymo dalykų vadovėlių, religijotyros užduotys neskatina mokinių vertinti informaciją ir pagrįsti savo poziciją, požiūrį, nuostatą. Tokiu būdu apsiribojama tik žemesniu kognityvinių gebėjimų lygmeniu, paliekant nuošaly aukštesnius mokinių mąstymo ir refleksijos gebėjimus ir emocinį santykį su vertybėmis.

Apibendrinus duomenis galime teigti, kad 11-12 klasių religijotyros vadovėliai atkreipia mokinių dėmesį į pilietiškumui ir tautiškumui ugdyti(s) svarbias asmens ir valstybės teisingumo, atsakomybės ir pareigos, laisvių ir teisių, atstovavimo ir tarnavimo bendriesiems interesams, tolerancijos ir pagarbos, solidarumo, nepriklausomybės vertybes. Jos gali būti grindžiamos ilgaamžėmis religinėmis tradicijomis ir palaikomos istorinių asmenybių bei dabarties religingumo praktika. Tačiau stokojama dėmesio įsisąmonintai tapatybei ugdyti(s), nes religijotyra apsiribojama

aprašomuoju - lyginamuoju informacijos pateikimo metodu ir mažai gali padėti mokiniam ugdytis tiriamas pilietines ir tautines nuostatas. Daugiau dėmesio religijotyros vadovėliuose galėtų būti skiriama ir tokių vertybių pavyzdžiams bei simboliams, kaip asmens garbė ir orumas, atsakomybė ir pareiga, patriotizmas ir tautinė išikimybė, pilietinė drąsa, aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas istoriniame Lietuvos tradicinių konfesijų kontekste ir šiuolaikiniame pasaulio religijų kontekste. Mąstyti, diskutuoti ir kritiškai vertinti skatinančios užduotys padėtų mokiniam įsisąmoninti ne tik asmeninę religinę tapatybę, bet ir suprasti religijos (pavyzdžiui, krikščionybės) vaidmenį formuojantis Vakarų demokratijai, tautiškumo ir pilietiškumo reikšmę.

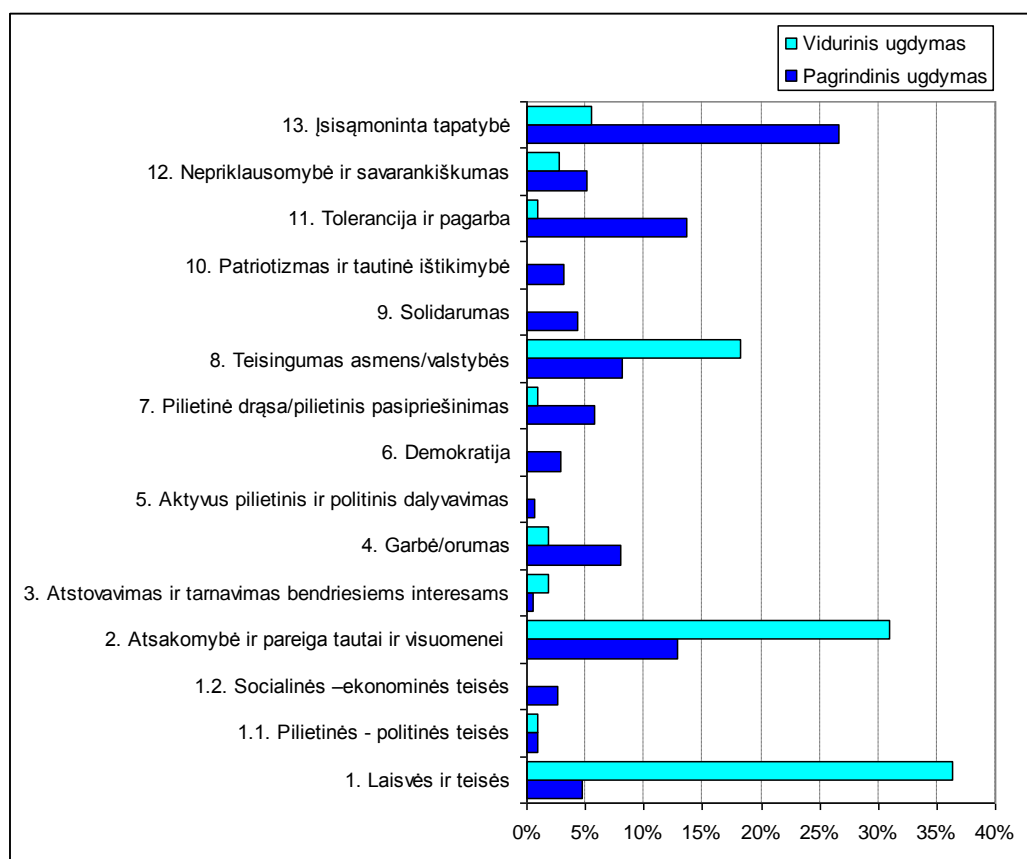
4.3. Pilietinių ir tautinių vertybių raiška dorinio ugdymo vadovėliuose

4.3.1. Etikos vadovėliai

Etikos vadovėlių turinys didžia dalimi orientuotas į asmens tapatumo ugdymą. Šią orientaciją atspindi tai, kas buvo tiriama kaip vertybė – įsisąmoninta tapatybė (24,2 proc.). Dėmesys asmens tapatybei ypač ryškus pagrindinio ugdymo etikos vadovėlių turinyje (26,6 proc.), o vidurinio ugdymo turinyje jos raiška sudaro 5,5 proc. Tai galima paaiškinti tuo, kad vadovėlių autoriai pritaiko 5-10 klasių etikos turinį prie paauglių psichologinių amžiaus tarpsnio ypatumų, atliepia jų poreikį ieškoti savojo aš, įveikti tapatumo krizę.

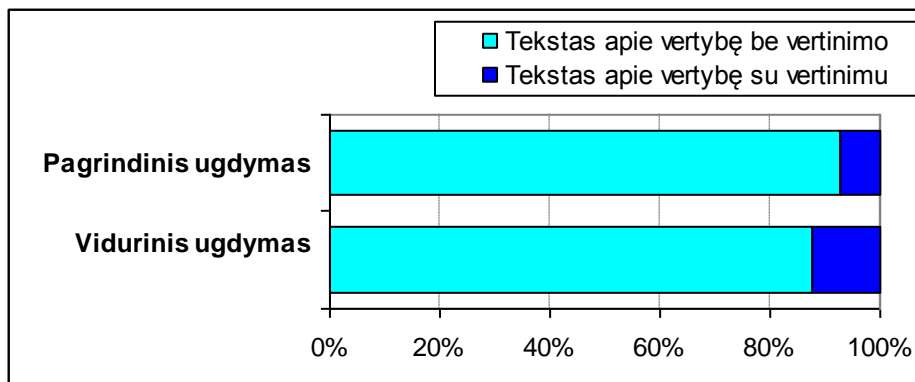
Apibendrinus kitas užfiksuotas pilietines ir tautines vertybes, kurios buvo tyrinėtos etikos 5-12 klasių vadovėliuose, pastebėta, kad dažniausiai yra minimos šios: asmens atsakomybė ir pareiga (14,9 proc.), tolerancija ir pagarba (12,3 proc.), teisingumas asmens/valstybės (9,3 proc.), laisvės ir teisės (8,3 proc.), kurių 2,3 proc. turinio išreiškiamos kaip socialinės-ekonominės teisės ir 0,9 proc. – kaip pilietinės-politinės teisės. Lyginant pagrindinio ir vidurinio ugdymo etikos vadovėlius, pastebėta netolygi šių vertybių raiška: pagrindinio ugdymo vadovėliuose žymiai labiau nei vidurinio ugdymo etikos vadovėliuose akcentuojama tolerancija ir pagarba (pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 13,7 proc., vidurinio – 0,9 proc.), garbė ir orumas (pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 8,1 proc., vidurinio – 1,8 proc.), pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas (pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 5,8 proc., pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 0,9 proc.), nepriklausomybė ir savarankiškumas (pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 5,1 proc., vidurinio – 2,7 proc.). Tuo tarpu 11-12 klasių etikos vadovėliuose gerokai daugiau dėmesio nei 5-10 klasių vadovėliuose skiriama laisvėms ir teisėms (vidurinio – 36,4 proc., pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 4,7 proc.), atsakomybei ir pareigai (vidurinio – 30,9 proc., pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 12,9 proc.) bei teisingumui asmens/valstybės (vidurinio – 18,2 proc., pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 8,2 proc.). Kai kurios vertybės, apskritai, neaptinkamos vidurinio ugdymo etikos vadovėlių turinyje, o jų raiška užfiksuota tikrai šio dalyko pagrindinio ugdymo vadovėliuose, pvz., solidarumas (4,4 proc.), patriotizmas ir tautinė ištikimybė (3,1 proc.), demokratija (2,9 proc.), socialinės-ekonominės teisės (2,6 proc.), aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas (0,7 proc.). Tai galima paaiškinti iš dalies tuo, kad 11-12 klasių etikos vadovėliuose vertybės analizuojamos klasikinių filosofinių-kultūrinių tekstų ir samprotavimų lygmenyje, abstrahuojantis nuo konkretaus socialinio tautos ir visuomenės gyvenimo konteksto. Mažiausiai užfiksuota tiriamų etikos vadovėlių turinyje pilietinių-politinių teisių (0,9 proc.), aktyvaus politinio/pilietinio dalyvavimo (0,6 proc.) ir atstovavimo ir tarnavimo bendriesiems interesams (0,6 proc.) vertybių raiška (žr. 35 pav.).

35 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas etikos vadovėliuose (%)

Buvo analizuojama, kaip – tiesiogiai ar netiesiogiai – etikos vadovėliuose pateikiamos pilietinės ir tautinės vertybės: kiek jos tiesiog paminėtos, o kiek pristatomos su tam tikru vertinimu (čia galime prisiminti svarbią etikos dalykui D. Hume'o išryškintą perskyrą: turėtų būti, t.y. vertybės savaime nekyla iš to, kas yra). Paaiškėjo, kad konstatuojamojo pobūdžio teiginių apie vertybes be vertinimo etikos vadovėliuose yra žymiai daugiau (pagrindinio ugdymo vadovėliuose jie sudaro 92,6 proc., vidurinio – 87,7 proc. vertybių raiškos turinio) (pvz., „Istoriškai drąsa... siejama su valstybės karių luomu.“) nei tekstų apie vertybę su vertinimu (pagrindinio ugdymo vadovėliuose – 7,4 proc., vidurinio – 12,3 proc.) (pvz., „Drąsa įrodo, kas vertas pagyrimo, garbės, nes karys pirmiausia gina tėvynę.“ (Jekentaitė, Sabaliauskaitė, IX-X kl., 95). Šiek tiek daugiau teiginių apie vertybes su vertinimu aptinkame filosofinės etikos 11-12 klasių vadovėliuose, negu 5-10 klasių etikos vadovėliuose (žr. 36 pav.).

36 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas pagrindinio ir vidurinio ugdymo etikos vadovėliuose (%)

Konkrečių vertybių požiūriu tekstų analizė parodė, kad etikos vadovėliuose ne visai tolygiai išreiškiami teiginiai apie pilietines ir tautines vertybes su vertinimu ir be vertinimo. Dažniausiai šio dalyko vadovėliuose minima vertybė - įsisąmoninta tapatybė - 30,6 proc. atvejų tekste paminėta su vertinimu, t.y. ne tik konstatuojant faktinę padėtį – kuo žmogus yra, bet ir skatinant saviugdą – koku asmeniu siekiama būti. Taip pat ir kitos etinės ir pilietinės-tautinės nuostatos – garbė ir orumas, teisingumas asmens/valstybės, tolerancija ir pagarba, asmens laisvės ir teisės – dažniau pateikiamos kaip vertybė su vertinimu nei be vertinimo. Nagrinėjant tekstus apie demokratiją ir pilietines-politines teises, šie aspektai dažniau apibūdinami aprašomuoju tekstu, kuriame nėra vertinimo. Labai panašus santykis teksto su vertinimu ir be vertinimo aptinkamas nagrinėjant tokias vertybes kaip nepriklausomybė ir savarankiškumas, atsakomybė ir pareiga. Tuo tarpu konstatuojamojo pobūdžio faktų daugiausia užfiksuota tekstuose apie socialines-ekonomines teises (31,9 proc.), patriotizmą/tautinę ištikimybę (17,4 proc.) ir atstovavimą/tarnavimą bendriesiems interesams (10,4 proc.). Galime daryti prielaidą, kad tekstai su vertinimu yra parankesni mokiniam formuoti pilietines-tautines nuostatas ir apie jas diskutuoti nei konstatuojamojo pobūdžio faktinė informacija, kuri suteikia tik žinių.

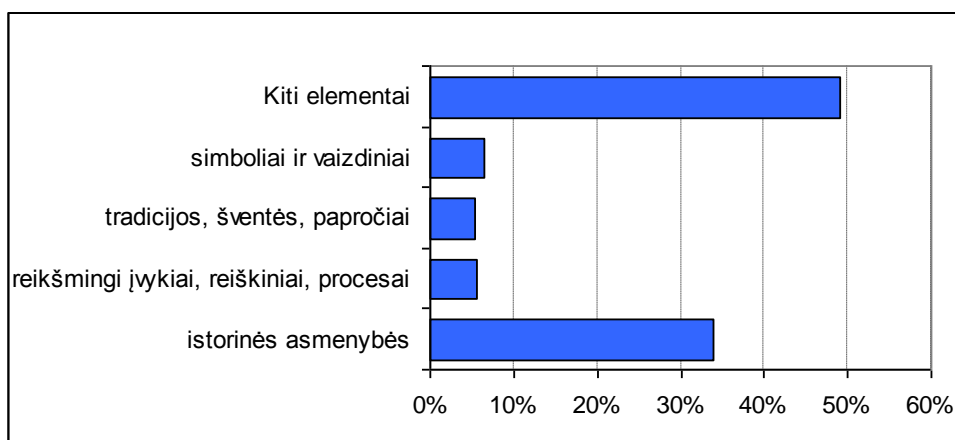
Buvo tiriamas pilietinių ir tautinių vertybių turinio raiškos kontekstas etikos vadovėliuose. Dažniausiai šių vertybių turinys apibūdinamas per tyrime užfiksuotus kitus elementus, kurių vienas dažniausių – filosofinis samprotavimas arba literatūrinis-grožinis tekstas (49,7 proc.) (žr. 37 pav.). Pateiksime pavyzdžių iš *L. Duoblienės, G. Čiurlionytės vadovėlio Etika: informacinių technologijų pasaulyje* 35 puslapyje cituojamas amerikiečių filosofas V. Džeimsas: „*Dauguma žmonių, kurie tiki vadinamąja savo valios laisve, tiki racionaliai. Valios laisvė – tai principas, tam tikras pozityvus sugebėjimas ar dorybė, duoti žmogui ir paslaptinai suteikiantis jam daugiau orumo. Todėl jis*

privalo tikėti.“ (V. Džeimsas, 1995). To paties vadovėlio 15 puslapyje pateikiama ir literatūrinė asmens tapatumo, teisės ir laisvės interpretacija:

- *Meinardai Žuvėdra, tu turi teisę būti pačiu savimi, tik savimi ir niekuo kitu. Apsispręsk čia ir dabar, ir niekas negalės tau sutrukdyti. Tai Didžiosios Žuvėdros Įstatymas, Įstatymas, kuris visada galioja.*
- *Ar nori pasakyti, jog aš sugebėčiau pakilti?*
- *Aš tik kartoju, kad esi laisvas.* (R. Bach. *Džonatanas Livingstonas Žuvėdra*. K., 2000).

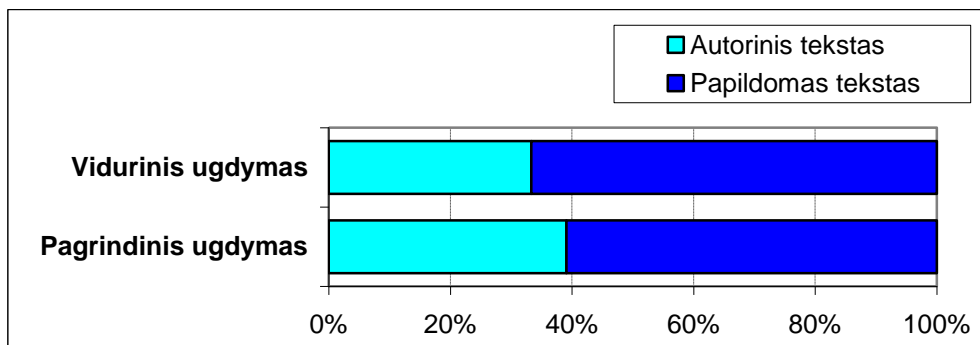
Panašiai ir kituose tirtuose etikos vadovėliuose dažnai cituojami žymūs mąstytojai – filosofijos ar literatūros klasikai, kurių įžymiausi buvo fiksuojami kaip istorinės asmenybės (34,1 proc.). Palyginti nedidelę dalį vertybių turinio raiškos etikos vadovėlių kontekste sudaro tautiniai ir valstybės simboliai arba vaizdiniai (6,5 proc.), taip pat – reikšmingi įvykiai, reiškiniai, procesai (5,1 proc.) bei tradicijos, šventės ir papročiai (4,5 proc.) (žr. 36 pav.). Pilietiškumas ir tautiškumas etikos vadovėliuose reiškiasi veikiau kaip mąstančios ir reflektuojančios savo tapatumą asmenybės įsisąmoninta nuostata, o ne vien kaip tradicinė, papročiais ir kultūros simboliais perpinta gyvenimo praktika.

37 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių išraiškos pasiskirstymas etikos vadovėliuose (%)*

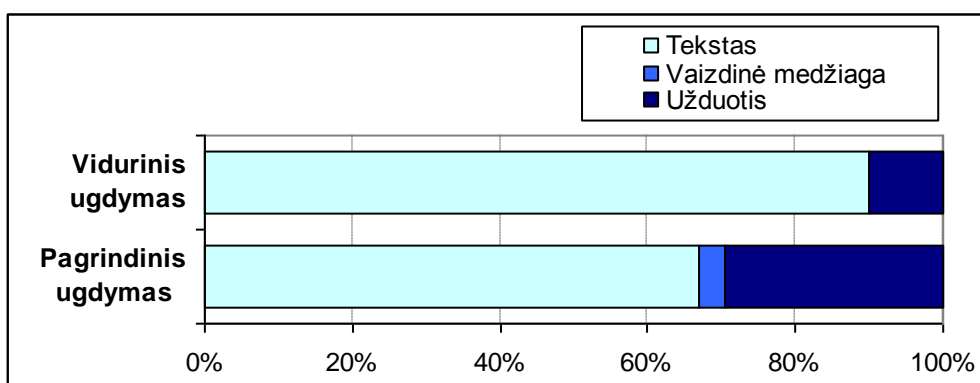
Tiek pagrindinio, tiek vidurinio ugdymo etikos vadovėliuose daugiau vertybių yra aptinkama papildomame (pagrindinio ugdymo vadovėliuose 60,9 proc., vidurinio – 66,7 proc.) nei autoriniame tekste (pagrindinio ugdymo vadovėliuose 39,1 proc., vidurinio – 33,3 proc.) (žr. 38 pav.). Tai paaiškinama tuo, kad papildomi tekstai – filosofinių, grožinių kūrinių, kultūros ir žiniasklaidos straipsnių ištraukos - sudaro didžiąją dalį 5–12 klasių etikos vadovėlių turinio.

38 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių pateikimo tekste pasiskirstymas etikos vadovėliuose (%)*

Tiriant pilietinių ir tautinių vertybių pateikimo vietą ir formą etikos vadovėlių didaktinėje sąrangoje paaiškėjo, kad šios vertybės dažniausiai yra pateikiamos tekste (pagrindinio ugdymo etikos vadovėliuose 66,9 proc., vidurinio ugdymo – net 90 proc. atvejų), o mažiausiai jų užfiksuota vaizdinėje medžiagoje. 5-10 klasių etikos vadovėliuose žymiai dažniau nei 11-12 klasių vadovėliuose vertybės pateikiamos klausimų ir užduočių forma (pagrindinio ugdymo vadovėliuose 29,5 proc., vidurinio – tik 10 proc.). Labai mažai vertybių (3,7 proc.) aptinkama pagrindinio ugdymo etikos vadovėlių vaizdinėje medžiagoje. Daugiausiai šių vertybių užfiksuota iliustracijose, kita dalis – nuotraukose. Vidurinio ugdymo etikos vadovėlių vaizdinėje medžiagoje tyrinėtų pilietinių ir tautinių vertybių raiškos nerasta (žr. 39 pav.).

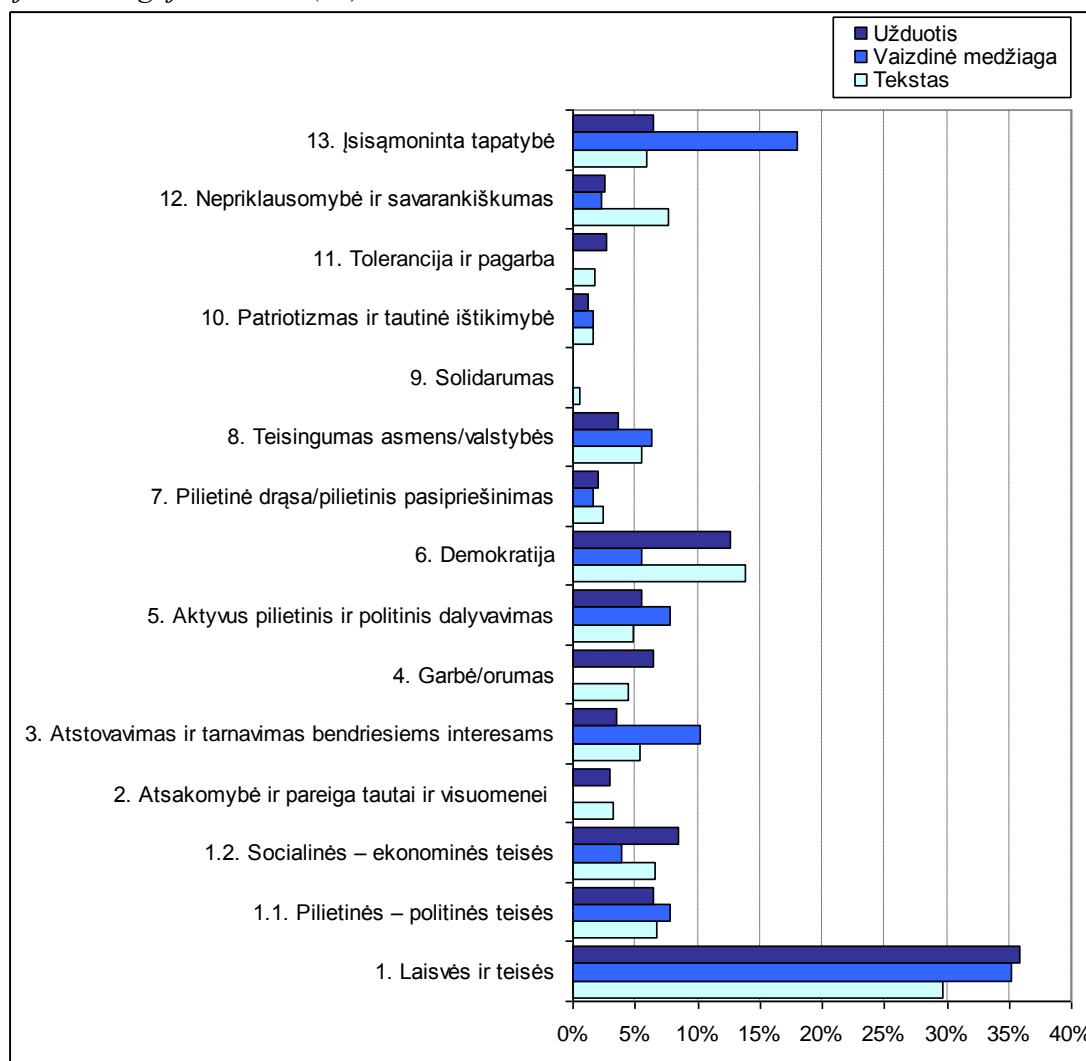
39 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių pateikimo vietos bei formos pasiskirstymas etikos vadovėliuose (%)*

Analizuojant, kokių būdu vadovėlio tekstai, užduotys ir vaizdinė medžiaga skatina mokinius formuoti pilietines ir tautines vertybines nuostatas, pastebėta, kad tiriamuose etikos vadovėliuose daugiausiai vietos tekstuose (29,7 proc.) ir užduotyse su klausimais (35,8 proc.), taip pat vaizdinėje

medžiagoje (35,2 proc.) skiriama asmens laisvių ir teisių (29,7 proc.) vertybinėms nuostatomis ugdyti(s). Taip pat nemažai tekstų (13,8 proc.) ir užduočių su klausimais (12,6 proc.) skiriama demokratijai nagrinėti. Vaizdinėje medžiagoje ryškiai atsispindi įsisąmonintos tapatybės išraiškos (18,0 proc.). Neužfiksuota klausimų ir užduočių arba vaizdinės medžiagos, skirtų solidarumui skatinti. Vaizdinėje medžiagoje aiškiai ir pozityviai neatsispindi atsakomybės ir pareigos, garbės/orumo, tolerancijos ir pagarbos vertybės (žr. 40 pav.).

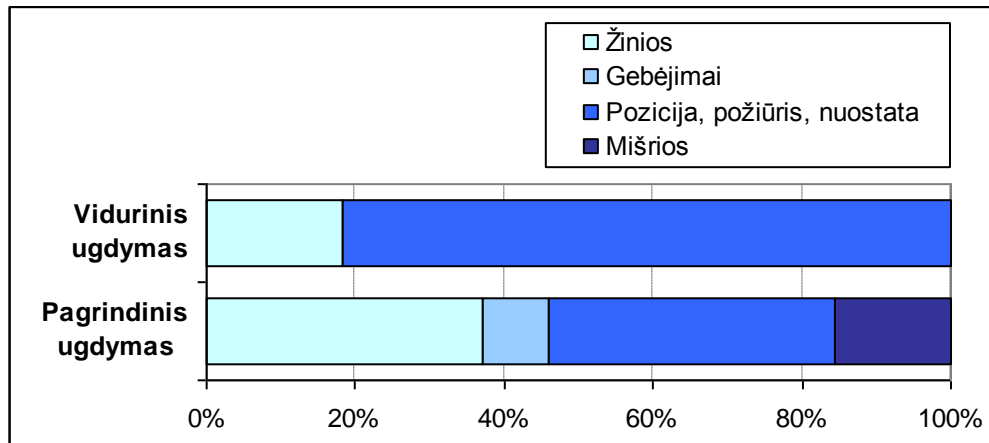
40 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas etikos vadovėlių užduotyse, vaizdinėje medžiagoje ir tekste (%)

Buvo analizuojamas užduočių pobūdis tiriamuose etikos vadovėliuose: ko užfiksuota užduotis reikalauja iš mokinių – žinių, gebėjimų ar pagrįsti savo požiūrį, poziciją, nuostatą. Tik nedidelė dalis užduočių apsiriboja žinių lygmeniu (pagrindinio ugdymo etikos vadovėliuose jos sudaro 37,1 proc., o vidurinio ugdymo dar mažiau – 18,2 proc. visų užfiksuotų užduočių). Kitos užduotys yra mišrios (15,6 proc.) arba tokios, kurios skatina aktyvią mokinių veiklą ir padeda ugdyti kognityvinius ir socialinius gebėjimus (9 proc. jų užfiksuota pagrindinio ugdymo etikos

vadovėliuose). Dauguma užduočių 5-12 klasių etikos vadovėliuose skatina mokinius apmąstyti, išsakyti savo nuomonę, diskutuoti, argumentuoti, pagrįsti arba kritiškai įvertinti tam tikrą etinę-pilietinę poziciją, požiūrį, nuostatą (41 pav.).

41 pav. Užduočių pasiskirstymas etikos vadovėliuose (%)

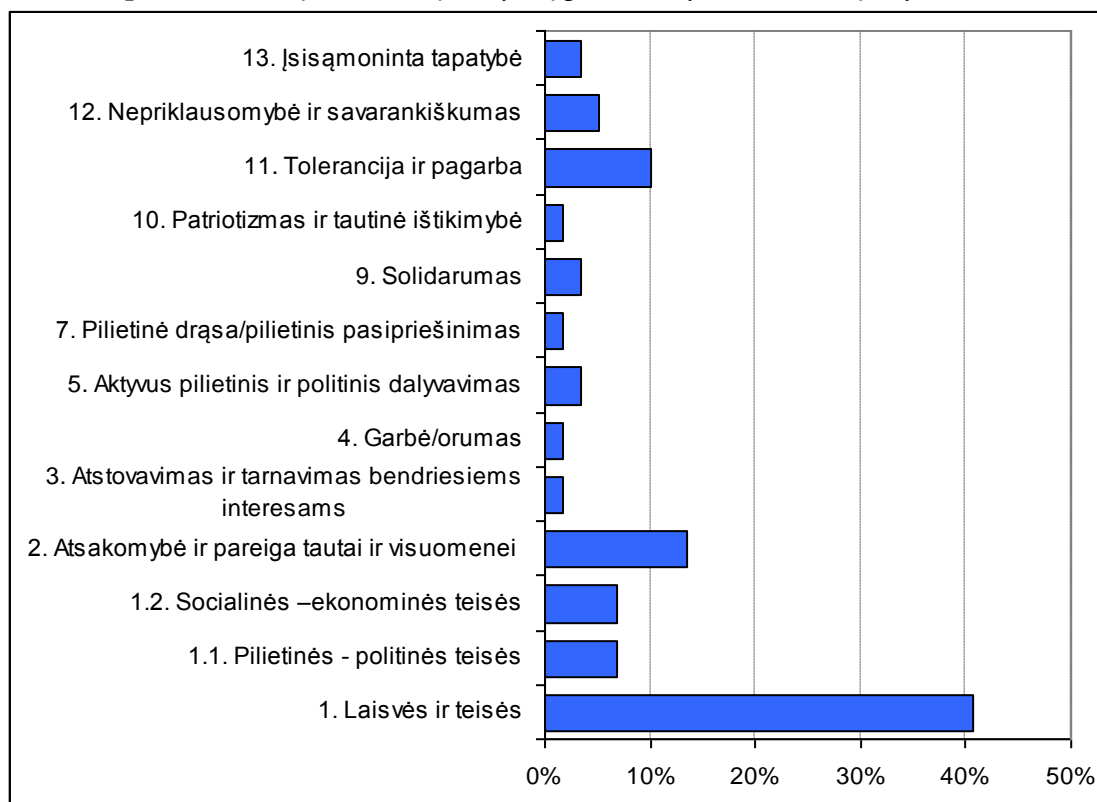

Atlikta etikos vadovėlių turinio analizė parodė, kad šio dalyko 5-12 klasių ištirtų vadovėlių turinys – tekstai, klausimai ir užduotys, vaizdinė medžiaga – yra parankus mokiniams ugdytis daugelį šiame tyrime nagrinėtų pilietinių ir tautinių vertybinių nuostatų. Etikos vadovėlių autoriai labai daug dėmesio skiria padėti mokiniams įsisąmoninti asmeninę tapatybę – save kaip žmogų ir socialinę būtybę – pilietį. Nemažai dėmesio skiriama etinėms-pilietinėms atsakomybės ir pareigos, tolerancijos ir pagarbos, teisingumo, asmens laisvių ir teisių, garbės ir orumo nuostatoms ugdyti(s). Šios vertybės grindžiamos filosofijos klasikų idėjomis ir literatūrinių herojų bei dabartinių mokinių bendraamžių išgyvenimais. Etikos vadovėlių turinys labiau koncentruojamas į asmens, o ne visuomenės socialinio gyvenimo kontekstą, nedaug užfiksuota tokių pilietinių vertybių, kaip pilietinės-politinės, socialinės-ekonominės teisės, atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams, aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas, solidarumas, tautos ir valstybės nepriklausomybė ir savarankiškumas.

4.3.2. Katalikų tikybos vadovėliai

Buvo tyrinėti du katalikų tikybos vadovėliai (Diržytė, Šlepetys, Žemaitienė, Žiugždaitė, VIII kl., 2000; Pautienius, X kl., 2003). Jose dažniausiai aptinkama pilietinė ir tautinė vertybė yra asmens laisvė ir teisės (40,7 proc.), kurios 6,8 proc. sudaro pilietinės – politinės teisės ir tiek pat socialinės – ekonominės teisės. Panašiai, kaip ir etikos vadovėliuose, taip pat nemažai dėmesio skiriama atsakomybei ir pareigai (13,6 proc.) bei tolerancijai ir pagarbai (10,2 proc.). Gerokai mažiau nei etikos vadovėliuose užfiksuota įsisažmonintos tapatybės (tik 3,4 proc.) ir asmens garbės bei orumo (tik 1,7 proc.) raiškos elementų. Tačiau dažniau katalikų tikybos turinyje paminėtas aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas (katalikų tikybos vadovėliuose 3,4 proc., etikos vadovėliuose – 0,6 proc.). Tiriamuose katalikų tikybos vadovėliuose visai neužfiksuota demokratijos ir teisingumo sąvokų ir vertybių raiškos (žr. 42 pav).

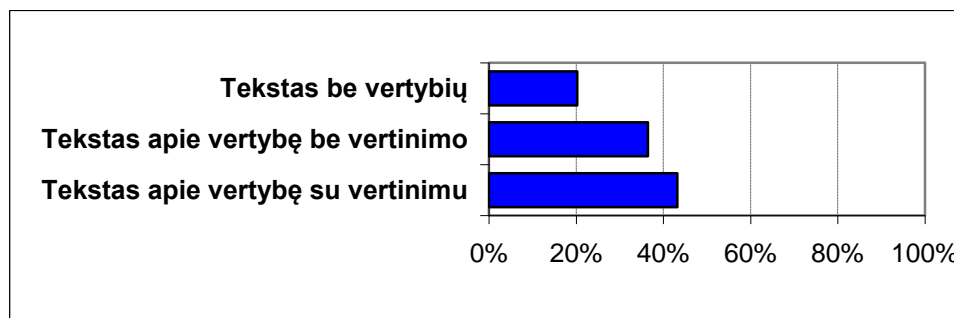
42 pav. Pilietinių ir tautinių vertybių pasiskirstymas katalikų tikybos vadovėliuose (%)

Analizuojant konstatuojamąjį arba vertinamąjį tekstų pobūdį katalikų tikybos vadovėliuose, dažniausiai pateikiamas tekstas apie pilietines ir tautines vertybes su vertinimu (43,2 proc.). Kiti tekstai yra konstatuojamojo pobūdžio, kuriuose mums šiame tyrime svarbios vertybės paminėtos be vertinimo (36,5 proc.) arba jos tekste nepaminėtos (20,3 proc.) (žr. 43 pav.). Šiuo požiūriu pagrindinio ugdymo katalikų tikybos vadovėliai skiriasi nuo etikos vadovėlių, kuriuose daugiausia tekstų sudaro teiginiai be vertinimo. Galbūt katalikų tikybos vadovėlių autoriams paprasčiau

pateikti vertinimus remiantis apibrėžta Katalikų Bažnyčios socialine doktrina ir aiškiais autoritetais, tuo tarpu etikos vadovėlių autoriams yra sudėtingiau pateikti vienareikšmius vertinimus, kadangi cituojami skirtingi filosofai arba kiti autoritetai, kuriais remiamasi, įvairiai aiškina etinių ir pilietinių vertybių sąvokas ir pateikia nevienodas jų apibrėžtis bei interpretacijas.

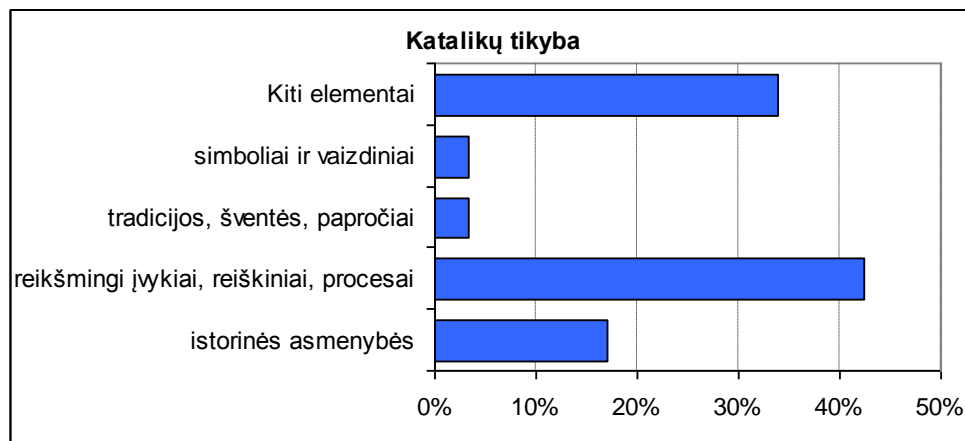
43 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių su vertinimu ir be vertinimo pasiskirstymas katalikų tikybos vadovėliuose (%)*

Katalikų tikybos vadovėliuose dažniausiai minima vertybė – asmens laisvės ir teisės, kuri 43,8 proc. atvejų tekste paminėta su vertinimu ir 37 proc. – be vertinimo, pateikiant faktinę informaciją. Taip pat ir kitos pilietinės-tautinės vertybės – tolerancija ir pagarba, socialinės-ekonominės teisės – dažniau pateikiamos tekste su vertinimu nei tekstuose be vertinimo. Labai panašus santykis teksto su vertinimu ir be vertinimo aptinkamas nagrinėjant tokias vertybes, kaip atsakomybė ir pareiga, aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas, įsisąmoninta tapatybė. Tuo tarpu vertinimų nepateikiama apie solidarumo, garbės/orumo bei atstovavimas ir tarnavimas bendriems interesams apraiškas, jos paminėtos aprašant konkrečius pavyzdžius, kuriuose nėra vertinimo.

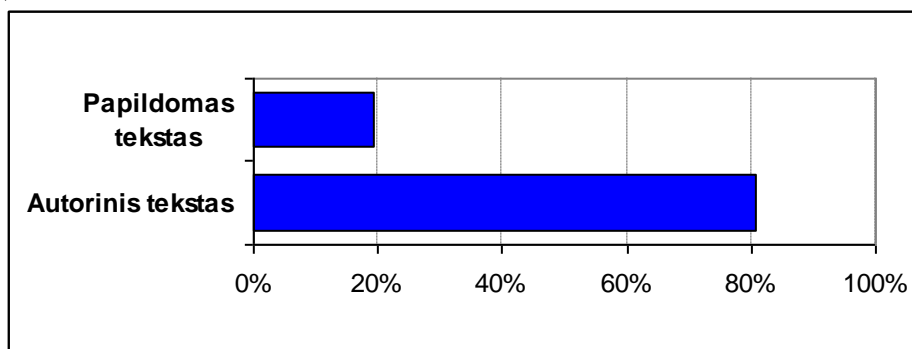
Pagrindinio ugdymo katalikų tikybos vadovėliuose dažniau nei etikos vadovėliuose vertybės aprašomos per reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus (katalikų tikybos vadovėliuose – 42,4 proc., etikos vadovėliuose – 5,1 proc.), kurių ypač daug užfiksuota *A. Pautieniaus vadovėlyje Dievo tautos kelias. Bažnyčios istorija. X kl.* Rečiau nei etikos vadovėliuose vertybės pateikiamos per istorines asmenybes (katalikų tikybos vadovėliuose – 16,9 proc., etikos vadovėliuose – 34,1 proc.) ir kitus elementus (33,9 proc.). Šie kiti elementai katalikų tikybos vadovėliuose – dažniausiai tai Šventojo Rašto ir Bažnyčios dokumentų ištraukos, grožiniai tekstai ir įvairios žmonių gyvenimo istorijos. Dar mažiau nei etikos dalyko vadovėliuose vertybių raiškos užfiksuota simbolių arba vaizdinių (3,4 proc.) pavidalu, taip pat – aprašant tradicijas, šventes ir papročius (3,4 proc.) (žr. 44 pav.). Pilietiškumas ir tautiškumas katalikų tikybos vadovėliuose labiausiai reiškiasi kaip istorinių asmenybių aktyvi pilietinė pozicija.

44 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių išraiškos pasiskirstymas katalikų tikybos vadovėliuose (%)*

Skirtingai negu etikos, katalikų tikybos vadovėliuose daugiau vertybių yra aptinkama autoriniame (katalikų tikybos vadovėliuose 80,9 proc., etikos – 39,1 proc.) nei papildomame tekste (katalikų tikybos vadovėliuose 19,1 proc., etikos – 60,9 proc.) (žr. 45 pav.). Taigi autorių parašytas tekstas sudaro didžiąją dalį katalikų tikybos vadovėlių turinio, o papildomi tekstai – apie ketvirtadalį, vyrauja vadovėlių autorių požiūris į nagrinėjamas temas ir vertybes.

45 pav. *Pilietinių ir tautinių vertybių pateikimo tekste pasiskirstymas katalikų tikybos vadovėliuose (%)*

Nagrinėjant katalikų tikybos vadovėlių didaktinę sąrangą pastebėta, kad dažniausiai, kaip ir etikos vadovėliuose, pilietinės ir tautinės vertybės yra pateikiamos tekste (79,7 proc. atvejų), o vaizdinėje medžiagoje jų iš viso neužfiksuota. Katalikų tikybos vadovėlių užduotyse yra pateikta 20,3 proc., o etikos vadovėlių užduotyse – 26,7 proc. vertybių. Tyrinėtuose 8 ir 10 klasės katalikų tikybos vadovėliuose klausimų ir užduočių forma nagrinėjamos laisvės ir teisės (58,3 proc.), tolerancija ir pagarba (16,7 proc.), solidarumas (8,3 proc.) ir įsisąmoninta tapatybė (8,3 proc.). Kitos pilietinės ir tautinės vertybės minėtų katalikų tikybos vadovėlių užduotyse nepaminėtos, o daugiau ar mažiau aptinkamos tik tekstuose.

Buvo analizuojamas užduočių pobūdis tiriamuose katalikų tikybos vadovėliuose: ko užfiksuota užduotis reikalauja iš mokinių – žinių, gebėjimų ar pagrįsti savo poziciją, požiūrį, nuostatą. Ketvirtadalį užduočių apsiriboja žinių lygmeniu (pagrindinio ugdymo katalikų tikybos

vadovėliuose jos sudaro 25 proc., o etikos – 37,1 proc. visų užfiksuotų užduočių). Kitos užduotys skatina aktyvią mokinių veiklą ir padeda ugdytis kognityvinius ir socialinius gebėjimus (8,3 proc. tokių užduočių užfiksuota pagrindinio ugdymo katalikų tikybos ir panašiai – 9 proc. etikos vadovėliuose). Dauguma užduočių tiek katalikų tikybos, tiek ir etikos vadovėliuose skatina mokinius ugdytis vertybines ir pilietines-tautines nuostatas, poziciją, požiūrį.

Apibendrinus duomenis galime teigti, kad 8 ir 10 klasėse katalikų tikybos vadovėlių autoriai nemažai dėmesio skiria vertybinėms nuostatomis, ypač susijusioms su asmens laisve ir teisėmis, atsakomybe ir pareiga bei tolerancija ir pagarba. Galima daryti prielaidą, kad šios vertybės grindžiamos Šventojo Rašto ir Katalikų Bažnyčios moraliniu mokymu apie pagarbą žmogui, kaip Dievo paveikslui, sukurtam laisvam ir nelygstamos vertės asmeniui. Tačiau stokoja dėmesio teisingumo vertybei, kurią skelbia Bažnyčios socialinis mokymas ir puoselėja Katalikų Bažnyčios religinė praktika. Būtina pažymėti, kad mąstymo lygmenyje mokiniams svarbu padėti įsisąmoninti ne tik asmeninę, religinę, bet ir pilietinę tapatybę bei demokratijos sampratą.

IŠVADOS

1. Tyrimo rezultatai rodo, kad 5 - 12 klasių socialinio ugdymo vadovėliuose autoriai daugiausia dėmesio skiria nepriklausomybei ir savarankiškumui, laisvėms ir teisėms bei patriotizmui ir tautinei ištikimybei. Tai leidžia daryti prielaidą, kad šios ugdymo srities vadovėliuose vis dar dominuoja vertybės susijusios su valstybės atkūrimu XX a. pabaigoje, kova dėl tautos išlikimo ir nepriklausomybės ir pan., tačiau vadovėliuose labai mažai sutinkama tokių vertybių, kaip atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams, tolerancija ir pagarba, teisingumas asmens/valstybės, solidarumas, garbė ir orumas, be kurių egzistavimo sunkiai įmanomas sklandus šiuolaikinės demokratinės visuomenės funkcionavimas.
2. Dorinio ugdymo vadovėlių turinyje dažniausiai sutinkamos vertybės yra įsisąmoninta tapatybė, atsakomybė ir pareiga, tolerancija ir pagarba. Reikia pažymėti, kad dorinio ugdymo vadovėliuose vertybės formuojamos pradedant asmens egzistencine patirtimi ir baigiant universaliu kultūriniu – Europos filosofinės minties, Bažnyčios istorijos, Šventojo Rašto išminties, grožinės literatūros, žymių asmenybių istorijų – kontekstu. Tačiau palyginti nedaug dėmesio skiriama Lietuvos istoriniam ir dabarties socialiniam kontekstui: iškiloms lietuvių tautos asmenybėms ir reikšmingiems Lietuvos valstybės gyvenimo įvykiams.
3. Istorijos vadovėliuose daugiausia pateikiama medžiagos apie nepriklausomybės ir savarankiškumo, pilietinės drąsos/pilietinio pasipriešinimo, patriotizmo ir tautinės ištikimybės apraiškas visuomenės ir valstybės gyvenime. Tačiau pasigendama didesnio vadovėlių autorių dėmesio atskleidimui tokių vertybių, kaip atsakomybė ir pareiga, atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams, teisingumas asmens/valstybės, garbė ir orumas.
4. Pilietiškumo ugdymo vadovėliuose išryškėjo dvi dažniausiai minimos vertybės – laisvės ir teisės bei demokratija, tačiau ypač mažai dėmesio yra skiriama tokioms vertybėms, kaip atsakomybė ir pareiga, pilietinė drąsa ir pilietinis pasipriešinimas, tolerancija ir pagarba, patriotizmas ir tautinė ištikimybė bei solidarumas.
5. Geografijos vadovėliuose dažniausiai minima vertybė yra patriotizmas ir tautinė ištikimybė, o ekonomikos – socialinės ir ekonominės teisės. Tačiau šių dalykų vadovėliuose stokoja dėmesio tokioms vertybėms, kaip aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas, tolerancija ir pagarba, aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas.
6. Etikos vadovėliuose dažniausiai minimos vertybės yra asmens atsakomybė ir pareiga, tolerancija ir pagarba, teisingumas asmens/valstybės, laisvės ir teisės. Etikos vadovėlių turinyje mažiausiai sutinkama pilietinių-politinių teisių, aktyvaus politinio ir pilietinio

dalyvavimo, atstovavimo ir tarnavimo bendriesiems interesams vertybių raiškos. Panašios vertybių išraiškos proporcijos katalikų tikybos vadovėliuose. Šio dalyko vadovėliuose daugiausia dėmesio skiriama laisvėms ir teisėms, atsakomybei ir pareigai, tolerancijai ir pagarbai, tačiau visiškai neaptikta demokratijos ir teisingumo vertybių raiškos.

7. Pastebėti tiriamų pilietinių ir tautinių vertybių raiškos skirtumai pagrindinio ir vidurinio ugdymo pakopų vadovėliuose. Pavyzdžiui, pagrindinio ugdymo istorijos vadovėliuose dažniau nei vidurinio ugdymo vadovėliuose aptinkamos vertybės yra įsisąmoninta tapatybė, garbė ir orumas, solidarumas, tolerancija ir pagarba tuo tarpu vidurinio ugdymo vadovėliuose dažniau nei pagrindinio ugdymo aptinkamos vertybės demokratija, teisingumas asmens/valstybės, atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams, laisvės ir teisės, socialinės-ekonominės teisės. Pagrindinio ugdymo pilietiškumo vadovėliuose didesnis dėmesys nei vidurinio ugdymo vadovėliuose yra skiriamas įsisąmonintai tapatybei, demokratijai, tolerancijai ir pagarbai, aktyviam pilietiniam ir politiniam dalyvavimui, garbei ir orumui, o vidurinio ugdymo vadovėliuose dažniau nei pagrindinio minimos vertybės – nepriklausomybė ir savarankiškumas, teisingumas asmens/valstybės, atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams, laisvės ir teisės, socialinės-ekonominės teisės. Pagrindinio ugdymo etikos vadovėliuose žymiai labiau nei vidurinio etikos vadovėliuose akcentuojama tolerancija ir pagarba, garbė ir orumas, pilietinė drąsa ir pilietinis pasipriešinimas, nepriklausomybė ir savarankiškumas. Tuo tarpu vidurinio ugdymo etikos vadovėliuose gerokai daugiau dėmesio nei 5-10 klasių vadovėliuose skiriama laisvėms ir teisėms, atsakomybei ir pareigai bei teisingumui.
8. Socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose vyrauja tekstai apie pilietines ir tautines vertybes be vertinimo. Vadovėliuose dažniausiai pateikiama tik faktinė informacija apie tirtas vertybes. Vertybių su vertinimu socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose yra žymiai mažiau.
9. Socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose pilietinių ir tautinių vertybių raiška dažniausiai perteikiama pasitelkiant reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus, istorines asmenybes bei kitus šiame tyrime neišskirtus elementus. Retai vadovėliuose vertybės buvo perteikiamos per simbolius, vaizdinius, tradicijas, šventes ir papročius.
10. Socialinio ugdymo vadovėliuose vertybės dažniausiai perteikiamos autoriniame tekste ir žymiai mažiau papildomuose tekstuose, užduotyse ir vaizdinėje medžiagoje. Tuo tarpu dorinio ugdymo vadovėliuose didžioji dalis vertybių perteikiama papildomų tekstų (ištraukų iš įvairių kūrinių) pagalba, nemaža dalis vertybių atsispindi autoriniame tekste bei užduotyse ir labai maža dalis vertybių išreikšta vaizdinės medžiagos pagalba.

11. Lyginant socialinio ir dorinio ugdymo vadovėliuose pateiktas užduotis susijusias su pilietinių ir tautinių vertybių raiškos nagrinėjimu, paaiškėjo, kad dorinio ugdymo vadovėliuose žymiai daugiau nei socialinio ugdymo vadovėliuose yra pateikta užduočių, reikalaujančių vertinti vertybes, pateikti savo požiūrį ar išvadas.

REKOMENDACIJOS

1. Tyrimą reikėtų pakartoti ir atlikti išsamesnę analizę, kai bus atnaujinti ir parengti nauji dorinio ugdymo vadovėliai pagal 2008-2009 metais atnaujintas pradinio ir pagrindinio bei vidurinio ugdymo bendrąsias programas.
2. Siekiant socialinio ugdymo vadovėliuose kuo objektyviau ir reprezentatyviau atspindėti visuomenės gyvenimą, ugdyti Lietuvos visuomenei svarbias jaunimo pilietines ir tautines vertybines nuostatas bei praktines pilietiškumo kompetencijas, vadovėlių autoriams rekomenduojama atnaujinant ir rengiant naujus socialinio ir dorinio vadovėlius, nesusikoncentruoti ties kelių pilietinių ir tautinių vertybių akcentavimo pateikiamoje mokymo medžiagoje, o siekti apimti kuo platesnį jų spektrą atsižvelgiant į ugdymo turinį reglamentuojančiuose dokumentuose keliamus ugdymo tikslus, uždavinius bei apibrėžtus laukiamus mokinių pasiekimus.
3. Vadovėlių autoriai turėtų siekti, kad tekste pateiktos pilietinės ir tautinės vertybės būtų aprašytos taip, kad jose atsispindėtų vertinamasis aspektas, kuris formuotų tam tikrus požiūrius ir nuostatas, ir vengti vertybių vien tik kaip faktinės, akademinės medžiagos pateikimo.
4. Vadovėlių autoriai turėtų siekti pilietines ir tautines vertybes perteikti ne vien autoriniame ir papildomuose tekstuose, bet labiau išnaudoti vaizdinių šaltinių teikiamas galimybes. Todėl socialinio ugdymo vadovėliuose rekomenduojama pilietinių ir tautinių vertybių pateikimą sustiprinti per simbolius ir vaizdinius, tiek teksto, tiek ir vaizdinės medžiagos pavidalu. Taip pat, siekiant išryškinti vertybių svarbą, dažniau pasitelkti istorinių asmenybių pavyzdžius.
5. Socialinio ugdymo vadovėliuose reikėtų pateikti užduotis ne vien reikalaujančias atgaminti pateiktą su pilietinių ir tautinių vertybių pasireiškimu susijusią informaciją, bet ir užduotis, kurioms atlikti mokiniai turėtų pateikti savo vertinimus, pagrįsti ir argumentuoti savo požiūrį.
6. Rengiantiems naujus dorinio ugdymo vadovėlius autoriams siūloma daugiau dėmesio skirti Lietuvos kontekstui ir pilietinių bei tautinių vertybių integravimui ne tik į vadovėlių tekstus,

bet ir aktyvų mokymą skatinančias užduotis ir šias vertybes simbolizuojančią vaizdinę medžiagą.

TYRIME VARTOJAMOS SĄVOKOS

<i>Sąvokos</i>	<i>Apibrėžimas</i>
Istorinės asmenybės	Asmenybės, turinčios išliekamąją reikšmę ateities kartoms, kurių veikla paveikė tos visuomenės istoriją ir yra joje atmenama bei vertinama.
Reikšmingi įvykiai	Įvykiai, atsitikimai, buvę bei esantys svarbūs visuomenės istorinei raidai.
Reiškiniai	Tikrovės elementai, turintys tam tikras savybes ir požymius.
Procesai	Nuosekli įvairių besikeičiančių reiškinių, būsenų kaita.
Tradicijos	Papročių, apeigų, vaizdinių, idėjų, simbolių išlaikymas ir perdavimas iš kartos į kartą.
Šventės	Iškilmingos dienos (iškilmės) kuriam nors žymiam įvykiui atminti.
Papročiai	Įprastai nusistovėjusios kultūros formos (vaizdiniai, simboliai, idėjos), perduodamos iš kartos į kartą.
Simboliai	Ženkilai (daiktai, jų atvaizdai, savybės), turintys tai visuomenei suprantamą kurių nors abstrakčių sąvokų, idėjų reikšmę.
Vaizdiniai	Apibendrinti daiktų, reiškinių, procesų vaizdai, saugomi kolektyvinėje visuomenės sąmonėje.
Tautiškumas	Asmens santykis su tauta, sąmoningai suvokiant jos istoriškumą, kultūrinį savitumą bei savo įsipareigojimą kurti, stiprinti ir išlaikyti tautos kultūrinį bei politinį tapatumą.
Pilietiškumas	Tai asmens įsipareigojimas valstybei, pasireiškiantis pagarba savo ir kitų teisėms bei laisvėms, atsakomybės ir pareigų demokratinei valstybei suvokimu bei jų įgyvendinimu, veikla visuomenės labui bei valstybės stiprinimo siekiu.
Vadovėlis	Mokiniui skirtas daugkartinio naudojimo mokymosi šaltinis, pritaikytas konkrečiam koncentrai arba klasei, ugdymo sričiai, integruotam kursui, dalykui arba moduliui, arba pritaikytas specialiųjų poreikių mokiniams atsižvelgus į jų specialiuosius

	ugdymosi poreikius.
Vertybės	Asmeniui, grupei, bendruomenei, tautai, valstybei reikšmingi dalykai, kuriems ugdyti bei puoselėti skiriamos sąmoningos asmens arba asmenų grupių pastangos.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. All-European Study on Education for Democratic Citizenship Policies”, 2004 Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/NewsSearch/Default.asp?p=nwz&id=4083&lmLangue=1> (prisijungimo laikas 2008 02 03).
2. Bakonis, E. Ar „taikūs“ lietuviški istorijos vadovėliai? Taikos klausimai lietuviškame istorijos vadovėlyje. Istorija, 2000, Nr. 55, p.60-65
3. Bakonis, E. Socialinių mokslų vadovėliai, Multikultūrinių vertybių skaida mokykliniuose vadovėliuose. Sudarė T. Tamošiūnas, 2000. Prieiga per internetą: <http://skf.osf.lt/old/FK-BL-05.htm> (prisijungimo laikas 2008 02 03).
4. Bauman Z. Globalizacija. Pasekmės žmogui. Vilnius: Strofa., 2002.
5. Bendroji programa ir išsilavinimo standartai. Pilietinis ugdymas. Pagrindinis ugdymas VIII ir X klasėms. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2004.
6. Bendrojo išsilavinimo standartai I-X klasės. Projektas. I dalis. Pilietinis išsilavinimas. Pagrindinė mokykla. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1997.
7. Brubaker, R. Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje. Vilnius: Pradai, 1998.
8. Castells, M., Tapatumo galia. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006.
9. Čiužaitė, M., Studentų tautinės saviovos bruožai: VPU atvejis. Tautiškumas ir pilietiškumas. Atskirtis ar dermė? Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, p. 222-245.
10. Donskis, L. 2004. Švietimas ir politika: ateities intelektualinės strategijos. Pilietinis švietimas ir politinis raštingumas Lietuvoje: kokią valstybę ir visuomenę turėsime? Konferencijos medžiaga, 2004 09 30, 2 – 4. Prieiga per internetą: http://www.civitas.lt/files/Konf_2004ix30_Pranesimai.pdf ((prisijungimo laikas 2008 02 03).
11. Grigas, R. 2002. Lietuvių tautiškumas ir pilietiškumas globalizacijos akivaizdoje. Tautodailės metraštis, Nr. 7, p. 1 – 6.
12. Grigas, R. Nacionalinis sąmoningumas šiandien: jaunuomenės pasirinkimo drama. Tautiškumas ir pilietiškumas. Atskirtis ar dermė? Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, p. 13-28.

13. Hollis, M. Socialinių mokslų filosofija. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000.
14. Ilgalaikė tautinio ir pilietinio ugdymo programa (patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2006 rugsėjo 9 d. įsakymu Nr. X-818 „Dėl Ilgalaikės tautinio ir pilietinio ugdymo programos“).
15. Janoski, T. Citizenship and Civil Society: a Framework of Rights and Obligations in Liberal, traditional and Social Dmocratic Regimes. Cambrigde: Cambrigde University Press, 1998.
16. Kahne, J., Westheimer, E. What Kind of Citizen? California University Press, 2001.
17. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos I-X klasės. Pilietinės visuomenės pagrindai. Vilnius: Leidybos centras, 1999.
18. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos: Projektai. Pilietiškumo ugdymas. Vilnius: Leidybos centras, 1994.
19. Lukšienė, M., Jungtys. Vilnius: Alma litera, 2000.
20. Mikk, J. Textbook: Research and Writing. Frankfur am Main: Peter Lang GmbH, 2000.
21. Milašius, G. Etikos ir tikybos vadovėliai, Multikultūrinių vertybių skaida mokykliniuose vadovėliuose. Sudarė T. Tamošiūnas, 2000. Prieiga per internetą: <http://skf.osf.lt/old/FK-BL-05.htm> (prisijungimo laikas 2008 02 03).
22. Oomen, T., K. Citizenship, Nationality and Ethnicity: Reconciling Competing Identities. Cambridge: Polity Press, 1997.
23. Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Pilietiškumo ugdymas. Vilnius, Švietimo aprūpinimo centras,. 2008.
24. Ranonytė, A., Moksleivių pilietiškumo nuostatos: teorinės priegigos ir realybės atspindžiai. Tautiškas ir pilietiškumas. Atskirtis ar dermė? Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, p. 176- 199.
25. Skrzypczak, J. Podręcznik szkolny. Poznan: Wydawnictwo eMPI², 2003.
26. Šliogeris, A. Pilietiškumo samprata. Kn.: Idėjos ir iniciatyvos. Vilnius: Danielius, 1999.
27. Tomlinson, J. Globalizacija ir kultūra. Vilnius: Mintis, 2002.
28. Torney – Purta, Lehmann, R., Oswald, H. and Schulz. Citizenship and Education in Twenty-Eight Countries. Civic Knowledge and Engagement at age Fourteen. Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievements, 2001.
29. Torney Purta, J. Schwille and J. A. Amadeo. Civic Education Across Countries: Twenty Four National Case Studies from IEA Educational Project. Amsterdam, International Association for the Evaluation Of Educational Achievements, 1999.
30. Vadovėlių/vadovėlių komplektų kokybinio tyrimas, 2005 (vadovėlių vertinimo anketos ir išvados apie atskirų ugdymo sričių vadovėlius (galima susipažinti: Švietimo plėtotės centro Vadovėlių centre).

31. Zaleskienė, I. (tyrimo grupės vadovė), Kvieskienė, G., Gulbinas, R., Žemaitytė-Misiūnienė, G. “16 -24 metų amžiaus jaunimo visuomeninis dalyvavimas” : tyrimo ataskaita. Vilnius : [s.n.], 2006. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/16-24_amz_jaun_visuom_dalyv.pdf. (prisijungimo laikas 2008 02 03).
32. Zepa, B. Social Integration in The Baltic States. In: Streaming Towards Social Stability. 14. Social Studies Volume 4. Vilnius – Tampere, 2000, p.23 – 49.
33. Žiliukaitė, R., Ramonaitė, ir kt. Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis. Vilnius: Versus Aureus, 2006.

PRIEDAI

1 priedas

VERTINTI VADOVĖLIAI

- Laužikas, R., Mackevičius, G., Mickevičius, K. Kelias. Istorijos vadovėlis. V kl. Briedis: 2000.
- Litvinaitė. J. Palikimas. Istorijos vadovėlis. 1-oji kn. V kl. (serija „Šok“). Šviesa: 2007.
- Litvinaitė. J. Palikimas. Istorijos vadovėlis. 2-oji kn. V kl. (serija „Šok“). Šviesa: 2007.
- Niauronytė. V. „...amžini kaip kalnai“. Antikos kultūros vadovėlis.
- Seniausios civilizacijos. V–VII kl. Versus aureus: 2006.
- Melnikova, R., Lastakauskienė, A., Naujokaitytė. N. Aš, tu, mes ir pasaulis. Etika. V–V kl. Enciklopedija: 2007.
- Dirginčienė, R., Saulytė. A. Etika. V kl. Šviesa: 2007.
- Bobinski, W., Szymanowski. G. Tėvynėje ir Europoje. Istorijos vadovėlis. VI kl. Šviesa: 2003.
- Gečas, A., Gečienė. L. Pasaulio istorijos skaitiniai. VI kl. Šviesa: 2003.
- Šalna, R., Mickevičius. K. Žingsniai. Pasaulio istorijos vadovėlis. VI kl. Briedis: 2002.
- Čižauskienė. A., ir kt. Pasaulio istorija. VI kl. Kronta: 2003.
- Bakonis. E. Pasaulio istorija. Vadovėlis VI kl. Briedis: 1997.
- Šalna. R. Žemė. Geografijos vadovėlis. 1 d. VI kl. Briedis: 2004.
- Šalna. R. Žemė. Geografijos vadovėlis. 2 d. VI kl. Briedis: 2004.
- Ader, M., Garliauskienė. R. Geografijos vadovėlis. 1-oji kn. VI kl. Vaga: 2007.
- Ader, M., Garliauskienė. R. Geografijos vadovėlis. 2-oji kn. VI kl. Vaga: 2007.
- Autorių kolektyvas. Gimtoji istorija. Istorijos vadovėlis. VII–XII kl. (kompiuterinė mokymo priemonė). Elektroninės leidybos namai: 2004.
- Autorių kolektyvas. Gimtoji istorija. Istorijos vadovėlis. VII kl. Versus aureus: 2003.
- Kapleris, I., Meištas, A., Mickevičius, K., Šalna. R. Laikas. Istorijos vadovėlis. 1 d. VII kl. Briedis: 2004.
- Kapleris, I., Meištas, A., Mickevičius, K., Šalna. R. Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d. VII kl. Briedis: 2004.
- Bakonis, E., Bakonienė. A. Lietuva pasaulyje. Istorija. VII kl. Šviesa: 2005.
- Brazauskas, J., Makauskas. B. Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 1-oji kn. VII–VIII kl. Šviesa: 2003.
- Šleževičius. K. Istorija. VII kl. Alma littera: 2006.
- Jankūnienė, J., Manelis, E., Pobedinska. L., Skardžiukienė. A. Istorija. 1 d. VII kl. Tyto alba: 2005.
- Jankūnienė, J., Manelis, E., Pobedinska. L., Skardžiukienė. A. Istorija. 2 d. VII kl. Tyto alba: 2005.
- Šetkus. B. Senovės istorija. VII kl. Kronta: 2006.
- Šalna, R., Čepaitytė, G., Sapožnikovas. G. Žemė. Geografijos vadovėlis. 1 d. VII kl. Briedis: 2005.
- Šalna, R., Čepaitytė, G., Sapožnikovas. G. Žemė. Geografijos vadovėlis. 2 d. VII kl. Briedis: 2005.
- Ader, M., Butautienė, S., Januškis. V. Geografija. VII kl. Šviesa: 2004.
- Degėsys, L., Aškinytė. R. Etika. VII–IX kl. Kronta: 2000.
- Banys, B., Jankūnienė, J., Pobedinska, L., Skardžiukienė. A. Istorija. 1 d. VIII kl. Tyto alba: 2006.
- Banys, B., Jankūnienė, J., Pobedinska, L., Skardžiukienė. A. Istorija. 2 d. VIII kl. Tyto alba: 2006.
- Bitlieriūtė, S., Litvinaitė. J. Lietuva pasaulyje. Istorijos vadovėlis. VIII kl. Šviesa: 2004.
- Jokimaitis, R., Kasperavičius, A., Manelis, E., Stukienė. B. Pasaulio ir Lietuvos istorija. VI–XVIII a. Kronta: 2006.
- Kapleris, I., Meištas, A., Mickevičius, K., Ramanauskas. R. Laikas. Istorijos vadovėlis. 1 d. VIII kl. Briedis: 2005.
- Kapleris, I., Meištas, A., Mickevičius, K., Ramanauskas. R. Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d. VIII kl. Briedis: 2005.
- Autorių kolektyvas. Atraskime humanitarinę teisę. VIII–XII kl. Kronta: 2004
- Letukienė. N. Pilietiškumo pagrindai. VIII kl. Alma littera: 2005.
- Ader, M., Butautienė, S., Januškis. V. Geografija. 1-oji kn. VIII kl. Šviesa: 2005.

Ader, M., Butautienė, S., Januškis, V. Geografija. 2-oji kn. VIII kl. Šviesa: 2005.

Šalna, R., Sapožnikovas, G. Žemė. Geografijos vadovėlis. 1 d. VIII kl. Briedis: 2006.

Šalna, R., Sapožnikovas, G. Žemė. Geografijos vadovėlis. 2 d. VIII kl. Briedis: 2006.

Dirginčienė, R., Saulytė, A. Bendravimo etika. VIII kl. Lucilijus: 2005.

Duoblienė, L., Čiurlionytė, G. Etika: informacijos pasaulyje. VIII kl. Tyto alba: 2007.

Diržytė, A., Šlepetys, N., Žemaitienė, R., Žiugždaitė, S. Paslapties link... Katalikų tikybos vadovėlis. VIII kl. Katalikų pasaulio leidiniai: 2000.

Brazauskas, J., Makauskas, B. Lietuvos praeities puslapiai. Istorijos vadovėlis. 2-oji kn. IX kl. Šviesa: 2003.

Jurkynas, J., Jurkynienė, G., Visockis, A. Lietuva pasaulyje. Istorijos vadovėlis. IX kl. Šviesa: 2003.

Kapleris, I., Laužikienė, A., Meištas, A., Mickevičius, K., Ramanauskas, R., Tamkutonytė - Mikailienė, Ž. Laikas. Istorijos vadovėlis. 1 d. IX kl. Briedis: 2006.

Kapleris, I., Laužikienė, A., Meištas, A., Mickevičius, K., Ramanauskas, R., Tamkutonytė - Mikailienė, Ž. Laikas. Istorijos vadovėlis. 2 d. IX kl. Briedis: 2006.

Šalna, R., Baleišis, E., Baubinas, R., Daugirdas, V. Žemė. Geografija. 1 d. IX kl. Briedis: 2005.

Šalna, R., Baleišis, E., Baubinas, R., Daugirdas, V. Žemė. Geografija. 2 d. IX kl. Briedis: 2005.

Valančienė, E., Dijokienė, S. Lietuva. Europa. Pasaulis. Geografija. IX kl. Šviesa: 2007.

Vaitekūnas, S., Valančienė, E. Lietuvos geografija. IX kl. Alma littera: 2004.

Autorių kolektyvas. Ekonomikos pradmenys. IX–X kl. TEV: 2003.

Makutėnas, V., Makutėnienė, D. Ekonomika. IX–X kl. Šviesa: 2003.

Maldeikienė, A. Ekonomika. IX–X kl. Tyto alba: 2003.

Sabaliauskaitė, R., Jekentaitė, L. Etika. IX–X kl. Kronta: 2002.

Autorių kolektyvas. Baltijos šalių istorija. X–XII kl. Kronta: 2000.

Bakonis, E., Lietuva pasaulyje. Istorijos vadovėlis. X kl. Šviesa: 2004.

Brazauskas, J., Makauskas, B., Lietuvos praeities puslapiai. 3-ioji kn. X kl. Šviesa: 2004.

Kasperavičius, A., Jokimaitis R. ir kt. Naujausiųjų laikų istorija. X kl. Kronta: 2004.

Ader, M., Garliauskienė, R., Geografijos vadovėlis. X kl. Baltos lankos: 2007.

Šalna, R., Baubinas, R., Mačiulytė, J., Padriežas, Tuskenienė, V., Žolynas, M. Žemė. Geografijos vadovėlis. X kl. Briedis: 2006.

Baranova, J. Filosofinė etika. Aš ir tu. X–XI kl. Alma littera: 2004.

Pautienius, A. Dievo tautos kelias. Katalikų tikybos vadovėlis. X kl. Katalikų pasaulio leidiniai: 2003.

Baranova, J., Sodeika, T. Filosofinė etika: aš ir tai. X–XI kl. Tyto alba: 2007.

Zaleskienė, I. Mes. Pilielinės visuomenės pagrindai. X kl. Homo liber: 1999.

Emblemas, T. M. ir kt. Pasaulis 1. Pasaulio istorija iki 1850 m. XI kl. Vaga: 1999.

Makauskas, B. Lietuvos istorijos vadovėlis. 1-oji kn. XI–XII kl. Šviesa: 2006.

Makauskas, B. Lietuvos istorijos vadovėlis. 2-oji kn. XI–XII kl. Šviesa: 2006.

Morozovienė, R., Stukienė, B., Mackevičius, G. Istorijos vadovėlis. 1 d. XI kl. Baltos lankos: 2007.

Morozovienė, R., Stukienė, B., Mackevičius, G. Istorijos vadovėlis. 2 d. XI kl. Baltos lankos: 2007.

Braunstein, J. F., Phan, B. Visuotinės kultūros istorija (istorija, religija, filosofija, literatūra, menas, mokslas). Kronta: 2000.

Česnavičius, D., Gerulaitis, V., Bendroji geografija. 1-oji kn. XI–XII kl. Šviesa: 2007.

Česnavičius, D., Gerulaitis, V., Bendroji geografija. 2-oji kn. XI–XII kl. Šviesa: 2007.

Česnavičius, D., Gerulaitis, V., Bendroji geografija. 3-oji kn. XI–XII kl. Šviesa: 2007.

Autorių kolektyvas. Žemė ir laikas. Integruotas istorijos ir geografijos vadovėlis. 1 d. XI–XII kl. Briedis: 2003.

Autorių kolektyvas. Žemė ir laikas. Integruotas istorijos ir geografijos vadovėlis. 12 d. XI–XII kl. Briedis: 2003.

Bakonis, E. Politologijos pagrindai. XI–XII kl. Šviesa: 2006.

Narmontienė, D., Punelis, V., Visockis, A. Teisės pagrindai. XI–XII kl. Pasirenkamasis kursas baigiamajai mokyklos pakopai. Šviesa: 2005.

- Baubinas. R. Pasaulio politinis žemėlapis. XI–XII kl.
 Vadovėlis pasirenkamajam moduliui. Briedis: 2002.
 Waugh. D. Geografija. Integruotas kursas. 1 d. XI kl. Alma littera: 2002.
 Waugh. D. Geografija. Integruotas kursas. 2 d. XI kl. Alma littera: 2002.
 Ekonomika ir verslas. Verstinis adaptuotas vadovėlis. XI–XII kl.
 Lietuvos Junior Achievement: 2001.
 Maldeikienė. A. Ekonomika. XI–XII kl. Tyto alba: 2004.
 Makutėnas, V., Makutėnienė. D. Ekonomika. 1-oji kn. XI–XII kl. Šviesa: 2004.
 Makutėnas, V., Makutėnienė. D. Ekonomika. 2-oji kn. XI–XII kl. Šviesa: 2004.
 Poškienė, D., Railienė, G., Keršys. M. Ekonomika. 1 d. XI–XII kl. TEV: 2006.
 Poškienė, D., Railienė, G., Keršys. M. Ekonomika. 2 d. XI–XII kl. TEV: 2006.
 Šerpytytė. R. Religija ir filosofija. XI kl. Tyto alba: 2003.
 Beresnevičius. G. Religijotyra. XI kl. Tyto alba: 2003.
 Pivoras. S. Modernaus pasaulio istorija (XIX–XX a.). XII kl. Versus aureus: 2003.
 Svėnas A. ir kt. Pasaulis 2. Pasaulio istorija nuo 1850 m. XII kl. Vaga: 1999.
 Baranova. J. Filosofinė etika. Prasmė ir laisvė. Vadovėlis. XII kl. Alma littera: 2004.
 Baranova, J., Sodeika. T. Filosofija: žmogus. XII kl. Tyto alba: 2007.
 Beresnevičius. G. Religijotyra. XII kl. Tyto alba: 2003.

2 priedas

PILIE TINĖS IR TAUTINĖS VERTYBĖS

<i>Vertybės</i>	<i>Apibrėžimas</i>
<i>Laisvės ir teisės</i>	Žmogaus teisės ir laisvės yra tai, ką privalo turėti kiekviena žmoniškoji būtybė, nepriklausomai nuo jo prigimties, tautybės, religijos, išsilavinimo, etninės priklausomybės ar seksualinės orientacijos. Visos teisės turi atitikti tris kriterijus: pirma, jos turi būti visuotinės, priklausyti visiems žmonėms, visais laikais. Antra, jos turi būti absoliučios, negali būti apribotos apeliuojant viešuoju interesu. Trečia, žmogaus teisės yra neatimamos, jų neįmanoma atsisakyti ar kam nors perleisti. Teisės ir laisvės laikomos pagrindine demokratijos ir pilietinės visuomenės vertybe. Todėl jų užtikrinimas konstituciniame lygmenyje gali būti traktuojamas kaip esminė pilietinės visuomenės sąlyga, o jos praktinis įgyvendinimas kasdieniame gyvenime – kaip pilietinės visuomenės siekinys.
<i>Pilietinės-politinės teisės</i>	Šių teisių įgyvendinimas iš esmės kuria atstovaujамąją demokratiją. Šiuolaikiniai autoriai joms priskiria teisę dalyvauti valdant šalį, teisę į privatų gyvenimą, teisę gauti informaciją.
<i>Socialinės-ekonominės teisės</i>	Šioms teisėms priskiriamos teisė į darbą ir į jo atlyginimą (teisė laisvai pasirinkti darbą ir laisva valia jį dirbti), teisė į sveikatos

	<p>apsaugą, vartotojų teisės (teisė gauti išsamią informaciją apie prekes ir paslaugas, savo nuožiūra pirkti ir vartoti prekes ir paslaugas, jungtis į vartotojų organizacijas), socialinių grupių teisės (vaikų teisės, tautinių mažumų teisės, moterų teisės, pagyvenusių žmonių teisės).</p>
<p><i>Atsakomybė ir pareiga</i></p>	<p>Tai asmens savo teisių, atsakomybės ir pareigų demokratinei valstybei suvokimas, veikla visuomenės labui, gerovės visuomenėje siekimas, tautos tapatumo puoselėjimas. Atsakomybė – bendriausias asmenybės dorovinis bruožas, motyvuojantis rūpestingą veiklą atliekant pareigas (šeimos, visuomenės, darbo, bendravimo ir kt.). Ji yra svarbiausias asmenybės dorovinio brandumo požymis. Atsakomybės prielaida yra žmogaus, kaip asmens, laisvė ir jo sprendimas atlikti tam tikrus veiksmus kartu įsipareigojant nepažeisti atitinkamų elgesio normų; tai žmogaus asmeninis santykis su kitais žmonėmis (žmonių bendruomene, asmeniu). Pareiga – praktinė sąžinės išraiška elgesį ar veiklą grindžianti socialinėmis, moralinėmis, teisinėmis normomis. Pareigos vykdymas visada vertinamas kaip garbingas veiksmas, tačiau garbingumą gali patvirtinti tik vidiniai, labai humaniški ir socialūs motyvai. Pareigingumo ugdymas – vienas iš svarbiausių pilietinės, visuomeninės asmenybės ugdymo uždavinių.</p> <p>Svarbus pagarbos gamtai aspektas, kuris reiškiasi jos objektų, reiškinų įdvasinimu ir garbinimu, žmogaus ir gamtos vienovės pajauta, pagarba gamtai kaip neatsiejamai mūsų gyvenimo aplinkai, kurią būtina saugoti ir tausoti.</p>
<p><i>Atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams</i></p>	<p>Atstovavimas yra pilietinio dalyvavimo procesas, kurio metu asmenys arba jų grupės turi įgaliojimus reikšti ir ginti ne tik savo, bet ir didesnės grupės interesus. Todėl dažnu atveju atstovavimo būdu yra tenkinami bendruomenės/visuomenės viešieji interesai. Šiuo procesu siekiama patenkinti tuos interesus, kurie liečia daugelį piliečių, todėl atstovavimas gali būti apibūdinamas ir kaip tarnavimas bendriesiems interesams. Pilietinis dalyvavimas iš esmės yra tarnavimas bendram labui. Dalyvavimo forma sudaro galimybę</p>

	plėtoti asmens gebėjimus, stiprinti bendruomenę, puoselėti demokratines vertybes, užtikrinti vienodą atstovavimą interesams viešajame gyvenime.
<i>Garbė/orumas</i>	Asmens įgytas, saugomas ir branginamas savo, kaip žmogaus bei tautos ir pilietinės visuomenės nario, vertės jausmas. Orumas – asmenybės nuostata savo vertingumo visuomenėje atžvilgiu, pagal socialines normas ir vertybes reguliuojanti garbingą asmens elgesį. Tokia nuostata susiformuoja jaučiant savo vertę darbe, bendraujant su kitais, apskritai gyvenime. Orumas ne visada būna adekvatus: jeigu jis neatitinka asmenybės tikrosios vertės, matuojamas kolektyvo lūkesčiu, jis laikomas tuštybe, išpuikimu. Adekvatus orumas – asmenybės garbingumo požymis. Orumas, kuris remiasi jo socialine padėtimi, kita vertus, ypač tas garbės jausmas, kuris kiekviename žmoguje, nepaisant kilmės, gebėjimų nuopelnų ir kt. skirtumų, turi būti laikomas neįgyjamu ir neprarandamu.
<i>Aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas</i>	Tam tikri veiksmai, kuriais bandoma daryti įtaką politiniams sprendimams bei socialinei aplinkai. Paprastai išskiriamos konvencinė ir nekonvencinė dalyvavimo formos. Konvencinis dalyvavimas apima teisėtus, institucionalizuotus dalyvavimo būdus, pvz.: rinkimai, rinkimų kampanijos, veikla bendruomenėje bei įvairiose organizacijose). Tuo tarpu nekonvencinis dalyvavimas žymi tuos veiksmus, kurie nesiremia institucinėmis įtakos formomis, pvz.: demonstracijos, piketai ir kt.
<i>Demokratija</i>	Demokratija reiškia valdymo formą, kurioje visi piliečiai turi teisę dalyvauti šalies valdyme, skirtingai nuo valdymo formos, kurioje tokia teisė priklauso vienai klasei, išskirtinei grupei arba autokratui. Demokratija tradiciškai suprantama kaip tam tikra visuomenės politinė santvarka, paremta tiesioginiais visuotiniais rinkimais, užtikrinanti ir ginanti visuotines žmogaus teises. Šiuolaikinė demokratijos samprata apima ir asmenų bei jų grupių kasdieninio gyvenimo praktikas, leidžiančias jiems (asmenims) ir joms (asmenų grupėms) rasti bendrus priimtinius sprendimus ir užtikrinti pozityvų, kūrybingą bendrabūvį, kuriame gerbiamos bendražmogiškos

	vertybės, visų pirma žmogaus teisės.
<i>Pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas</i>	Tai drąsa ginti tautai ir politinei bendruomenei svarbias idėjas, vertybes ir principus, dėl jų aukotis.
<i>Teisingumas asmens/valstybės</i>	Teisingumas – normatyvinė sąvoka, apibūdinanti dalykų padėtį kaip deramą, atitinkančią žmogaus esmę ir teises; apima politinių, socialinių, teisinių ir dorovinių santykių sritį: nusako santykį tarp atskirų žmonių ar jų grupių vaidmens visuomenės gyvenime ir jų socialinės padėties, tarp darbo ir atlyginimo, tarp kieno nors padarytos veiklos ir atpildo, tarp nusikaltimo ir bausmės, tarp žmonių dorybių ir jų visuomeninio pripažinimo, tarp teisių ir pareigų ir pan. Apibendrinant teisingumas – tai asmens ir politinės bendruomenės nuostata grįsti savo gyvenimą tiesos siekimu, žmoniškumu ir piliečių teisinės lygybės principu.
<i>Solidarumas (su grupe, bendruomene arba valstybe)</i>	Tai socialinio bendrabūvio prielaida ir bendruomeniškumo pagrindas. Jis yra pagrindinė integruojančios ir reguliuojančios tarpasmenines sąveikas dimensija. Solidarumas kaip reiškinys formaliose ir neformaliose organizacijose pagrįstas bendromis vertybėmis ir kolektyvinėmis normomis. Solidarumo pagrindas yra pareiga, altruizmas, taip pat ir moralinis spaudimas, kuris „apkarpo“ egoistinį elgesį. Solidarumo atsiradimą grupėse ir socialinėse organizacijose lemia bendri interesai, pasitikėjimas, draugystės ryšiai, bendri tikėjimai, vertybės ir idealai, kolektyvinis tapatumas, sankcijų sistema. Jis įmanomas tik tarp žmonių, kuriuos sieja priklausymas kokiai nors (religinei, politinei, tautinei) grupei.
<i>Patriotizmas ir tautinė ištikimybė</i>	Tai asmens meilė ir ištikimybė tėvynei, solidarumas su tautine bei politine bendruomene ir ištikimybė joms. Patriotizmas suprantamas kaip meilė tėvynei: pasireiškianti pagarba ir įsipareigojimu Lietuvai; palaikoma Lietuvos piliečių bendrumo pajautimo ir bendradarbiavimo siekiu; įkvepianti pasitikėjimą savo ir kitų jėgomis, norą būti naudingais bei ryžtą dalyvauti visuomeniniame gyvenime ir kurti modernią, demokratinę Lietuvos valstybę; skatinanti konstruktyviai, pilietiškai spręsti problemas, o ne

	ignoruoti jas.
<i>Tolerancija ir pagarba</i>	Tolerancija – viena svarbiausių socialinių vertybių, liberaliosios demokratijos pamatas. Tolerancija yra bendruomenių santarvės, socialinių grupių konstruktyvaus bendradarbiavimo ir visuotinės taikos kultūros plėtros raktas. Tolerancija – tai principas, skelbiantis, kad kiekvieno žmogaus ir žmonių grupių pareiga pozityviai vertinti kitus žmones ir jų pažiūras, pripažinti jiems (ir gerbti) teisę turėti kitokias negu mūsų pažiūras, skelbti jas ir laisvai tvarkytis savo gyvenimą. Pareiga pozityviai traktuoti svetimas pažiūras ir veiksmus suprantama taip, kad neleistina žmonių persekioti už tai, jog jie laikosi kitokių negu mes įsitikinimų. Tolerancija yra kitoniškų negu mūsų pažiūrų asmenų autonomijos pripažinimas ir gerbimas. Ji naudojama apibūdinti individualų arba kolektyvinį elgesį socialinėje, kultūrinėje ir religinėje aplinkoje.
<i>Nepriklausomybė ir savarankiškumas</i>	Atsakomybe pagrįsta asmens ir tautinės bendruomenės laisvė, suvokiama ir ginama kaip pamatinė vertybė. Savarankiškumas – esminė asmens atsakomybė, leidžianti protingai pasirinkti veiklos ir bendravimo tikslus, priemones ir būdus, aktyviai ir produktyviai veikti. Tai vienas iš savaveiksmiškumo bruožų, rodančių asmenybės nepriklausomumą.
<i>Įsisąmoninta tapatybė</i>	Savimonė – viena iš žmogaus sąmonės formų – savęs išskyrimas iš aplinkos, savo santykio su pasauliu, savęs kaip asmenybės, savo poelgių, veiksmų, minčių ir jausmų, norų ir interesų suvokimas ir vertinimas. Veikiant kitų žmonių vertinimams, lyginant savo poelgių ir veiksmų motyvus, tikslus ir rezultatus su visuomenės priimtomis socialinio elgesio normomis, susidaro tam tikras savo paties vaizdinys. Identitetas – tapatybė, žmogaus arba daikto savybių visuma, pagal kurią mes jį atskiriame nuo kitų. Identitetas, bent jau psichologine prasme, nėra vienalypis ir susideda iš įvairių kategorijų, kurioms žmogus save priskiria. Žmonių gali būti priskiriami arba patys save priskirti tautinėms, profesinėms, socialinėms-klasinėms, regioninėms arba vietinėms, partinėms-

ideologinėms grupėms, identifikuoti save su valstybe, kasta, religine bendruomene ir daugybe kitais požymiais sudarytų grupių. Kuri iš šių grupių žmogui yra svarbiausia, priklauso nuo jo paties.

Tapatybė reiškia konkrečios kategorijos priimtinumą individui, žinant, kokios yra šios kategorijos kognityvinės, emocinės bei elgsenos pasekmės, ir „kito“ atmetimą. Jis atsako į klausimą, kiek jį pripažįstantys individai yra panašūs ir kiek skiriasi. Vienas iš specifinių tapatumo bruožų yra tai, kad šis nėra suteiktas vieną kartą ir visiems laikams. Jis sukomponuotas iš atskirų sudedamųjų dalių ar jų aspektų, vadinamų „daliniiais tapatumais“. Individas, pripažindamas savo socialinę, rasinę, religinę, etninę ar kultūrinę tapatybę, kuria jų visumos struktūrą. Be to, tapatumo formavimasis – tai tęstinis procesas, trunkantis per visą asmens gyvenimą, į kurį įsipina istorinė atmintis bei kultūrinis paveldas, kuriuos jis perima nuolatinės interakcijos ir socializacijos metu. Įsisąmoninta tapatybė yra solidarumo, bendruomeniškumo, socialinio dalyvavimo ir pilietinio įsitraukimo prielaida.

Socialinis tapatumas – tai žmonių, kaip socialinių būtybių, charakteristika ar savybė, t.y. kiekvieno asmens supratimas, kas jis ir kiti yra.

3 priedas

VERTYBĖS IR JŲ RAIŠKOS RODIKLIAI

1. Vadovėlio skyriai ¹ ir paragrafai ²	2. Vertybės	3. Vertybių raiška					4. Vertybių pateikimo vieta ir forma ³	5. Vertybių kiekybiniai parametrai ⁴
		3.1. Vertybes išreiškiančios						
		a) istorinės asmenybės ⁵ ;	b) reikšmingi įvykiai, reiškiniai, procesai;	c) tradicijos, šventės ⁶ , papročiai;	d) simboliai ir vaizdiniai ⁷ ;	e) kiti elementai		
		3.2. Teksto citatos/iliustracijų apibūdinimas					3.3. Vertybių paminėjimas be vertinimo	
	1. Laisvės ir teisės (asmens ir grupių, pvz. vaikų, moterų, neįgaliųjų, tautinių mažumų)							
	1.1. Pilietinės -							

¹ Skyriaus pavadinimas ir jam skiriamas puslapių skaičius.

² Paragrafo pavadinimas ir jam skiriamas puslapių skaičius.

³ T - Tekstas (AU - autorinis tekstas, PP - papildomas tekstas (dokumentai, ištraukos ir kt.)), I - iliustracija, L- lentelė, S - schema, D - diagrama, Ž - žemėlapis, N – nuotrauka, U – užduotis (U 1 – žinios, U 2 – gebėjimai; U 3 – pozicija, požiūris, nuostata).

⁴ Teksto citatos apimtis (žodžiais).

⁵ Politikai, karvedžiai, visuomenės veikėjai, dvasininkai, mokslininkai, menininkai.

⁶ Tautinės, religinės, valstybinės.

⁷ Valstybės, istoriniai, geografiniai, ūkinio gyvenimo ir kiti

	politinės teisės (teisė dalyvauti valdant šalį; teisė į privatų gyvenimą; teisė gauti informaciją)								
	1.2. Socialinės – ekonominės teisės (teisė į darbą; teisė į sveikatos apsaugą; vartotojų teisės)								
	2. Atsakomybė ir pareiga tautai, visuomenei bei saugoti gamtą.								
	3. Atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams								
	4. Garbė/orumas								
	5. Aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas.								
	6. Demokratija								
	7. Pilietinė drąsa/pilietinis pasipriešinimas								
	8. Teisingumas asmens/valstybės								
	9. Solidarumas (su grupe, bendruomene arba valstybe)								
	10. Patriotizmas ir tautinė ištikimybė								
	11. Tolerancija ir								

	pagarba (socialinė, etninė, religinė, pagarba gamtai)									
	12. Nepriklausomybė ir savarankiškumas (asmens, bendruomenės – valstybės)									

